

1999. I. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (József Attila Tudományegyetem, Szeged)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest)

Cs. Jónás Erzsébet (Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza)

Kohn János (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely)

Lendvai Endre (Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem, Veszprém)

Prószéky Gábor (Morphologic. Budapest)

Sohár Anikó (Katholieke Universiteit, Leuven)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem, Miskolc)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Móriczné Hérics Judit

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

PHARE Programme

Szt. Jeromos Alapítvány

1999. I. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport
Budapest, 1145 Columbus u. 87.
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó: a Scholastica igazgatója
Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Nyomdai kivitelezés: Printer Art Kkt.
Felelős vezető: Némedy Jenő

Tartalom

Fordítás (elméleti kérdések)

Klaudy Kinga

Az explicitációs hipotézisről 5

Heltai Pál

Minimális fordítás 22

Lendvai Endre

Verbális humor és fordítás 33

Tolmácsolás (gyakorlat, elmélet)

Bendik József

A tolmácsolás praxeológiája 44

Kusztor Mónika

Szövegkoherencia a tolmácsolásban 56

Műfordítók műhelyéből

Képes Júlia

Kövületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet

Magyarországon 77

Szakmai műhelyek bemutatása

Szabari Krisztina

Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban 88

Reha László

Öt éve alakult meg a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete (MFE) 98

Simigné Fenyő Sarolta

Látogatás Triesztben (SSLMIT) 102

Folyóiratszemle

Márta Anette

The Translator, 4. évfolyam, 2. szám

Translation and Minority 106

Dróth Júlia

Current Issues in Language and Society, 4. évfolyam, 1. szám

Translation and Quality 109

Könyv – Szoftver – Tanfolyam

Varga Anikó	
<i>Kiraly, Donald C. : Pathways to Translation</i>	120
Kiszely Zoltán	
<i>Bell, Roger T.: Translation and Translating: Theory and Practice</i>	125
Balaskó Mária	
<i>MULTICONCORD</i>	126
Pápai Vilma	
<i>“How to use Corpora in Translation Work“</i>	
<i>Vellano, Olaszország – 1999. június</i>	131
Horváth Ildikó	
<i>Bradfordi nyári egyetem tolmácsoknak</i>	
<i>Bradford, Anglia, 1999. június – július</i>	134

Krónika

Klaudy Kinga	
Emlékezés Kohn Jánosra (1941–1999)	
<i>Kohn János műveinek bibliográfiája</i>	136

Konferencianaptár	147
--------------------------	-----

Útmutatók

Általános útmutató a <i>Fordítástudomány</i> munkatársai számára	150
Hivatkozási útmutató a <i>Fordítástudomány</i> munkatársai számára	151

Az explicitációs hipotézisről*

Klaudy Kinga

A fordítások szövege gyakran hosszabb, mint az eredeti. Ez a jelenség minden fordító számára **tapasztalati tény**, amelyre a fordítástudomány keletkezése óta folyamatosan születnek **elméleti magyarázatok** az ún. explicitáció-kutatás keretében. A kutatók egy része a nyelvek közti tipológiai különbségekben keresi az okokat, mások azt állítják, hogy a fordítás ténye eredményezi a hosszabb szöveget, hiszen a fordítás egyúttal mindig magyarázat, értelmezés, interpretáció. Az ilyen tapasztalati tények elméleti vizsgálata érdekes kihívást jelent a fordítástudomány számára.

1. Az explicitáció meghatározása

Az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette. Az explicitációs/implicitációs stratégiákat a szakirodalom általában együtt tárgyalja a hozzáadási/kihagyási stratégiákkal (Vinay–Darbelnet 1958). Némely kutatók a hozzáadást (addition) általánosabb fogalomnak tartják, mint az explicitációt (Nida 1964), míg mások szerint az explicitáció a tágabb kategória, ebbe tartoznak bele a hozzáadások, kiegészítések, betoldások különböző fajtái (Seguinot 1988, Schjoldager 1995). A két fogalmat szinonimaként kezeli Englund Dimitrova, aki a hozzáadás-explicitáció (“addition-explicitation”) és a kihagyás-implicitáció (“omission-implicitation”) terminuspárokat használja (Englund Dimitrova 1993).

2. Az explicitáció fogalmának kialakulása és fejlődése

Az explicitáció (francia: “explicitation”, angol: “explicitation”) és az implicitáció (francia: “implication”, angol: “implication”) terminust Vinay és Darbelnet vezette be a fordítástudományba *Stilistique comparée du français et de l’anglais* (1958) című klasszikus könyvük glosszáriumában. A mű Juan Sager fordításában 1995-ben angol fordításban is megjelent *Comparative Stylistics of French and English* címen. Az alábbiakban az angol fordítás alapján ismertetjük nézeteiket.

Vinay és Darbelnet szerint az explicitáció „technikája abból áll, hogy a célnyelvben explicitté teszünk valamit, ami a forrásnyelvben implicit maradt, mivel a kontextus vagy a szituáció nyilvánvalóvá tette” (1995: 342). Implicitációról pedig akkor beszélnek, amikor „...valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontex-

*Megjegyzés: A szerzőnek az explicitációval kapcsolatos angol nyelvű tanulmányait 1. az irodalomjegyzékben (Klaudy 1993, 1993a, 1996, 1997b, 1999)

tus közvetíti a jelentést” (1995: 344).^{*} Az explicitációval/implicitációval együttjáró nyereségekre/veszteségekre példának éppen a magyar nyelvet hozzák fel, amelyben a „nem”, mint grammatikai kategória hiánya miatt, az angol személyes névmás jelentésének egy része elvész.

Az explicitáció fogalmát Nida fejlesztette tovább anélkül, hogy magát az explicitáció terminust használta volna. Nida szerint a fordítók a fordítás folyamán illesztési technikákat alkalmaznak („techniques of adjustment”). Az illesztési technikák Nidánál a következők: hozzáadások, kivonások, változtatások („additions”, „subtractions” and „alterations”). A hozzáadásoknak a következő típusait sorolja fel: *a)* elliptikus kifejezések kiegészítése; *b)* kötelező specifikáció; *c)* hozzáadások, amelyeket a grammatikai átszerkesztés tesz szükségessé; *d)* implicit információ explicitté tétele; *e)* költői kérdés megválaszolása; *f)* osztályozó szavak; *g)* kötőszavak; *h)* a befogadó nyelv olyan kategóriái, amelyek nincsenek meg a forrásnyelvben; *i)* dublettek. Vagyis az implicit információ explicitté tétele Nida művében egyike a különböző hozzáadásoknak, amelyekre szükség van a fordításban. Akkor kerül rá sor, amikor „fontos szemantikai elemek, amelyek a forrásnyelvben impliciten benne vannak, explicit azonosítást követelnek a befogadó nyelvben” (1964: 228).

A 70–80-as években több olyan fordítástudományi munka jelent meg, amelyek – Holmes (1988) terminusát használva – a részleges vagy speciális fordításelméletek („partial translation theories”) témakörébe tartoztak, és konkrét nyelvpárok, fordítási irányok problémáit dolgozták fel. Ezek a munkák a hozzáadások és kihagyások tárgyalásakor csak alkalmanként utalnak az explicitációra, vagy tágabban fogalmazva az implicit információ explicitté alakítására és fordítva, mint a hozzáadások és kihagyások egyik okára.

Barhudarov négyféle transzformációt különböztet meg a fordításban: **áthelyezés** („peresztanovka”), **csere** („zamena”), **kihagyás** („opuscsenyije”), **hozzáadás** („dobavlenyije”). Véleménye szerint az angolról oroszra való fordításban a hozzáadások leggyakoribb oka az angol elliptikus struktúrákban keresendő, azaz abban, hogy az angol **felsőszintű szerkezetek** nem tartalmaznak bizonyos elemeket, amelyek a **mélyszerkezetben** benne voltak. Mivel az oroszra az ellipsis nem jellemző, az angol felszínről hiányzó szemantikai komponenseket az oroszra való fordításban rekonstruálni kell *pay claim – trebovanyije poviszity zarplatu* (‘a fizetésemelés követelése vagy a fizetésemelésre irányuló követelés’) *gun license – udosztoverenyije na pravo nosenyija oruzsija* (‘fegyverviselési engedély’) (1975: 223).

A lexikai és grammatikai transzformációknak részletes leírását találjuk Vaszeva művében, aki a bolgár–orosz, orosz–bolgár fordítás transzformációit dolgozza fel, beleértve a lexikai hozzáadásokat is (1980). Véleménye szerint, a hozzáadásokra a „**nyelvi aszimmetria**” miatt van szükség, amiatt, hogy az egyik nyelvben kötelezően ki kell fejezni bizonyos kategóriákat, amelyek a másik nyelvben rejtve maradhatnak. A grammatikai hozzáadásokat Vaszeva az ún.

^{*} Megjegyzés: Az orosz és angol szakirodalmi részleteket itt és a továbbiakban a cikk szerzője fordította magyarra.

hiányzó kategóriákkal és a kategóriák eltérő funkciójával magyarázza: pl. a bolgár nyelvben van névelő, míg az oroszban nincs; a birtokos névmás az oroszban elhagyható, a bolgárban nem; a jelen idejű létige az oroszban elhagyható, a bolgárban nem; a direkt tárgy – ritkán – elmaradhat az oroszban, a bolgárban sohasem. A grammatikai hozzáadások mellett Vaszeva röviden említi a pragmatikai hozzáadásokat is, amelyekre akkor van szükség, ha a forrásnyelvi közösségben széles körben ismert fogalmak a célnyelvben ismeretlenek, és ezért a fordításban magyarázatra van szükség.

A lényegileg explicitációs problémák tárgyalásakor sem Barhudarov sem Vaszeva nem használja magát az „explicitáció” terminust bár az „ekszplicirovanyije” terminus akkor már nem ismeretlen az orosz fordításelméleti szakirodalomban, hiszen Komisszarov már 1969-ben használta. Az „ekszplicirovanyije” – „implicirovanyije” terminuspár az orosz nyelvű szakirodalomban a 80-as években terjedt el szélesebb körben a szövegnyelvészeti megközelítés térhódításával (Kuharenko 1988, Csernov 1988, Gak 1988).

3. Az explicitációs hipotézis

Az explicitáció jelenségének első rendszeres megközelítésével Blum-Kulka híres, sokat hivatkozott cikkében találkozunk (1986), amelyben bevezette az „explicitációs hipotézis” fogalmát. Blum-Kulka a szövegnyelvészet fogalmi apparátusát és terminusait használva a szövegszintű explicitáció eseteit vizsgálta, vagyis azokat, amelyek a kohézió és koherencia eltolódásával kapcsolatosak. A kohézió-jelölők eltolódása részben a grammatikai rendszerek különbségeiből fakad (például az angol-francia fordításban a francia szöveg explicitebbé válik azáltal, hogy a franciában a grammatikai nem jelölése szélesebb körű, mint az angolban), részben pedig a stilisztikai preferenciák különbségeiből fakad, abból, hogy minden nyelv másfajta kohézió-jelölő eszközöket részesít előnyben (az angol-héber fordításban például a lexikai ismétlés preferálása a névmásitással szemben explicitebbé teszi a héber szöveget). A szerző szerint a kohézió-jelölő elemek szintjén bekövetkezett eltolódás megváltoztathatja a célnyelvi szöveg explicittségének általános szintjét.

A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan CNY szöveg jöhet létre, amely redundánsabb mint a FNY szöveg. A redundancia kifejeződhet abban, hogy nő a CNY szöveg kohézív explicittségének szintje. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisnek” nevezhetjük, amely azt állítja, hogy a FNY szövegről a CNY szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicittség növekedése, függetlenül a két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a fordítás folyamatának. (1986: 19)

Candace Seguinot 1988-ban megjelent tanulmányában néhány kritikai megjegyzést tesz Blum-Kulka hipotézisével kapcsolatban. Először, túl szűknek

találja a definíciót, mivel véleménye szerint „az explicitéség nem feltétlenül jelent redundanciát” (1988: 108). Másodszor, arra hívja fel a figyelmet, hogy például a „szavak számának növekedése az angol–francia fordításban az angol és a francia nyelv jól dokumentált stilisztikai különbségeivel magyarázható” (uo.) Az explicitáció terminust ő azokra az esetekre tartaná fenn, amikor a hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel.

Seguino szerint a hozzáadás nem az egyetlen eszköze az explicitációnak. Explicitáció nemcsak akkor megy végbe, amikor „valami olyasmi van kifejezve a fordításban, ami nem volt meg az eredetiben”, hanem akkor is, amikor „valami, ami a forrásnyelvi szövegben csak preszuppozíció révén van implikálva vagy beleértve, a fordításban nyíltan ki van fejezve, valamint akkor is, amikor a forrásnyelv valamely eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban fókusz, hangsúly vagy lexikai választás révén” (1988: 108).

Seguino angol–francia és francia–angol fordításokat vizsgált, és mindkét esetben nagyobb fokú explicitéséget talált a fordításban, ami annak a következménye volt, hogy a fordítók világosabbá tették a téma-réma viszonyokat, kapcsoló szavakat adtak a szöveghez, és alárendelt információt mellérendelt informácóvá alakítottak. A nagyobb explicitéség – Seguino kutatásai szerint – mindkét esetben a szerkesztők lektorálási stratégiáival volt magyarázható, és nem a nyelvek közötti strukturális és stilisztikai különbségekkel.

1989-ben Inkeri Vehmas-Lehto, finn kutató veti fel az explicitáció kérdését oroszról fordított finn újságszövegek kvázi-helyességről szóló könyvében. Vehmas-Lehto többek között a kapcsolóelemek gyakoriságát vizsgálva a fordítás eredményeképp született finn szövegekben a következő kérdést teszi fel: „ha figyelembe vesszük, hogy a szövegkohézió terén a fordítás folyamatában milyen sok az elkerülhetetlen veszteség, joggal tehetjük fel a kérdést, miért lennének rosszabbak a finn fordítások attól, hogy több kapcsolóelemet tartalmaznak, mint az eredeti finn szövegek (1989: 204).

Vehmas-Lehto a finn fordítások nagyobb explicitéségét nem az orosz eredetihez hasonlítva mutatja ki, hanem az autentikus, nem fordítás eredményeképp keletkezett finn szövegekhez képest, és ezzel egy merőben új gondolatot vet fel: a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szövegek explicitebbek az azonos regiszterhez tartozó autentikus célnyelvi szövegeknél a fordítók által alkalmazott explicitációs stratégiák következtében.

Hewson és Martin szerint az implicitációs/explicitációs technikák lényege, hogy „bizonyos elemek eltolódnak a nyelvi szintről a szituációs szintre és vissza” (1991: 104). Példaként a drámafordítást hozzák fel, ahol olyan elemek, amelyek a forrásnyelvi szövegben a szituációból következtek, a célnyelvi szövegben bekerülnek a szerzői utasításba vagy a szereplők szövegébe (uo.).

1990-ben új lendületet adott az explicitáció kutatásának konszekutív és a szinkrontolmácsolás empirikus kutatása. A tolmácsolásban ugyanis az idő limitáltsága miatt az implicitációs stratégiáknak (kompresszió, kondenzáció) valószínűleg nagyobb szerepe van, mint az explicitációs stratégiáknak (Englund Dimitrova 1996, Schjoldager 1995).

1995-ben jelent meg Guidon Toury *Descriptive Translation Studies and beyond*

című könyve. Toury az experimentális kutatásokról szóló fejezetben idézi Blum-Kulka explicitációs hipotézisét, és utal arra, hogy mivel közeli kapcsolat van az olvashatóság (readability) és az explicitiség (explicitness) között, a cloze teszt módszere (bővebben Toury 1995: 223–225) valószínűleg használható az explicitációs hipotézis tesztelésére. Nem is annyira a hipotézis igazolását vagy elvetését várja az ilyen kísérletektől, hanem inkább azt, hogy módosítani fogják elképzeléseinket a következő kérdésekre vonatkozóan: van-e különbség a nyelvtanulók és a professzionális fordítók explicitációs stratégiái között? Hol van több explicitáció, az írásbeli vagy a szóbeli fordításban? Az anyanyelvre vagy az idegen nyelvre való fordításban? A fordítást fontosnak tartó kultúrákban vagy a fordítást marginálisnak tartó kultúrákban? (Toury 1995: 227).

4. Az explicitáció fajtái

4.1. Kötelező explicitáció

Kötelező explicitációról akkor beszélünk, amikor a fordítónak nincs választási lehetősége, ha nem végzi el az explicitációt nem kap, helyes célnyelvi mondatot. A kötelező explicitációra a nyelvek, morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A kötelező explicitáció megnyilvánulhat bizonyos grammatikai vagy lexikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában.

A kötelező explicitáció leginkább szembetűnő eseteit az ún. „**hiányzó kategóriák**” okozzák, azaz bizonyos grammatikai kategóriák megléte az egyik nyelvben és hiánya a másik nyelvben. Mivel az oroszban nincs névelő, a magyarban pedig van, a magyar szövegben már ennél az egyszerű oknál fogva is több szó lesz (természetesen csak akkor, ha mindent szónak tartunk, ami két szóköz között van, és a névelőt is önálló szónak számoljuk). Mivel a magyarban nincs prepozíció, az indoeurópai nyelvekben pedig van, minden magyarról angolra, oroszra, németre stb. fordított szövegben többletszavak keletkeznek (természetesen csak akkor, ha a prepozíciókat külön szónak számoljuk).

Hiányzó kategória a magyarban a **grammatikai nem**. A magyar nyelvben nincs olyan grammatikai kategória, amely a nemek (hímnem, nőnem, semlegesnem) közötti megkülönböztetésre szolgálna. Az indoeurópai nyelvekben viszont a **nemek közötti megkülönböztetés** – ha különböző mértékben is – megtalálható. Legkevésbé az angolban, ahol csak a személyes névmások révén jut kifejezésre, és leginkább az oroszban, ahol az egész névszóragozást, s az igeragozás egy részét is áthatja. Az indoeurópai nyelvekre való fordításkor tehát a magyar szövegek kötelezően és automatikusan konkretizálódnak, és ezzel explicitebbé válnak. *

A **személyes névmás** nem tekinthető hiányzó kategóriának, hiszen megvan a magyarban is és az indoeurópai nyelvekben is, viszont az a tény, hogy a

* Megjegyzés: Ebben a cikkben terjedelmi okok miatt korlátoznom kellett a nyelvi példák számát, de bőséges példatár található a *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyvben. Budapest: Scholastica. 1999.

magyarban a személyes névmásnak nincs neme, azzal jár, hogy más a szöveg-szervező funkciója is. A szereplőkre való utalást, a szereplők azonosságát, azaz a referenciális funkciót a magyar szövegben az alanyra, tárgyra utaló ragozott igealak, valamint a birtokos személyrag látja el. Mindegyik anélkül, hogy a szereplők nemére bármely utalást tartalmazna. Ha a nemekre való utalás eltűnése a fordításban félreértésre adhat okot, a fordító az eltűnő személyes névmásokat nagyon sokféle eszközzel – vezetéknévvvel, keresztnévvvel, becenévvvel, gúnynévvvel, a szereplő foglalkozásának, korának, családi állapotának megnevezésével stb. – pótolhatja. Ezáltal a fordítás megint csak explicittebbé válik. Bár ez az explicitáció bizonyos mértékben összefügg a hiányzó kategóriákkal, tehát sokszor kötelező, már átvezet a fakultatív explicitáció témakörébe, hiszen a művelet maga kötelező, de a konkrét megvalósításhoz a célnyelvi lehetőségek széles skálája áll a fordító rendelkezésére, tehát van választási lehetősége.

A kötelező explicitáció következő oka a nyelvek tipológiai különbségeiben rejlik. A nyelvtipológia elkülönít **izoláló** (pl. angol, kínai), **agglutináló** (pl. magyar), **flektáló** (pl. orosz) nyelveket. Más felosztás szerint a nyelvek lehetnek **szintetikusak** (minél több jelentést igyekeznek egyetlen szóba besűríteni pl. magyar, finn) és lehetnek **analitikusak** (minden funkciónak külön szó felel meg pl. angol).

Természetesen minden nyelvben vannak analitikus és szintetikus vonások, de a magyar nyelvre morfológiai és lexikai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző. A magyar főnév szintetikusán, toldalékok segítségével fejezi ki mindazt, amit az IE főnevek prepozíciók és névmások segítségével fejeznek ki. A magyar ige ugyancsak szintetikusán képzők, jelek és ragok segítségével inkorporálja magába a személyes névmások jelentését (*I love you – szeretlek*), a segédigék jelentését (*May I have a look at it? – Megnézhetem?*). Mivel az angol, német, francia és orosz morfológiailag dominánsan analitikus nyelvek, a magyarról angolra, németre, franciára és oroszra való fordítás során a magyar főnevek és igék komplex jelentése felbomlik, és a célnyelvi szöveg sok többszót fog tartalmazni ennél az egyszerű oknál fogva. Seguinot ezzel kapcsolatban “inherensen-explicit” és “inherensen-implicit” nyelvekről beszél (Seguinot 1998, Klaudy 1993a).

Míg a morfológiai explicitáció általában abban nyilvánul meg, hogy több szó lesz a fordításban, mint az eredetiben volt, a **szemantikai** explicitáció nem feltétlenül jelent szótöbbletet, megnyilvánulhat abban is, hogy szűkebb, konkrétabb jelentésű szó jelenik meg a fordításban. A valóság különböző szegmentálása miatt bizonyos fogalmak (testrészek, színek, rokonsági viszonyok) megnevezése részletesebb az egyik nyelvben, mint a másikban. Az angol *brother* és *sister* szót szűkíteni kell a magyarban, mivel a magyarban külön szó van a fiatalabb fiútestvérre: *öcs* (younger brother) és leánytestvérre: *húg* (younger sister) valamint az idősebb fiútestvérre: *báty* (older brother) és leánytestvérre *nővér* (older sister). Ha az angol *sister* szóból a fordításban *húg* vagy *nővér* lesz, akkor szótöbblet nélkül is explicitáció megy végbe.

Ugyancsak szótöbblet nélküli kötelező explicitáció megy végbe a magyar mozgást jelentő igék oroszra való fordításakor. Míg a magyar nyelv a helyváltoztatás iránya (*jön/megy*) és gyakorisága (*megy/jár*) szerint tesz különbséget a

mozgást jelentő igék között, az orosz nyelvben a helyváltoztatás gyakorisága (*idtyi/hogyity*) mellett a helyváltoztatás eszköze a legfontosabb megkülönböztető jegy, vagyis az, hogy gyalog (azaz a „maga lábán”) (*idtyi/hogyity*) – vagy járművön (*jehaty/jezgyity*) történik-e a helyváltoztatás. A fordítónak tehát minden egyes magyar mozgást jelentő ige oroszra való fordításakor el kell döntenie, hogy a helyváltoztatás „gyalog” vagy járművön történik-e, és ezt az információt bele kell építenie az orosz igébe, amely ezáltal explicitebbé válik.

4.2. Fakultatív explicitáció

Fakultatív explicitációról akkor beszélünk, ha a fordítónak van választási lehetősége. Akkor is helyes célnyelvi mondatot kap, ha nem végzi el az explicitációt, a célnyelvi szöveg egésze azonban nem fog megfelelni a célnyelvi olvasók várakozásainak, érezhető lesz rajta, hogy fordítás (vö. „kvázi helyesség” Papp 1984, Klaudy 1987, Vehmas-Lehto 1989, „translationese” Shuttleworth 1997).

A fakultatív explicitációk nem a nyelvek rendszerbeli különbségeivel magyarázhatók, hanem a **nyelvhasználati** különbségekkel, a különböző **beszélt** nyelvi műfajokra (mindennapi társalgás, tudományos előadás, drámai dialógus stb.), és **írott** nyelvi műfajokra (magánlevél, publicisztika, tudományos értekezés stb.) jellemző stilisztikai preferenciákkal.

A fakultatív explicitáció, éppúgy, mint a kötelező explicitáció bizonyos lexikai vagy grammatikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában nyilvánul meg, de ezek a műveletek nem automatikusak és kötelezőek, bizonyos fordítói rutint kívánnak, és a kezdő fordítók nem is mindig végzik el őket.

A fakultatív explicitációk lehetnek szószintűek, mondatszintűek vagy szöveg-szintűek.

Szószintű fakultatív explicitáció pl. az indoeurópai nyelvek igéinek konkretizálása a magyarra való fordításban. Ennek legjellegzetesebb példája az **idéző** igék konkretizálása (Klaudy 1986). Angol, német, francia, orosz irodalmi műveket vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a párbeszédet kísérő szerzői kommentárokból általában az indoeurópai mondást jelentő igék szemantikai mezőjének centrumában található igék fordulnak elő (*say, sagen, dire, skazat*), míg a magyar fordításokban a mondást jelentő igék szemantikai mezejének periferiáján található igék jelennek meg. A magyar fordítók ilyenkor a magyar irodalmi hagyománynak megfelelően konkretizálják a mondást jelentő igéket (*zokog, felhördül, motyog, panaszkodik, legyint*).

A szemantikai konkretizálás nem csak az idéző igék magyarra való fordítására jellemző. Hasonlóképpen végbemegy a **kezdést** kifejező igék esetében is (*begin to close – záráshoz látott, began to tremble – reszketés fogta el*), és az **általános** jelentésű indoeurópai igék esetében (*But when he saw the group... – Amikor észrevette a csoportot..., vagy: At the top of the cellar stairs the proprietor stopped – A pincelépcső legfelső fokán a tulajdonos megtorpant*). Ilyenkor a magyar nyelv morfológiai sajátosságai nagyszerű lehetőséget kínálnak a konkretizálásra, de csak kínálnak. Az általános jelentésű indoeurópai igéknek mindig van, ill. lenne hasonlóan általános jelentésű megfelelője a magyar

nyelvben, és ha a fordítók ezeket használnák, azzal sem sértenék meg a magyar célnyelvi normát. Az igék szemantikai gazdagodása az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban tipikusan fakultatív explicitációs művelet.

A **mondatszintű** fakultatív explicitáció jellegzetes példája az indoeurópai nyelvek főnévi és igenévi szerkezeteinek „kicsomagolása”, azaz önálló mondat-egységgel való visszaadása a magyarra való fordításban. Ha fordítástól függetlenül egybevetünk angol, német, orosz és magyar szövegeket, látjuk, hogy a magyar mondatok tagoltabbak, több önálló mondategységből állnak, több **explicit** (kifejtett) állítmányt tartalmaznak (Klaudy 1987). Ezek az állítások az indoeurópai nyelvek mondataiban is benne vannak, csak nem explicit, hanem **implicit** (burkolt) formában. Az a mondat, hogy ... *he sat at the table with his chin on his hands* két állítást tartalmaz: ‘ül az asztalnál’ és ‘állat a kezére támasztja’. Tehát amikor a fordító felbontást végez, explikálja, kibontja az eredeti szövegben benne rejlő állításokat. Ez a művelet gyakran fakultatív, hiszen a magyar nyelvben is megvan mind a bővített főneves szerkezetekkel mind az igeneves szerkezetekkel való fogalmazás lehetősége.

Előfordul, hogy az indoeurópai mondat-egységek felbontása a magyarra való fordításban szintaktikai kényszerből fakad, és a magyar főnév bővíthetőségének korlátaival magyarázható (vö. jobbra bővítés korlátai). Például a fenti angol mondat *he sat at the table with his chin on his hands* magyar fordításaként nyilván nem fogadható el, hogy *ült az asztalnál állával a kezén*.^{*} Fordításelemzések azonban azt mutatják, hogy a fordítók akkor is felbontást ill. explicitációt alkalmaznak, mikor erre semmi sem kényszeríti őket. (vö: angol eredeti: *I did not yet penetrate his scheme*, magyar fordítás felbontás nélkül: ... *Nem láttam át a tervét*; magyar fordítás felbontással: – ez valósult meg – *Nem láttam át, milyen tervet forgat a fejében*).

Szövegszintű fakultatív explicitációnak tartható a mondatok közötti logikai kapcsolatok világosabb megfogalmazását szolgáló kötőelemek és nyomatékosító szavak betoldása, a téma-réma viszonyok megőrzését szolgáló szórendi átváltási műveletek, valamint, a visszautalások és előreutalások explicitté tétele, pl. a lexikai ismétléssel való visszautalás helyett a fordító mutató névmással való visszautalást alkalmaz.

A fordító gyakran teszi explicitebbé a visszautalásokat, a mondat hangsúlyos részének jelölését, az előreutalásokat, a felsorolásokat, a szembeállításokat, a mondaton belüli határokat. Felsorolás esetén betoldhat ilyen szövegszervező elemeket, mint pl.: *először, másodszor, harmadszor, végül* stb. Szembeállítás esetén: *ezzel szemben, noha, mindazonáltal, jöllehet* stb.

Mivel a magyarban a névszói állítmány mellett jelen időben nem tesszük ki a létigét, az alany és a névszói állítmány elhatárolása sokszor bizonytalan. Ilyenkor sajátos „határjelölő” elemeket toldanak be a fordítók a mondatba: *valóban, valójában, csakugyan, nem más, mint, voltaképpen, tulajdonképpen*. Ez különösen az értekező prózára jellemző, ahol a mondatok, mondat-egységek hosszúsága, és a mondatrészek bővítési lehetőségeinek nagyfokú kihasználása szükséges teheti, hogy a fordító pótlólagos „fogódzókat” adjon az olvasó számára.

* Megjegyzés: A csillag azt jelenti, hogy a fordítás nem felel meg a magyar nyelvi normának.

4.3. Pragmatikai explicitáció

A pragmatikai explicitáció a célnyelvi szöveg olyan kiegészítése, amelyre a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbségei miatt van szükség. Tulajdonképpen a fakultatív explicitáció másik fajtája, míg az előbbieken tárgyalt fakultatív explicitációknak nyelvi okai voltak, a pragmatikai explicitációknak nyelven kívüli okai vannak.

A forrásnyelvi kultúrára sajátosan jellemző jeltárgyak: ételek, italok, ruhák, pénzek, mértékegységek, intézmények, rendfokozatok, tisztségek és ezek elnevezéseit összefoglaló néven **reáliának** nevezzük. A forrásnyelvi reáliák gyakran semmit nem jelentenek a célnyelvi olvasótábor számára. Ilyenkor a fordítók többféleképpen járhatnak el, pl. általánosítás, körülírás, kihagyás, analógia keresése stb. Ha reáliának valamilyen szempontból fontos funkciója van a szövegben, akkor sem az általánosító fordítás, sem a kihagyás nem megoldás.

1. *Dramaturgiai funkció:* a forrásnyelvi márkanév, étel, ital, használati cikk, földrajzi név fontos szerepet játszhat a szereplők társadalmi helyzetének jellemzésében, és ezáltal a mű felépítésében, a cselekmény kibontakozásában.

2. *Hangulatteremtő funkció:* minél ismeretlenebb a forrásnyelvi reália a célnyelvi olvasó számára, annál alkalmasabb az ún. „helyi kolorit” megteremtésére.

3. *Ismeretterjesztő funkció:* a forrásnyelvi reáliák a forrásnyelvi nyelvközösség életmódjáról, szokásairól, használati tárgyairól tudósítanak, s ezekről a célnyelvi nyelvközösség jórészt fordításokon keresztül szerez információt.

4. *Kultúráközvetítő funkció:* egymás reáliáinak a megismerése közelebb hozhatja a forrásnyelvi és célnyelvi nyelvközösséget egymáshoz, csökkentheti a kommunikációs zavarokat a kultúrák közti érintkezésben.

Ha a reáliát valamelyik fenti okból – dramaturgiai, hangulatteremtő, ismeretterjesztő vagy kultúráközvetítő funkciója miatt – a célnyelvben feltétlenül meg kell őrizni, a fordítók magyarázó betoldást szoktak alkalmazni, mellyel megsúgják az olvasónak, hogy az illető reália-elnevezés mit takar. A magyarázó betoldások útikönyvekben, szakkönyvekben tipográfiailag is elkülönülhetnek a szövegtől (zárójel, lábjegyzet, szövegvégi jegyzet), szépirodalmi fordítások esetében azonban a fordítók igyekeznek minél észrevétlenebbül megoldani az olvasók háttérismereteinek kibővítését (*Fertő* helyett – *lake Fertő*, *Maros* helyett *river Maros*, *Vérmező* helyett *Vérmező Gardens*, *Vár* helyett *Castle Hill* stb.)

4.4. Fordításspecifikus explicitáció

A legfontosabb kérdés, vannak-e a fordításban végbemenő explicitációnak olyan okai, amelyek nem magyarázhatók sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználati különbségeivel, sem a kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a **fordítás természetében** kereshetjük. Seguinot (1988) azt javasolja, hogy kizárólag ezeket, a fordítás természetéből fakadó bővítéseket tekintsük explicitációnak. (1988: 18).

A fordítás természetében rejlő okokat kutatva több irányban kereshetjük a magyarázatot.

- (1) Az egyik ok az lehet, hogy a fordító „hozott anyagból”, a pszicholingvisztika terminusával élve „kívülről megadott program” szerint dolgozik. Olyan gondolatokat kell nyelvi formába öntenie, melyeket nem ő gondolt el, s aki elgondolta, más gondolkodási stratégia szerint járta be a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat, mint ahogy ő tette volna, ha a saját gondolatait fogalmazza meg. Vagyis a fordító mindig **rögösebb úton** jut el a gondolattól a nyelvi formáig, mint az eredeti szöveg írója. S ez a rögösebb út nyilvánul meg abban, hogy a fordítás szövege hosszabb, több szót tartalmaz, mint az eredeti.
- (2) A másik ok, hogy a fordító **hivatásos nyelvi közvetítő**, akinek legfontosabb célja, hogy létrejöjjön a megértés a két kommunikáló fél között, és ezért minden lehetséges eszközzel (magyarázatokkal, betoldásokkal, kiegészítésekkel) igyekszik elősegíteni, hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget.
- (3) A harmadik ok az explicitáció és az implicitáció **aszimmetrikusságában** kereshető.

5. Az explicitáció és az implicitáció viszonya

Az explicitáció és az implicitáció viszonyáról beszélve újra meg kell említenünk Seguinot feltevését (1988), mely szerint vannak inherensen-explicit és inherensen-implicit nyelvek. Az analitikus szerkesztésmód nyilván az explicit jelleget, míg a szintetikus szerkesztésmód az implicit jelleget erősíti. Analitikus és szintetikus vonásai minden nyelvnek vannak. A magyar nyelvre morfológiai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző (*meglátogathatnálak*), mondatszinten viszont az analitikus szerkesztésmód jellemző (igeneves szerkezetek helyett önálló mondategységek). Az angol nyelvre morfológiai szinten az analitikus szerkesztésmód (*I could visit you*), mondatszinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző (önálló mondategységek helyett bővített főnévi és igenévi szerkezetek). Az tehát valószínű, hogy explicitáció és implicitáció az egyes nyelvek esetében mindkét irányban megfigyelhető.

A mindkét irányban végbemenő fordítási műveleteket **szimmetrikus** műveleteknek nevezzük. Szimmetrikus műveletekkel minden nyelvek között és minden szinten találkozhatunk. Morfológiai szinten például szimmetrikus művelet az **összevonás** az angol–magyar fordításban, és a **felbontás** a magyar–angol fordításban, mondatszinten a **felemelés** az angol–magyar fordításban, és a **lesüllyesztés** a magyar–angol fordításban stb. Kérdés, hogy vajon szimmetrikus művelet-e az explicitáció és az implicitáció?

A **kötelező** explicitációk (l. 4.2) általában **szimmetrikusak**, vagyis az egyik irányban végbemenő explicitációval a másik irányban végbemenő implicitáció áll szemben: ilyen szimmetrikus művelet pl. a névelő betoldása az oroszról magyarra fordításban és kihagyása a magyarról oroszra való fordításban, a szintetikus magyar igealakok felbomlása a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban és a segédigék jelentésének beolvadása a szintetikus magyar igealakba az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban; a grammatikai

nemek konkretizálódása a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban, és generalizálódása az ellenkező irányban.

Bizonyos aszimmetria a kötelező explicitációk esetében is megfigyelhető. Érdekes aszimmetria figyelhető meg például ugyanazoknak a grammatikai kategóriáknak a kihagyása és betoldása között. A személyes névmás, a tárgyi bővítmény vagy a jelen idejű létige **betoldása** a magyarról német nyelvre való fordításban automatikus és kötelező átváltási művelet, elvégzése nélkül nem kapunk grammatikailag helyes mondatot.

Ha azonban ugyanennek a három kategóriának a **kihagyását** vizsgáljuk meg a németről magyarra való fordításban, azt vesszük észre, hogy csak a jelen idejű létige az, amely valóban automatikusan eltűnik a magyar fordításokból, a személyes névmás és a tárgyi bővítmény kihagyása már nem tekinthető automatikusnak, a kezdő fordítók nem mindig végzik el, s ez is egyik oka lehet a németről magyarra fordított szövegek idegenszerűségének.

A **fakultatív explicitáció** (4.3) esetében viszont gyakori az **aszimmetria**. Tipikusan fakultatív explicitáció a felemelés vagy „kicsomagolás”, azaz az indoeurópai nyelvek mondataiban található bővített főnévi és igenévi szerkezetek önálló mondategységgel való fordítása magyarra. Ez a művelet, mint említettük, azért fakultatív, mivel bővített főnévi és igenévi szerkezetek a magyarban is képezhetők. Mindazonáltal a fordítók gyakran választják az explicitebb, kifejtőbb megoldást. Ha viszont az ellenkező irányú műveletet vizsgáljuk, azaz az önálló magyar mondategységek lesüllyesztést a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításban, azt vesszük észre, hogy ezt a fordítók gyakran elmulasztják. Vagyis az egyik irányban végbemenő explicitációval nem áll szemben implicitáció a másik irányban.

6. Az aszimmetria-hipotézis

Feltételezhető tehát, hogy az explicitáció és implicitáció **nem szimmetrikus** műveletek. Általában fel kell tenni a kérdést, hogy hogyan viszonyul az explicitáció és az implicitáció a többi átváltási művelethez? Vajon az explicitáció és az implicitáció csak egy a fordítói műveletek sorában, vagy valamilyen szempontból kitüntetett szerepet játszik?

Bevezetés a fordítás gyakorlatába (1997, 1999) című könyvemben, amelyben kísérletet teszek egy indoeurópai–magyar átváltási tipológia felvázolására, az általam tárgyalt tizenegy lexikai és hét grammatikai átváltási művelet között **nem szerepel** az explicitáció és az implicitáció, mint önálló művelet. Ez nem azt jelenti, hogy az explicitációt és implicitációt nem tartom átváltási műveletnek, inkább azt, hogy nem tartom alpműveletnek.

Az explicitáció és az implicitáció **átfogó kategória**, mivel mindegyik több alpműveletet foglal magába. Az általam leírt műveletek közül (Klaudy 1997, 1999) az explicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai konkretizálás, a lexikai felbontás, a lexikai betoldás, a grammatikai konkretizálás, a grammatikai felbontás (felemelés vagy kicsomagolás), és a grammatikai betoldás. Az implicitáció kategóriájába pedig a következő műveletek tartoznak: a lexikai generalizálás, a lexikai összevonás, a lexikai kihagyás, a gram-

matikai generalizálódás, a grammatikai összevonás (lesüllyesztés vagy begöngyölítés) és a grammatikai kihagyás.

Feltevésemet, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, arra a megfigyelésre alapozom, hogy gyakoribb művelet a fordításban a konkretizálás, betoldás, felbontás, mint a generalizálás, kihagyás, összevonás.

Ennek igazolásához természetesen megint csak nagymennyiségű empirikus kutatásra lenne szükség. Eddigi fordítói, lektori, kontrollszerkesztői, fordítás-oktatási tapasztalataim, valamint kb. 400 magyar, angol, német, francia és orosz eredeti mű és fordításuk egybevetése alapján mégis megkockáztatom, hogy Blum-Kulka explicitációs hipotézisét egy általam **aszimmetria-hipotézisnek** nevezett elképzeléssel egészítsem ki. Az aszimmetria-hipotézis lényege, hogy az explicitáció és az implicitáció **nem szimmetrikus** műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük, – előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét, mint a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletét.

Ha van választási lehetőségük. Vagyis mindazokban az esetekben, amikor nem a nyelvi rendszerek szabják meg a választást, és a fordítónak szabad keze van. A fordító döntését ilyenkor a **kooperáció elve** vezérli. Nem egészen a Grice (1975) által meghatározott értelemben, hiszen az emberi társalgásra jellemző kooperációs alapelv Grice-nál két jelenlévő fél együttműködését feltételezi, a fordítás pedig az interakciónak olyan sajátos formája, amelyben a befogadó nincs jelen. A fordító azonban a nem jelenlévő befogadóval szemben is elkötelezettséget érez, és igyekszik minden lehetséges eszközzel (magyarázatokkal, betoldásokkal, kiegészítésekkel) elősegíteni, hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget. Ezt nevezzük kooperációs elvnek.

Mivel a fordítás befogadása nem közvetlenül történik meg, vagyis a fordítónak nincs alkalmá közvetlenül meggyőződni arról, hogy az általa továbbított információ elegendő-e a megértéshez, inkább „túlbiztosít”, azaz betold, kiegészít, magyaráz stb. Kevesebbet mer rábízni az olvasó képzeletére, mint az eredeti szövegek szerzői.

Ezért beszélünk **fordítás-specifikus explicitációról**, és nem beszélünk **fordítás-specifikus implicitációról**. Igaz, hogy a fordításban gyakori az implicitáció is, de arra a nyelvi rendszerek különbségei **kényszerítik** a fordítókat, míg az explicitációt akkor is alkalmazzák, ha **nincs nyelvi kényszer**, mivel úgy érzik, hogy ezzel is elősegítik az információ hiánytalan átadását.

7. Az explicitációs hipotézis igazolása

A fordítás-specifikus explicitációk léte vagy nem léte visszavezet minket az explicitációs hipotézis igazolásához. Vajon tényleg mindig hosszabbak lennének a fordítások az eredetnél? Már Blum-Kulka hangsúlyozta, hogy hipotézisének igazolásához nagymennyiségű empirikus kutatást kellene végezni különböző nyelvpárokra és fordítási irányokra vonatkozóan, nyelvtanulók, hivatásos és nem hivatásos fordítók körében (Blum-Kulka 1986: 19).

Guidon Toury (1991) is az experimentális kutatásoktól várja az explicitációs hipotézis bizonyítását, és különösen ígéretesnek tartja a fordítók és tolmá-

csak belső beszédét leíró introspekciós jegyzőkönyvek anyagának feldolgozását. (Krings 1986, Lörchner 1991).

Érdeemes tanulmányozni a gyakorló fordítók „viselkedését” is. Milyen elszámolási rendszert tartanak kedvezőbbnek a különböző nyelvpárok és különböző fordítási irányok esetében? Olyan nyelvben, ahol sok a rövid szó (pl. angol), a szószám alapján való elszámolás nyilván kedvezőbb, mint az olyan nyelvekben, amelyre a hosszú szavak jellemzők (pl. finn). A TRANSST című fordítástudományi értesítő – az MDÜ (*Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer*) 1992-es negyedik számára hivatkozva – közöl egy érdekes áttekintést arról, hogy mely országokban milyen alapon számítják ki a fordítások terjedelmét: *Anglia*: 1000 forrásnyelvi szó, *Argentína*: 50 sor/oldal vagy 500 szó, *Ausztria*: 60 leütés/sor, *Belgium*: 300 szó/oldal, vagy 60 leütés/sor, *Finnország* 60 leütés/sor vagy 250 szó/oldal, *Franciaország*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor, *Hollandia*: 1000 szó, *Izrael*: 24 ezer célnyelvi leütés, *Korea*: 250 szó/oldal, *Olaszország*: 25 sor/oldal, és 50 vagy 55 vagy 60 leütés/sor, *Oroszország*: 40 ezer betű, *Spanyolország*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor vagy 300 szó, *Svájc*: 30 sor/oldal, 60 leütés/sor, *USA*: lefordított sor vagy 1000 forrásnyelvi szó. (idézi: TRANSST, 1997. No 29.).

Bár az 1997-ben közzétett adatok 1992-ből származnak, és tudásunk szerint azóta az elszámolási rendszerek – éppen a szövegszerkesztők által lehetővé tett statisztikai adatszolgáltatás miatt – több helyen megváltoztak, a mi szempontunkból ennek nincs jelentősége. Nyilván nem véletlen, hogy az angliai elszámolás alapja a forrásnyelvi szó, hiszen az angol nyelv monoszillabikus jellege miatt azonos karakterszám esetén az angolban nagyobb lesz a szószám.

Ezt egyébként bárki könnyen ellenőrizheti, akinek a számítógépében **párhuzamos** szövegek vannak. Ezt az ellenőrzést most én is elvégzem. Kiválasztok ki találomra két szöveget számítógépem memóriájából. Az ELTE Fordító- és Tolmácsolóképzője 1998-ban együttműködési szerződést kötött a University of Westminsterrel. A szerződés angol és magyar szövegét mindkét egyetem képviselője aláírta. Gépemben mindkét jegyzőkönyv szövege megvan. A jegyzőkönyv, mint műfaj, különösen alkalmas arra, hogy terjedelmet hasonlítsunk össze, hiszen a két szövegnek szó szerint meg kell egyeznie. Azt a kérdést természetesen fel kell tenni, hogy **fordításról** vagy egymástól **függetlenül fogalmazott párhuzamos szövegekről** van-e szó, de ebben az esetben történetesen fordításról van szó, hiszen előbb készült el a magyar szöveg. Szószámlálónk tanulsága szerint a két szöveg karakterszáma majdnem azonos (magyar: 16 209, angol: 16 176), de a szószám tekintetében jelentős az eltérés: az angol szövegben 329 szóval több van (2951), mint a magyarban (2522). Tehát a fordítónak egyáltalán nem lenne mindegy, melyik szöveg alapján készül az elszámolás.

Ezért lenne kedvezőbb a kutatás számára, ha egymástól **függetlenül** készült A és B nyelvi szövegeket vethetnénk egybe, amelyek egymásnak nem fordításai, mert akkor a nyelvi rendszerek különbségei okozta szószám-különbséget el tudnánk választani a fordítás ténye okozta szószám-különbségektől.

A kérdést tehát nem úgy kell feltennünk, hogy a fordítások valóban mindig **hosszabbak-e**, mint az eredetik, mert ha a hosszúságot a szószám alapján

mérjük, akkor például az angolból magyarra való fordítás esetén a fordítás valószínűleg kevesebb szóból fog állni, míg a magyarról angolra való fordítás esetén a fordítás több szóból fog állni, mint az eredeti. Természetesen ezt az elképzelést is adatokkal kellene alátámasztani. Reméljük, hogy gyakorló fordítók, akiknek munkája egyre inkább a párhuzamos szövegekre épül, hamarosan szolgáltatnak majd ilyen adatokat.

Inkább azt kell vizsgálni, hogy valóban **explicitibbek-e** a fordítások? Végbemege-e a fordításban pl. az igék szemantikai gazdagodása, a mondatstruktúrák világosabbá válása, a háttérismeretek kiegészítése stb.

Magam két empirikus kutatást végeztem ebben a témakörben. Az egyikben azt vizsgáltam meg, hogy az ún. Jelcin-dosszié kétféle magyar fordítása mennyiben különbözik a fordítók által alkalmazott explicitációs stratégiák tekintetében, és kérdőíves felmérés segítségével kerestem választ arra, hogy milyen hatása van az explicitációs stratégiák alkalmazásának az olvashatóságra vagyis az olvasók véleményére (Klaudy 1993, 1999). A másikban a visszafordítás módszerét használtam az explicitációs stratégiák leleplezésére, és azt vizsgáltam, hogy eltűnnek-e a célnyelvi betoldások a forrásnyelvre való visszafordításban (Klaudy 1996).

Az explicitáció-kutatáshoz való hozzájárulásnak tekinthető az átváltási műveleteknek az a tipológiája, amelyet *A fordítás elmélete és gyakorlata* című művemben kíséreltem meg felállítani. (1994). A harmadik kiadástól kezdve az egyes műveletekhez összefoglaló fordítástechnikai megjegyzéseket fűztem, amelyekben megvizsgálom az illető műveletet az explicitáció/implicitáció szempontjából is (1994a, 1997, 1997a, 1997b, 1999).

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban részben az volt a célom, hogy általános áttekintést adjak az explicitáció fogalmának kialakulásáról és fejlődéséről, részben pedig megpróbáltam továbblépni, ha nem is az empirikus kutatásban, de az osztályozásban, és az explicitáció /implicitáció viszony vizsgálatában. Megkíséreltem felállítani egy **explicitációs tipológiát**, és megvizsgáltam az átváltási műveletek és az explicitáció viszonyát. Bevezettem az ún. **aszimmetria-hipotézist**, amelynek az a lényege, hogy az explicitáció és az implicitáció nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük, – előnyben részesítik a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletével szemben. Ezzel az ún. **kooperációs elvet** követik, mivel minden lehetséges eszközzel megpróbálják elérni, hogy az információ eljusson a célnyelvi címzethez.

A fenti áttekintést azért tartottam szükségesnek elvégezni, mert az explicitáció-kutatás az utóbbi időben rendkívül fellendült a fordítástudományban. Több PhD disszertáció készült és készül a témában itthon (Pápai Vilma, Győr, Balaskó Mária, Szombathely, Varga Anikó, Szombathely) és külföldön is (Luli Ishikawa, Japán, Alberto Alvares Lugris, Spanyolország, Sara Laviosa, Anglia, Maeve Olohan, Anglia). Még mindig nem valósult meg azonban az, amit Blum-Kulka 1986-os cikkében hangsúlyozott, hogy hipotézisének igazolásához

nagymennyiségű empirikus kutatást kellene végezni különböző nyelvpárokra és fordítási irányokra vonatkozóan, nyelvtanulók, hivatásos és nem hivatásos fordítók körében (Blum-Kulka 1986: 19).

Mindazonáltal reményekre ad jogot, hogy az említett fiatal kutatók könnyebben hozzáférhetnek számítógépes korpuszokhoz. Komoly áttörés az explicitáció-kutatásban ugyanis valószínűleg csak a korpusznyelvészet módszereinek szélesebb körű elterjedésétől várható. A korpusznyelvészet fordításkutatói alkalmazásáról folyóiratunk első számában hosszabb tanulmány olvasható (Kohn 1999). Ennek a tanulmánynak második részét következő számunkban fogjuk közölni. Különösen John Sinclair birminghami és Mona Baker manchesteri műhelyétől várhatók új eredmények. Az előbbitől a „párhuzamos korpuszok” (forrásnyelvi szöveg és célnyelvi fordítása), az utóbbitól az „összehasonlítható korpuszok” (fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szöveg és eredeti célnyelvi szöveg) vizsgálata terén.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: M. Baker and G. Francis and E. Tognini-Bonelli (eds). *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research. *Target*. 7. vol. 2. 223–245.
- Barhudarov, L. Sz. 1975. *Ĵazik i perevod*. Moszkva: Mezdunarodnije otnosenyija.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation In: J. House and S. Blum-Kulka (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–35.
- Csernov, G. V. 1988. Kontyeksztno-szvobodnaja i kontyeksztno-szvjazannaja implikativnoszy i problemi perevoda. In: A. D. Sejcer (ed.) *Tyekszt i perevod*. Moszkva: Nauka. 51–63.
- Englund Dimitrova, B. 1993 Semantic Change in Translation – A Cognitive Perspective. In Y. Gambier and J. Tommola (eds.) *Translation and Knowledge*. Turku: University of Turku. 285–297.
- Englund Dimitrova, B. 1996. Omissions in consecutive interpretation: evidence of a decision component. In: *Professor Anders Sjöberg in memoriam*. Stockholm: Institute of Slavonic and Baltic Languages. Stockholm University.
- Gak, V. G. 1988. Tyipologija kontyeksztualnih jazikovih preobrazovanyiji pri perevogye. In: A. D. Svicer (ed.) *Tyekszt i perevod*. Moszkva: Nauka. 63–76.
- Grice, H.P. 1975. Logic and Conversation. In: Cole, P and Morgan, J.L. (eds.) *Speech acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Hewson, L. – Martin, J. 1991. *Redefining Translation. The Variational Approach*. London and New York: Routledge.
- Holmes, J. 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In: R. van den Broeck (ed) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.

- Klaudy K. 1986. Az idéző mondategység igéiről. *Magyar Nyelvőr*. 110. Évf. 2. 214–223.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó. 136 pp.
- Klaudy K. 1993. Optional additions in translation. Two translations of the Yeltsin-papers. In: *Translation the vital link*. Proceedings of the XIII. FIT World Congress. Volume 2. 373–381. London:ITI.
- Klaudy K. 1993a On explicitation hypothesis. In: K. Klaudy and J. Kohn (eds.) *Transfere necesse est... Current Issues of Translation Theory. In honour of György Radó on his 80th birthday*. Szombathely: Dániel Berzsenyi College.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1994a. (második kiadás). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K.–Lambert, J.–Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 1997. (harmadik bővített kiadás). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997a. (negyedik bővített és átdolgozott kiadás) Fordítás I. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997b. (negyedik bővített és átdolgozott kiadás) Fordítás II. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1998. Explicitation In: Baker, M. (ed.). *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80–85.
- Klaudy K. 1999. (ötödik bővített és átdolgozott kiadás) *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. (ötödik bővített és átdolgozott kiadás) *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás oktatásában. I. rész. *Fordítástudomány* 1. évf. 1. sz. 67–79.
- Komisszarov, V. N. 1969. Ekszplicirovanije kak problema perevoda. *Problemi prikladnoj lingvisztyiki*. Moszkva: TDVK.
- Krings, H. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kuharenko, V. A. 1988. Ekszplikacija szogyerzsanyija tyekszta v processze perevoda. In: A. D. Svejcer (ed.) *Tyekszti i perevod*. Moszkva: Nauka. 40–51.
- Lörschner, W. 1991. Thinking-Aloud as a Method for Collecting Data on Translation Processes. In: S. Tirkkonen-Condit (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 67–77.
- Papp F. 1984. The Russian of Hungarian people whose Russian is first-rate. In: Papp F (ed.) *Contrastive Studies Hungarian-Russian*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 127–139.

- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Seguinot, C. 1985. Translating implicitation. *Meta* 30. 295–298.
- Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* vol 1. no. 2. 106–114.
- Schjoldager, A. 1995 An Exploratory Study of Translational Norms in Simultaneous Interpreting: Methodological reflections. In: Jansen, P. (ed). *Selected Papers of the CERA Research Seminars in Translation Studies 1992–1993*. Leuven: Katholieke Universiteit. 227–245.
- Shuttleworth, M & Cowie, M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome.
- Toury, G. 1991. Experimentation in Translation Studies: Achievements, Prospects and Some Pitfalls. In: S. Tirkkonen-Condit (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 45–66.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian Journalistic texts*. Helsinki: Neuvostoliitto Instituutti.
- Vaszeva, I. 1980. *Teória i praktika perevoda*. Sophia: Nauka i isskustvo.
- Vinay, J. P. – Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.
- Vinay, J. P. – Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*. Translated by J. Sager. Amsterdam: Benjamins.

Hadamitzky-Kazár

KANJI és KANA

A japán írásrendszer
kézikönyve és szótára

E könyv legfőbb célja, hogy bevezesse használóját a modern japán írásrendszerbe. Elsősorban tankönyvnek szántuk, ám egyszersmind a japán nyelv egyszerűsített kézisztótáraként is szolgál, hiszen mutatói és táblázatai lehetővé teszik a tárgyal, mintegy 2000 írásjegy gyors kikeresését.

Minden írásjegyet és szót átírásban is feltüntettünk.

Az egyes írásjegyeket a következő adatsorok kísérik: a vonások sorrendje; olvasat(ok); jelentés(ek); példák; a hozzáadott írásjegyek jelzőszámai.

Az 1945 kanjihoz több, mint 4000 olvasat tartozik, amelyek közül mintegy 2000 önálló, egyszerű szót képvisel. Megközelítőleg 9000, gyakoriság szerint válogatott összetétellel mutatjuk be, miként használják az írásjegyeket más írásjegyekhez kapcsolva. A kanji-jegyzék kb. 11 000 alapszót tartalmaz.

A Scholastica kiadványai a következő címen rendelhetők meg:

1123 Budapest, Kékgolyó utca 30.

Fax: 212-8320

Minimális fordítás

Heltai Pál

1. A minőség túlhangsúlyozása

A gyakorlott fordító nagyon jól tudja, hogy a felhasználónak nem mindig van szüksége kifogástalan minőségű fordításra, hiszen a fordítás minősége nem abszolút érték, hanem mindig a **körülményektől** függ. A fordítástudományban közhelynek számít, hogy a fordítás minőségét a fordítás céljával és feltételezett olvasójával összefüggésben lehet csak értékelni, a fordítás céljának meghatározása során azonban legtöbbször elsikkad néhány döntő fontosságú tényező, például a rendelkezésre álló idő vagy a fordítás díjazása. A fordításkritikusok a feltételezett olvasó igényeit mindig (vagy majdnem mindig) a lehető legjobb minőségű fordítással tekintették azonosnak, függetlenül az idő- és pénzügyi feltételektől.

Mindannyian tudjuk azonban, hogy a fordítás nem csupán az ész pallérozását szolgáló intellektuális gyakorlat, amelyet kreatív értelmiségiek kedvtelésből űznek. Előfordul persze ez is: elolvasok egy szép verset valamely idegen nyelven, és elkezd izgatni, hogy ki tudnám-e fejezni ugyanazt, függetlenül attól, hogy kérte-e valaki, hogy fordítsam le a verset, vagy ígért-e fizetést a fordításért. Előfordul az is, hogy széles olvasóközönségnek szánt szakkönyvet kell lefordítanom, és a mű sikere talán a fordítás minőségétől is függ, továbbá elég időt kaptam a fordításra, és rendesen meg is fizetik. Az ilyen esetekben nyilvánvaló, hogy a cél az elérhető legjobb minőségű fordítás, és az ilyen fordítások minőségét a kitűzött célnak megfelelően kell értékelnünk.

Ilyenkor figyelemmel kell lennünk olyan értékelési szempontokra is, mint például a **kohézió- és koherencia-viszonyok** változása a fordításban (Blum-Kulka 1986), vagy hogy a szakfordítás legfontosabb követelményei közé tartozik a **világos, tömör fogalmazás és a pontosság** (Herman 1993), hogy a fordításnak figyelembe kell vennie a forrásnyelv és a célnyelv tudományos **regiszterei** közötti különbségeket (Gerzymisch-Arbogast 1993), továbbá az információ „csomagolásának” eltérő **normáit** (Vallduvi és Engdahl 1996).

Nem biztos azonban, hogy amikor a fordítónak egyik napról a másikra 30 oldalt kell lefordítania, túl sokat törődne ilyenfajta szempontokkal, és túl sok időt töltene az alternatív fordítási variánsok közül az optimális kiválasztásával. Ehelyett gyakran olyan kérdések foglalkoztatják, hogy *„hirtelen nem jut eszembe jobb szó; érzem, hogy ez nem az igazi; utánanézzek szótárban vagy egyebütt? Van erre időm? Nem úszok el a határidővel? Egyáltalán, megéri? Megfizetnek érte?”* Ha a legutóbbi kérdésre nemleges a válasz, a szótár bizonyára zárva marad.

A fordításértékelés szempontjait egyrészt a **szépirodalmi** fordítás, másrészt az **idegennyelv-oktatás** értékelési hagyományai határozzák meg, és a fordítási termék minőségét mindkét hagyomány úgy vizsgálja, hogy **a termék előállításának körülményeit nem veszi figyelembe**. A műfordítónak és a

fordítási feladatot író nyelvtanulónak ugyanis bőségesen van ideje arra, hogy dekódolja az eredetit és a célnyelven újrakódolja.

Ritkán fordul elő, hogy egy verseskötetet sürgősen le kell fordítani; az mindig várhat egy kicsit. Éppen ezért a műfordítások valóban az elérhető legjobb fordítás szempontjai szerint értékelhetők, és nem sok értelme van a tökéletlenél, vagy az elérhető legjobb fordításnál gyengébb fordítást tűzni ki célul. (Kivételt jelent az egzotikus nyelvekből történő versfordítás, amikor a fordító nem egy személy, hanem kettő: a dekódolást a forrásnyelvet ismerő nyersfordító végzi, míg az újrakódolást a célnyelv költői funkciójában jártasabb személy. A nyersfordítások minőségét azonban nem szokás értékelni: ez csak közbenső termék, nem önálló fordítás.)

Az idegen nyelvek oktatása során a fordítás vagy a nyelvtanítás egyik eszköze, vagy az a célja, hogy „alapvető fordítási készségeket” fejlesszen ki a tanulóknak. Bár a tanulók által írt fordítások általában gyenge minőségűek, és értékelésük sokszor csak mondat szinten történik, a **nyelvtanárok** a gyakorlati fordítói munkától és annak korlátaitól nem befolyásolva abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a fordítónak megfelelő idő állt rendelkezésére a viszonylag rövid szöveg fordítására, továbbá feltételezik, hogy a felhasználó teljes mértékben a fordításra van utalva. Ezért gyakran túl kritikusak, és maximalizmusukat csak saját ismereteik végessége határolja be. Ha a gyakorló fordítók munkájában hibát vélnek felfedezni, azt rendkívüli módon elítélik.

A **gyakorló fordítók** azonban nem pusztán kedvtelésből fordítanak, hanem többek között azért is, mert meg akarnak élni. Így a fordítási feladatok megoldására fordított idő jelentős mértékben függ a díjazástól és egyéb motivációs tényezőktől. A műfordítás esetében persze sokszor maga a feladat motiválja a fordítót (éppen ezért a műfordítóknak kevesebbet szoktak fizetni). A műfordítók jutalma az, hogy megfelelnek a kihívásnak, és (legalább önmaguknak) bebizonyítják, hogy kreatívak. Más fordítók kevésbé kreatívak, viszont számítóbak, és gondosan mérlegelik, megtérül-e a befektetett munka, és előfordul, hogy megelegszenek a minimális fordítással, azaz olyan fordítással, amely az adott körülményekhez képest (idő- és pénzügyi feltételek, a cél és a felhasználó, illetve a feltételezett olvasó igényei) még éppen elfogadható, használható. Ebben az esetben nem az a kérdés, hogy „Mi a legjobb fordítás”, hanem az, hogy „Mi az a legrosszabb fordítás, amely még megteszi?”

2. Reálisabb értékelést

A fenti kérdés felvetésével nem az a célom, hogy a fordítókat felelőtlenségre buzdítsam, vagy hogy a rossz fordítóknak felmentést adjak, csupán fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a fordítások értékelése során jobban figyelembe kell venni a gyakorlati feltételeket. Tudomásul kell vennünk, hogy a **fordítás minősége ritkán függ kizárólag a fordító fordítói kompetenciájától**: a felhasználó, ugyanúgy mint a fordító, sokszor kiszámolja, hogy milyen minőség mennyibe kerül, és a költségek csökkentése céljából kész a kompromisszumra, amely a tökéletestől éppen hogy elmaradó fordítástól a még éppen használható, minimális fordításig terjed. Zavarok ott támadnak, ahol a felhasz-

náló nincs tisztában a saját igényeivel, vagy nem tudja igényeit világosan megfogalmazni, és a fordító bizonyos jelek alapján maga számítja ki a minőségi igényeket. Nyilvánvaló tehát, hogy a fordító és a felhasználó közötti megegyezésnek a minőségi szintet is explicit formában kell meghatározni, és ezen belül különösen fontos a minimálisan elfogadható szint rögzítése.

Gyakorló fordítóként eddig csak két olyan esettel találkoztam, amely utalt a fordítások igényelt színvonalára: a 80-as években az AGROINFORM külső fordítójaként kaptam olyan tájékoztató füzetet, amely utalt a minőségi követelményekre is, néhány éve pedig az *Encyclopaedia Britannica Hungarica* néhány címszavának fordításához látott el a Magyar Világ Kiadó részletes minőségi előírásokat tartalmazó tájékoztatóval.

A megfelelő tájékoztatás híján a fordító vagy túlteljesít, vagy alulteljesít (és az a gyanúm, hogy sok esetben túlteljesítésről van szó, azaz indokolatlanul jó a fordítás színvonala). Ezért mind a felhasználónak, mind a fordítónak érdeke, hogy a minőségi követelményeket minden esetben előre tisztázzák.

3. Mi a minimális fordítás?

A fordítástudományban közhelynek számít, hogy egy adott szövegnek nincs egyetlen optimális fordítása: több adekvát fordítás lehetséges, az optimális fordítás a fordítás céljától és felhasználójától függ. Ezt annyiban kívánom módosítani, hogy adott fordítási cél és felhasználó esetén egy fordításnak egyéb gyakorlati tényezők (például a gazdaságosság) figyelembevételével több minőségi szintje lehetséges, és meghatározható egy **minimális** szint, amely még éppen elfogadható, amely még éppen használható fordítást biztosít.

A fordító oldaláról nézve a minimális fordítás azt jelenti, hogy a felhasználóval történt előzetes megegyezés alapján helyesen ítéli meg a fordítás minőségi követelményeit, és olyan fordítást készít, amely a minimálisan elfogadható szintet eléri. Végso soron a fordításra is érvényes Grice első társalgási szabálya: a beszélőnek annyi információt kell adnia, amennyire az adott beszédhelyzetben szükség van, és nem kell, vagy nem szabad a szükségesnél informatívabbnak lennie.

Mivel a fordítás során a jobb minőség több, jobban vagy könnyebben használható információt jelent, és a minőség gazdaságossági szempontoktól is függ, némi cinizmussal azt is mondhatnánk, hogy a fordítónak nem szabad több információt (jobb minőséget) adnia, mint amennyit a felhasználó megfizet. Tekintve, hogy a relevancia-elmélet szerint (Sperber és Wilson 1986) az emberi kommunikáció egyik legfontosabb szempontja a gazdaságosság (bár nem monetáris értelemben), lehet, hogy a fenti megállapítás nem is annyira szentségtörő. **Adott beszédhelyzetben a szükséges információ mennyisége a beszélő és a hallgató közötti megállapodástól függ;** a fordítás esetében ez a fordítót és a felhasználót jelenti.

A minimális fordítás minimális mennyiségű információt ad, amely azonban az adott helyzetben megfelel a szükséges információ mennyiségének. A minimális fordítást nyelvészeti szempontból nem könnyű leírni, hiszen a lehetségeshez képest csökkent információtartalom nem kötődik egyértelmű nyelvi vagy

fordítási hibákhoz: többnyire rejtett hibákról, esetleg nehezen megfogható disztribúciós különbségekről van szó. Vannak azonban bizonyos nyelvi és nem-nyelvi jellegű sajátosságok, amelyek segítségünkre lehetnek a minimális fordítás fogalmának megközelítőleges leírásában.

Miért fontos a minimális fordítás fogalmának leírása? A minimális fordítás szintje függ a fordítási helyzettől, tehát általános érvénnyel nem írható le, de van egy bizonyos fordítási helyzet, amely annyira általános, hogy erre nézvést érdemes a fordítás különböző minőségi szintjeit, köztük a minimális szintet is leírni. Ez a fordítási helyzet az olyan **szakfordításokkal** kapcsolatos, amikor nagy mennyiségű szöveget kell rövid idő alatt **munkafordításként** megfelelő díjazás ellenében lefordítani. A szöveg tehát **nem jelenik meg** könyv formájában vagy a sajtóban, nem a széles nyilvánosságnak, hanem meghatározott **szakértői csoportnak szánt** fordítás, és a díjazás ugyan megfelelő motivációt biztosít a fordítónak, de a rendelkezésre álló idő minimális: a fordítás gyakorlatilag gépbeírás, minimális előkészítéssel és javítással.

A minimális fordítás nem azonos a rossz fordítással. A rossz fordítás azért rossz, mert a fordító nem tudott jobb fordítást készíteni, pedig a felhasználó jobb fordítást igényelt és fizetett meg. A minimális fordítás esetén a fordító – a felhasználó explicit vagy implicit beleegyezésével – tudatosan korlátozza célkitűzését: nem a legjobb fordításra törekszik, hanem a célnak még éppen megfelelő fordításra. A mérsékelt vagy egyenesen gyenge minőség tehát szándékos.

Éppen ezért nem alkalmazható a minimális fordítás fogalma a műfordításra: irodalmi művek fordítása lehet jó vagy kevésbé jó, de szándékosan mérsékelt színvonalú aligha. Ki akarna egy Shakespeare-sonettet szándékosan rosszabbul fordítani, mint amire képes lenne, és kit érdekelne egy ilyen kísérlet?

A minimális fordítás általában nem tartalmaz nyilvánvaló, kézzelfogható hibákat. Az első, amit az olvasó észrevesz az, hogy a fordítást nehéz olvasni. A fordítás gazdaságossági szempontjai – minimális idő alatt maximális termelékenység – azt követelik, hogy ahol lehet, a fordító őrizze meg az eredeti szöveg „információcsomagolását” (Vallduví and Engdahl 1996): ahol lehet, párhuzamos szerkezeteket használjon. Az eredmény gyakran olyan szórend, amely éppen nem hibás, de nem mindig felel meg a régi és új információk megkülönböztetését biztosító célnyelvi struktúráknak, túl gyakran használ egyes szavakat, kifejezéseket vagy nyelvtani szerkezeteket (például az ún. terpeszkedő szerkezeteket), a kollokációk szintjén előfordul a tükörfordítás. A fordító mondatról mondatra, vagy inkább tagmondatról tagmondatra, sőt kollokációról kollokációra halad (Heltai 1993), és ha a szöveg későbbi részei az előző részek javítását tennék szükségessé, a fordító csak akkor javít, ha az elsőre leírt változat nyilvánvaló félrefordításnak bizonyul. A szövegszerkesztők korábban a javítás technikai lehetősége lényegesen megnőtt, de erős a gyanúm, hogy az időhiányban szenvedő fordítók nem mindig használják ki ezt a lehetőséget.

A minimális fordítás tehát szó szerinti fordítás, amely csak akkor szakad el az eredetitől, ha a szó szerinti megfeleltetés nem lehetséges. Newmark (1982) szintén megjegyzi, hogy a valóságban a szó szerinti fordításnak sokkal nagyobb a szerepe, mint azt a fordítástudományi értekezések alapján gondolnánk. Ha a fordítás olyan hibákat tartalmaz, amelyek a szöveg lényegét nem érintik, és

félreértést nem okoznak, az eredeti szöveggel nem rendelkező vagy az eredeti szöveget nem értő olvasó sokszor fel sem fedezi a hibát, és így kérdéses, hogy a fordítás értékelése során figyelembe vegyük-e az ilyen hibákat.

Néhány évvel ezelőtt Newmark 1982-es könyvéből fordítottam magyarra egy szakaszt, és az egyik hallgató fordítása látványosan illusztrálta azt a tényt, hogy egyes hibák szövegszinten semmilyen következménnyel nem járnak. A szöveg a tulajdonnevek fordításáról szólt, és egyik mondata szerint az uralkodók neveit a középkorban a legtöbb európai nyelvben lefordították, így Richard Coeur-de-Lion nevét is. Az egyik hallgató itt Oroszlánszívű Richárd helyett Hódító Vilmos-t írt. A fordítás akkor is elfogadható, ha nem szándékos stratégia, hanem hiba eredménye volt.

A minimális fordítás kifejezésből az következne, hogy ami ezen szint alatt van, az elfogadhatatlan, tehát egyszerűen rossz fordítás. Ez nem feltétlenül van így. **A minimális fordítás szintje mindig a fordítás körülményeitől függ**, tehát ilyen értelemben ami elfogadhatatlan fordítás egy adott helyzetben, elfogadható lehet más helyzetben. Másrészt, ha a minimális fordítás fogalmát a fent leírt leggyakoribb szituációra vonatkoztatjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy még elég keveset tudunk a fordítás alsó határáról. Valószínű, hogy vannak olyan helyzetek, amikor még több komoly és nyilvánvaló félrefordítással is elfogadható a fordítás: az információ egy részének elvesztése vagy eltorzítása még mindig megéri azt, hogy az információ nagyrészt megkapja a felhasználó. Itt utalnék a gépi fordítás eredményeire: a gép által fordított szövegek még kevésbé „élvezhetők”, de tájékozódó olvasásra sokszor használhatók (Melby 1995).

4. A fordítás minőségét befolyásoló tényezők

A felhasználók ritkán fogalmazzák meg pontosan igényeiket, és így a fordító sokszor maga dönti el, hogy milyen minőségű fordítást várnak el tőle. Általában a következőket lehet figyelembe venni:

- (1) Mennyi időt adtak a fordításra?
- (2) Rövid felhasználási idejű, szűk kör számára készülő (szak)fordításról van-e szó, vagy szélesebb közönségnek szánt, nyomtatásban is megjelenő fordításról?
- (3) Mennyire van a feltételezett olvasó ráutalva a fordításra (egyáltalán, fogja-e bárki olvasni a fordítást)?
- (4) Az információközlés mellett van-e a szövegnek esztétikai (poétikai) funkciója?
- (5) Lektoráltatják-e a fordítást?
- (6) Van-e a szövegnek értelme? Egyáltalán, fordítható-e a szöveg?
- (7) Mennyit fizetnek a fordításért?

4.1 Az időtényező

Kétségtelen, hogy a minimális fordítás (illetve fordíttatás) legfőbb oka az időhiány. Gyakran előfordul, hogy a mérsékelt minőségű, de gyors fordítás jobb, mint ha egyáltalán nincsen fordítás. A szinkrontolmácsolás tanulmányozása

bizonyára érdekes adatokat szolgáltatna erre az esetre, de írásbeli fordítás esetén is előfordul, hogy a fordításra csupán annyi idő van, amennyi idő alatt a szöveget a célnyelven le lehet gépelni. Az idő korlátozottsága tehát eleve kizárja a minimálisnál jobb minőségű fordítás készítését. A határidő rövidege azt is jelezheti persze a tapasztalt fordító számára, hogy a felhasználó nem tulajdonít különösebb jelentőséget a fordításnak, ezért nem intézkedett korábban. Lehet, hogy csak utólag jutott eszébe, hogy „*Hátha idetéved egy külföldi, ne mondja, hogy nincs tájékoztatás.*”

Néhány évvel ezelőtt egy kiállítás pároldalas programfüzetét kellett egy nap alatt lefordítanom. Vasárnap lévén nem mehettem be a könyvtárba, hogy a problémának utánajárjak. Úgy döntöttem tehát, hogy bizonyára bőségesen elég az, amit ilyen körülmények között fejből produkálni tudok, hiszen ha nagyon fontos lett volna a fordítás minősége, a szervezők már korábban gondoskodtak volna róla. A kiállítás rendben lezajlott. A fordítás minőségére nem érkezett panasz.

4.2 A fordítás tartóssága

A publikált, „tartós” fordítás minőségi követelményei magasabbak, mint a rövidebb élettartamú, szűkebb kört érintő munkafordításoké. Ha a fordító tudja, hogy fordítása nyomtatásban is meg fog jelenni, jól teszi, ha nagyobb gondot fordít rá, hiszen fordítását nemcsak azok olvashatják, akiket a tárgy érdekel, hanem azok is, akiket a fordítás érdekel: fordítók és nyelvtanárok.

A tartósság szempontjából az idegenforgalmi prospektusok és egyéb reklámanyagok átmeneti kategóriát alkotnak, mivel nyomtatott formában jelennek meg, de mégis rövid élettartamúak. Rengeteg értékes példát szolgáltatnak a félrefordításra, főleg pragmatikai szempontból, de néha nyelvtanilag is, erősítve a kontrasztív nyelvészet pozícióit, továbbá kimeríthetetlen és nélkülözhetetlen példatárt szolgáltatva a fordításkritikusok számára. Komolyan vizsgálendő azonban az a kérdés, hogy van-e szükség jobb prospektus-fordításokra? Nem része-e az egzotikus idegen tájak varázsának az utazó nyelvének tökéletlenül megírt prospektus?

4.3 A felhasználó fordításra utaltsága

A fordítás olvasója nincs mindig teljes mértékben a fordításra utalva. Ha például egy fogadáson pohárköszöntőt mond valaki, a köszöntő nyelvét jól ismerőket sem érdekli olyan nagyon, mit mond az illető. A pohárköszöntő legfőbb funkciója a köszöntés, és ezt a funkciót a nyelv ismerete nélkül is felismerjük. Veszítünk-e azzal, ha nem fogjuk fel az elhangzó fatikus kommunikáció minden részletét? Mivel a terem távoli sarkaiban állók a pohárcsörgéstől sem a köszöntést, sem a tolmácsolást nem hallják, levonhatjuk a következtetést, hogy ebben az esetben a hallgató kevéssé van ráutalva a fordításra. Ha halványan dereng, mit is mond a beszélő, már az átlagnál többet értett.

Természetesen vannak sokkal hivatalosabb alkalmak is, ahol az alkalom színvonalához illően a tolmácsolásnak is kiváló minőségűnek kell lennie, és kevés-

bé hivatalos alkalmakkor is előfordul, hogy a szónok humorizál: ilyenkor fontossá válna a fordítás, de az étel és ital látványa elnézővé teszi a hallgatóságot, és így általában ez nem veszélyes helyzet a tolmács számára. Ugyanez előfordulhat írott fordítással is: ha a résztvevők többsége érti a forrásnyelvet, és nem szorul rá a fordításra, az írott fordítás csak protokolláris célokat szolgál, és a nem-értő kisebbség nem panaszkodik. A legrosszabb közönség persze az, amelyben nyelvtanárok és más fordítók is vannak, akik a lépcsőházban mindig jobban tudják, hogyan kellett volna fordítani.

4.4 A szöveg funkciója

A minimális fordítás megőrzi a szöveg legfontosabb funkcióját, míg más funkciókat akár teljesen elhanyagol. Az üzemeltetési kézikönyv funkciója az, hogy utasításokat adjon: a szöveg esetleges esztétikai funkcióját a fordító szükség szerint elhanyagolhatja. A rossz magyar stílusban megírt útmutató sajnálatos módon rongálhatja a magyar nyelvet, de ettől még nem robban fel a gép. A minimális fordítás során elvben az információtartalom is csökkenthető: a lényegtelen információk kihagyhatók, tehát az informatív funkció is redukálható, minimalizálható. Az üzemeltetési kézikönyv azonban kevés kihagyható információt tartalmaz, és nem biztos, hogy a fordító a leghivatottabb azt megítélni, mi a lényeges és mi a lényegtelen információ. Ezért azt mondhatjuk, hogy a szakszöveg-fordítás során a minimális fordítás alkalmazási lehetősége az informatív (referenciális) funkció szempontjából minimális, az esztétikai funkció szempontjából maximális.

A fentiek ellenére gyakran megesik, hogy a kutyafuttában lefordított szakszöveg stilisztikai szempontból sem olyan rossz. Ez kétféle dolgot jelenthet. Jelentheti egyrészt azt, hogy a szaknyelvi stílus a legtöbb nyelvben szegényes, és sem a szakmai, sem a szélesebb olvasótábor nem támaszt követelményeket: elszenvedi, amit a szakemberek ráérnek, és egy hevenyészett fordítás nem lóg ki az eredetileg is célnyelven fogalmazott szakirodalmi művek közül.

A másik elgondolás szerint (amely nem ítéli el sommásan a szaknyelvi stílust) a szaknyelvi stílus egyszerűen egységesebb, mint más stílusok, és a tapasztalt fordító, főként ha ismeri az adott szöveg terminológiáját, különösebb erőlködés nélkül követi a szaknyelvi stílust.

Mindkét feltételezés sok igazságot tartalmaz: az előbbivel kapcsolatban ld. a Plain English mozgalom állításait (Heltai és Nagy 1998.) Ha az utóbbi feltételezést fogadjuk el, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szakszöveg és tapasztalt fordító esetében nincs is olyan nagy különbség a minimális és az optimális fordítás között (l. Newmark idézett megjegyzését a szószerinti fordításról). A kevésbé tapasztalt fordító stílusa azonban – még ha az információt megbízhatóan közvetíti is – sok kívánnivalót hagyhat maga után.

Nagyobb teret kaphat a minimális fordítás a viszonylag kevés kézzelfogható információt tartalmazó társadalomtudományi szövegek esetében, mivel itt a nehezen fordítható elemeket – ha nem hordoznak nélkülözhetetlen információt – akár ki is lehet hagyni. Probléma lehet persze, ha a fordító nem tudja

meghatározni, mely információk lényegesek vagy lényegtelenek, vagy ha nem talál semmi olyan információt, amit érdemes lenne lefordítani.

Ha a fordítandó szöveg elsődleges funkciója az esztétikai funkció, akkor ezt kell elsősorban visszaadnunk. Az ilyen szöveg minimális fordítása a referenciális jelentések torzulásával vagy elvesztésével járhat, és a referenciális funkció szemszögéből nézve azt mondhatnánk, hogy a versfordítások zöme minimális fordítás. Míg azonban szakfordítás esetében az információtartalom megőrzése nem zárja ki a stilisztikai adekvátságot, a műfordítás során az esztétikai funkció és az információtartalom egyidejű megőrzése lehetetlennek bizonyulhat. Éppen ezért erre a területre a minimális fordítás kifejezés nem alkalmazható.

4.5 Van-e lektor?

A fordítás fontosságának megítélésében döntő szempont, hogy van-e lektor. Ha van lektor, akkor a fordító jobban odafigyel, hiszen a lektor észreveszi azokat a hibákat is, amelyeket a felhasználó nem venne észre, és esetleg még a díjazás megállapításában is szava van. A lektor léte részben megnyugvást jelent a fordító számára, hiszen ha a fordításban végzetes hiba marad, az nem egyedül az ő felelőssége; részben azonban kedvezőtlen körülmény, hiszen a felelősség csökkenésével a díjazás is csökkenhet, sőt a lektor kritikái megingathatják a fordító önbizalmát is.

Mindenesetre a lektor létének tényéből a fordító következtethet a fordítás igényelt színvonalára. Ennek megfelelően az *Encyclopaedia Britannica Hungarica* említett szócikkeinek fordítása során, tekintettel a 11 oldalas tájékoztatóra és a lektorra, valóban minden problémának utánajártam. (Ez ugyan növelte szakmai önbecsülésemet, de ezt a munkát pénzügyi szempontból értelmetlen vállalkozássá tette.) Mindenesetre tisztában voltam a követelményekkel. Éppen itt történik a legtöbb félreértés. A felhasználók sokszor nincsenek tisztában a saját igényeikkel, és nem biztosítanak lektort ott, ahol a fordítás minőségi követelményei bőven indokolnák az utólagos ellenőrzést, máskor viszont olyankor is teljes szöveget fordíttatnak, amikor csupán a szöveg bizonyos részei érdekesek, vagy csak tájékozódni akarnak, miről szól a szöveg. Bizonyos mértékig tehát a fordító feladata, hogy meghatározza a felhasználó minőségi igényeit, és ha szükséges (esetleg baráti alapon) lektorról is gondoskodik. Általában a lektor hiányát úgy értelmezhetjük, hogy elég a minimálisan elfogadható fordítást nyújtjanunk.

4.6 A fordíthatóság kérdése

Van-e a célnyelvi szövegnek értelme? Fordítható-e egyáltalán? Motiválhatja-e a fordítót az olyan szöveg fordítása, amely a lehető legjobb tudását latba vetve is csak halandzsának tűnő szöveget eredményez? Bizonyos szövegtípusokat valószínűleg nem lehet adekvátnan lefordítani (vö. Heltai 1995). A „magabiztos döntéshozásról” (valami menedzserek kiskönyvtára típusú könyvből) fordítva úgy találtam, hogy egyszerűen nincs olyan párhuzamos magyar stílus, amely az eredeti primitívségének megfelelően. Akárhogyan is formáltam a mondatokat,

az a gondolkodásmód és az a kultúra, amely a szöveghez tartozott, idegen maradt számomra. Itt jut szerephez a motiváció problémája: ha a szöveg tartalma indokolta volna, megpróbálhattam volna megtalálni vagy kialakítani a megfelelő stílust, de a szöveg tartalma nem ösztönzött erre. Ezért beletörődtem abba, hogy a minimálisan elfogadható, a szó szerinti fordításhoz közel álló stílusban adjam vissza a szöveget.

Hasonlóképpen lehangoló volt a szociális gondozásról szóló angol nyelvű tankönyv szövegének fordítása: ugyanaz a primitíven bizalmas stílus, amely tudományként adja el magát. Ezen fordítás közben megpróbáltam hangosan gondolkodni. Tirkkonen-Condit (1996) szerint a szalagra rögzített fordítói kommentárok sokszor értékelő jellegűek. Megjegyzéseimet visszahallgatva valóban sok értékelő megjegyzést találtam, főleg a következő típusból: „*Jó, ez megteszi, menjünk tovább. Elég lesz ennyi.*” Nemigen mondtam azt, hogy „*Na, ez jól sikerült.*”. A kommentárok egy sor szitkozódást is megörökítettek: „*Megint ez az átkozott deverbális főnév. Ki csinál itt mit, és kivel?*” Nem csoda, hogy nem tudtam a fordítást azzal a lelkesedéssel végezni, mint amivel korábbi pályám során a csillagfürt természetéről vagy a váltvaforogató ekékről szóló szövegékét.

Lehet, hogy ugyanez az érzés keríti hatalmába a televízió csatornáit uraló amerikai sorozatok fordítóit is. Alig van olyan párbeszéd, amely ne hatna idegenszerűen. Talán nem is lehet ezeket jobban fordítani, és még akkor sem, lehetne, ha a fordítónak korlátlan idő állna rendelkezésére: mivel a tartalom nem indokolja a jó fordítást, nem motiválja a fordítót. Hasonló a helyzet a bürokrácia nyelvével. Az Európai Unió nyelvével történt futó kalandjaim alapján úgy döntöttem, hogy jobb lesz, ha inkább a váltvaforogató ekénél és a kordonos szőlőművelésnél maradok. Míg Angliában már némi eredményt ért el a Plain English mozgalom, amely a hivatalos nyelvet közérthetővé akarja tenni, az eurobürokrácia visszatért a bürokratikus zsargon legrosszabb hagyományaihoz.

5. További kutatások

A legutóbbi időkig a fordításkritika valami idealizált, tökéletes fordítás mércéjével mért minden fordítást, és ezért kevesen foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy hol van a fordítás alsó határa. Éppen ezért nem tudjuk, mi az abszolút minimum. A minimális fordítás fogalmát ebben a dolgozatban tág értelemben minden olyan fordításra vonatkoztattam, amely a tökéletestől elmarad, de a minimálisan elfogadhatón belül van.

Több szempontból szükséges lenne azonban pontosabban meghatározni, mi a minimálisan elfogadható szint, amennyiben ez a konkrét helyzettől függetlenül meghatározható. Ismernünk kellene, milyen típusú hiányosságok tolerálhatók különböző fordítási helyzetekben különféle szövegtípusoknál, és fordítva: milyen automatikus fordítási szokások teszik lehetővé, hogy a tapasztalt fordító rövid idő alatt nagymennyiségű szöveget fordítson viszonylag elfogadható minőségben.

Ezekre az ismeretekre többek között a fordításoktatás során lenne szükség. Igaz, hogy a fordítást tanulók fő célja az, hogy minél jobb színvonalú fordításra váljanak képessé, de az elv is igaz, hogy a gyakorló fordítók által alkalmazott

stratégiák elsajátítása is fontos, és ezekbe nyilván beletartozik a minimális fordítás stratégiája is.

A fordítóképzés során az értékelés mindig az adekvát, majdnem-tökéletes fordítás ideáljából indul ki, mindig a legjobb minőségű fordítás lebeg az értékelő szeme előtt, minden apró hiba kiderül és büntetettik. Erre persze szükség van, de ki kellene egészíteni valós fordítási helyzetekben készített kevésbé tökéletes fordítások elemzésével és reális értékelésével. A jelen helyzet az, hogy a fordítói vizsgán sokkal színvonalasabb fordítást kell készíteni, mint amelyet a fordítói gyakorlatban átlagosan elvárnak. A jó fordítónak azt is meg kell tanulnia, hogy néha meg kell alkudni, de tudni kell hogy mikor és miben lehet engedni. Ahogy Tirkkonen-Condit írja (1966), „the necessity of compromising (ie. settling at less than optimal solutions) as inherent features of translation is likely to contribute to professional integrity and self-respect.”

Volt tanítványom, aki hivatásos fordítóként dolgozik, így összegezte tízéves tapasztalatát: „Itt nincs idő arra, hogy mindent részletesen elemezzünk, mint az órákon. A sürgős fordításokat fizetik meg legjobban; egyszer elolvasom és beírom a gépbe.” Említette azt is, hogy kedveli a személytelen kifejezésmódot, a -ra/re kerül típusú szerkezeteket, ezek gyorsítják, automatizálják a munkát.

Van ebben ugyan némi túlzás, de azért meg kellene próbálni a fordításoktatás során a különböző minőségi szinteken történő tudatos fordítást is. El lehetne indulni egy minimális fordítással, és fokozatosan tökéletesíteni, egy ideális felé haladva, meghatározva az egyes minőségi szintekhez tartozó konkrét körülményeket (rendelkezésre álló idő, a fordítás fontossága, díjazása, stb.). Lehet azonban, hogy még érdekesebb és még tanulságosabb lenne a másik irányból közelíteni: kiindulni egy jó fordításból (ez lehet egy megbízható színvonalú publikált fordítás), és az eredetivel összevetve fokozatosan a felismerhetetlenségig elrontani, miközben értékeljük az egyes szinteket: elfogadható-e még ez a fordítás? Ha igen, milyen körülmények között? Melyek azok a változtatások, amellyekkel már mindenképpen az elfogadhatóság küszöbe alá süllyed?

6. Összefoglalás

A fordítás gyakorlata azt mutatja, hogy a fordító nem törekedhet mindig tökéletes munkára, és a fordítások értékelésében ezt figyelembe kell venni. Fontos, hogy a fordító az adott körülmények között helyesen értékelje a felhasználó igényeit, és hogy a felhasználó képes legyen meghatározni, milyen minőségi színvonalat tart elfogadhatónak az adott körülmények között. A tökéletlen, vagy éppen hogy elfogadható, minimális fordítás jellemzőit a reálisabb értékelés és a hatékonyabb fordításoktatás érdekében hasznos lenne felderíteni.

Irodalom

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. and Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr. 17–37.
- Herman, M. 1993. Technical Translation Style: Clarity, Concision, Correctness. In: Wright, S.E and Wright L.D. Jr. (eds.): *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: Benjamins. 11–19.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1993. Contrastive Scientific and Technical Register as a Translation Problem. In: Wright, S.E. and Wright L.D. Jr. (eds.): *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: Benjamins. 21–51.
- Heltai, P. 1993. Lexical Equivalence on the Collocational Level. In: Kohn J. (ed.) *Transfere necesse est ... Current Issues of Translation Theory/Aktuelle Fragen der Übersetzung. Proceedings of the Symposium in Honour of Gy. Radó*. Szombathely: BDTF. 211–217.
- Heltai, P. 1995. Translating Official Texts. *Paper presented at the 12th Conference of Translation and Interpretation in Prague*.
- Melby, A. 1996. Machine Translation and Other Translation Technologies. *Annual Review of Applied Linguistics*. 16, 86–98.
- Newmark, P. 1982. *Approaches to Translation*. Pergamon: Oxford.
- Tirkkonen-Condit, S. 1996. Indeterminacy and Ambiguity in Translation. *Paper presented at AILA'96, Jyväskylä, Finland*.
- Vallduví, E. and Engdahl, E. 1996. The linguistic realisation of information packaging. *Linguistics*. 34–3, 459–519.
- Sperber, D. and Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Verbális humor és fordítás

Lendvai Endre

1. Verbális humor és társadalmi kommunikáció

A nagy horderejű átalakulások, mint amilyen az 1990-es évek rendszerváltása is, mindig markáns nyomokat hagynak a nyelvben. A jelenlegi változások alapmotívumai a társadalom nyugati orientációjában, a felszabadult kommunikációs attitűdben keresendők. Mindez külső és belső kölcsönzési folyamatokat indukált. A külső kölcsönzésre, mint ismeretes, napjaink szókészletli amerikanizálódása jellemző. A belső kölcsönzésnek pedig az a sajátja, hogy spiritualizálódnak az egyes stílusrétegek közti határvonalak. A hivatásos kommunikátorok (újságírók, rádiós és tévés-személyiségek, stb.) példája nyomán a beszélők nagy részénél szlengesedés következik be: az irodalmi nyelv köznyelvi, zsargon, argó elemekkel hígul fel.

A társadalmi diszkurzus demokratizálódásának egyik markáns eleme a **humor**, azon belül pedig a nyelvi vagy verbális humor (VH) előretörése. A *Heti Világgazdaság* az a médium, amely – angolszász mintára – már a nyolcvanas években „játszik a nyelvvel”: címeiben tág teret kap a **humoros szójáték**. Ez ma már áthatja a társadalmi kommunikáció egészét, például: *Esti showder* (Fábry Sándor TV-műsora), *Egész pályás feltámadás*, *Belvizözön*, *Arcmodor* (alcímek a 168 óra 1999. március 11-i számából); fénykép: Orbán Viktor és Deutsch Tamás hahotáznak. Aláírás: *Jól elküldtük a FIFA-ba!* (168 óra, 1999. február 11.); *Munkában a kéjelháritás* (cikk a prostitúció elleni harcról, Népszabadság, 1999. szeptember 13.); *Soha jobb korty! Kortyhatár nélkül*. *Creptománia*, *A teremtés Corollája*. *Szállunk rendelkezésére* (napjaink reklámkultúrájából: ásványvíz, toalettpapír, személyautó, MALÉV reklám). A VH társadalmi diszkurzusban tapasztalható térnyerése időszerűvé teszi, hogy róla, mint fordítástudományi fenoménről, külön is szóljunk.

2. Verbális humor és fordítás

A VH fordításával kapcsolatban egymásnak ellentmondó nézetekkel találkozhatunk, miként maga a gyakorlat is a szélsőségek között mozog. Egyesek lefordíthatatlannak tartják a nyelv- és kultúra-specifikus humort, mások, például a szinkronfilmek, ugyanakkor sikerrel alkalmazzák a „helyettesítsd hasonlóval” elvet. „A szójátékok, parafrázisok, a poliszémia, a homonímia, a paronímia, a „couleur locale” gyönyörűen alátámasztják azt az érvelést, amelyet így lehetne összefoglalni: *a fordítás lehetetlenség.*” Ám „ha a dolog így áll, akkor mivel lehetne magyarázni a lefordított szövegek hatalmas mennyiségét” (Albert 1999, 21). A „lefordíthatatlan elem” célnyelvi megfeleltetése tehát kétségtelenül a fordítás próbakövének számít. Jó példa erre A. Lif *Forbidden Laughter* című viccgyűjteménye (1979), amelyben az eredeti orosz viccek mellett rendre ott áll az angol fordítás, kivéve a szójátékos vicceket. A modern ekvivalencia-felfogások – dinamikus ekvivalencia (Nida 1964) kommunikatív ekvivalencia (Klaudy 1994),

„adekvátság, célnyelvi megfelelés, elfogadhatóság” (Toury 1980) stb. – invenziós alkalmazása és bizonyos fordítói pragmatizmus a siker előfeltétele.

Problémánk megoldásához a VH működésének megfigyelésével, nyelvészeti interpretációjával juthatunk el (Chiaro 1992, Hanningen 1989, Lendvai 1993 a-b, Raskin 1985, Szannyikov 1995). E helyütt elegendő ezek eredményére utalnunk, miszerint a VH nem más, mint a társadalmi tudat nyelvi eszközöket felhasználó kreatív-deviáns működése. A közkeletű *Mi újság?* helyett néha könnyedén-viccesen azt mondjuk: *Mizujs? Lám, a mizujs szónál pirosat jelez a helyesírás-ellenőrző program.* Megsértettük a normát, nyelvi deviáció történt. Hasonló deviáció, amikor a *Mi újság?* kérdésre tréfás-kiterő választ kapunk: *Népszabadság.* Az ilyen megnyilatkozásokban – Arisztotelész szavaival élve – olyan hiba vagy vétség van, amely „sem bajt, sem fájdalmat nem okoz” (vö. Lendvai 1996, 19). A nyelvi anomáliák e játékos fajtája a VH.

A játék a szabályok-adta kereteken belül úgy tér el a valóságtól, hogy közben hasonló marad hozzá. A VH játékszabálya a normaszegés, amely humor-effektust (legtöbbször: nevetést) okoz. A VH ugyanakkor olyan nyelvészeti kísérletnek is tekinthető, amelyben a beszélő azt „teszteli”, milyen szemantikai hatást vált ki a hallgatóban a normától való eltérés. Az ilyen „kísérleti eredmények” révén a tapasztalt kommunikátor bizonyos, alapvetően pragmatikai célok (kötetlen kapcsolat, ironia, gúny, paródia, szatíra stb.) elérésére használja a VH-t. Ha a beszélő célja maga a nyelvi játék, **tréfálközásról** beszélünk. Ha viszont a VH-nak eszköz, netán fegyver szerepét szánjuk, s konkrét objektumra irányítjuk, **élcélődésről** van szó.

A fordítás egyik axiómája szerint, a forrásnyelvi felszíni szerkezet az átváltási művelet során szükségszerűen elvész. Tekintve azonban, hogy a VH-ban a nyelvi forma összefonódik a szemantikai tartalommal, azaz maga is tartalom-má válik, elvesztése az üzenet károsodásához vezetne. A VH fordítási paradoxona tehát, hogy a forma üzenetét is újra kell fogalmazni a célnyelvi szövegben.

Mivel a fordítás beszédtevékenység, gondolatmenetünket egy viszonylag könnyen áttekinthető szövegtípuson, a **viccen** (humoros csattanóval végződő rövid, fiktív történet vagy párbeszéd) folytatjuk. Esetünkben a **beszélő** az ismeretlen szerző (a folklór), illetve az aktuális viccmondó. A **hallgató** (olvasó) a nyelvközösség másik tagja, akinek nyelvi-kulturális háttérismeret-készlete megközelítőleg azonos a beszélőével. A hangzós vagy leírt beszéd a kommunikációs **csatorna** szerepét tölti be. A **beszédművet** a viccszöveggel azonosítjuk. A viccszöveg egyik fő ismérve az ellipsis, melynek alapfunkciója az időzített percepció. A viccszöveg két, egymással csak szokatlan módon egyeztethető **szemantikai forgatókönyvet** (*semantic script*, lásd Raskin 1985) tartalmaz. Összekapcsolásuk hozza működésbe a **humoreffektust**. A forgatókönyvek a vicc kulcsszavainak, periférikus szemáinak aktivizálásával biztosítják az időzített percepciót. A periférikus szemák „reakcióideje” magában a forrásnyelvben is hosszabb a centrális szemakénál, növeli tehát a fordítási nehézségeket.

Szájról-szájra terjedő, szituatív, improvizatív műfajunk a vicc (mint invariáns) **variánsokban** és **analógokban** realizálódik. Variáns komponenseknek a kevésbé fontos, cserélhető alkotóelemeket nevezzük. A vicc invariáns komponensei a szemantikai forgatókönyvek, valamint a vicc üzenete. Megváltoztatásuk az identitás elvesztését jelenti.

Az (1a) és az (1b) vicc-variánsok. Szemantikai forgatókönyvek és mondanivalójuk azonosak:

- (1a) *Két kukac ül a trágyadombon. A fiú megkérdi az apjától:*
- *Jó-e az almában élni?*
 - *Bizony jó, fiam, – sóhajt fel az apa.*
 - *Apu, és jó-e a narancsban élni?*
 - *Ó, kisfiam, a narancsban csodálatos az élet, – válaszolja az apa és még nagyobb sóhajt.*
 - *Akkor miért élünk mi a trágyában?*
 - *Hát, hogy is mondjam neked, fiam... Ha nagy leszel, majd megérted. Van egy magasztos dolog, amit úgy hívnak: Szülőföld!*
- (1b) *Két giliszta kidugja a fejét a trágyából.*
- *Anyu, mi az a nagy fényes?*
 - *Az a nap, kisfiam.*
 - *És mi az, ami ott csillog és morajlik?*
 - *A tenger, kisfiam.*
 - *És mi az a zöld és illatos?*
 - *Erdő, kisfiam.*
 - *És miért élünk mi a trágyában?*
 - *Mert ez a mi hazánk!*

A (2) és (3) vicc-analógoknak tekinthetők. Mondanivalójuk, forgatókönyvek csupán hasonlóak:

- (2) *Haldoklik az öreg zsidó, a nagy teakészítő. A rokonság kérleli: – Legalább most mondd el a nagy titkot! Az öreg felemeli az ujját, s azt mondja:*
- *Tegyetek bele több teafüvet! – s azzal meghal.*
- (3) *Haldoklik Grün, a borkereskedő. Fiai az ágyánál állnak. Grün valamit súg a legidősebb fiú fülébe, s azzal meghal. A temetés után megkérdezik a többiek:*
- *Milyen titkot súgott apánk a fülébe?*
 - *Hogy szőlőből is lehet bort csinálni!*

Ekvivalens viccek egymástól függetlenül is megjelenhetnek a különböző kultúrákban. Valószínűbb azonban, hogy a nyelvi-kulturális kontaktusok révén kölcsönzéssel egyenlítődnek ki a különbségek. Napjainkban a fordítás-motiválta kölcsönzésnek is nagy a realitása. A szókészlet és frazeológia terén a kölcsönzések nyomán kialakult ekvivalencia-viszonyok bekerülnek a szótárakba, (például: *Alea iacta est. The die is cast. A kocka el van vetve. Жребий брошен.*) s ezzel megszűnnek a fordítási problémák. Vicc-szótárak nem lévén – mint oly sokszor –, a fordítói erudícióra kell támaszkodnunk. S ha ez megvan, már „csak” az adekvát olvasói percepció biztosítása a feladat.

3. Fordítási stratégia és taktika

Mivel a VH fordításának problémái a „lefordíthatatlanság” jelenségéhez kötődnek, alapvetően ez utóbbi kérdéseivel foglalkozunk. Alapfeltétel, hogy a vicckultúrák rendszerére és a VH működésére vonatkozó ismeretek bevonuljanak a fordítás gyakorlatába. Aki VH-t fordít, annak ismernie kell a vicckultúrák **szintagmatikáját**, azaz kontextusát (lásd: viccszériák) és **paradigmatikáját** (lásd: strukturális vicctípusok). A rendszerek komparatív vizsgálata megkönyvíti a forrás- és célnyelvi párdarabok, analógok, variánsok azonosítását, magát a fordítást.

4. A „lefordíthatatlan” vicc megfeleltetése

4.1. Ambivalens szójáték

Az ambivalens szójáték szimultán észlelhető kettős értelemmel rendelkezik:

(4a) *“Does the animal trainer in the circus get much money?”*
*“He surely does. He gets the **lion’s share** of the money.”*

(4b) – *Sok pénzt kap egy cirkuszi állatidomár?*
 – *Persze! ő kapja az **oroszlán-részt**.*

(4c) – *Много денег получает дрессировщик в цирке?*
*Конечно! Он получает **львиную долю**.*

A (4a) humoreffektusa a *lion’s share* (‘oroszlánrész’) idióma kettős olvasatának köszönhető, amelyben az idiomatikus jelentés (‘valaminek a jelentős része’) keveredik a szabad szószerkezeti jelentéssel (‘az oroszlán porciója’). A fordítás művelete tudatosítja a fordítóban „azokat a szembeszökő szerkezeti különbségeket, amelyekkel az egyes nyelvek ugyanazokat a fogalmakat jelölik”* (Nida 1961: 313). Esetünkben Toury posztulátumát kell követnünk: mind a szerkezeti, mind pedig jelentéstani adekvátsághoz ragaszkodnunk kell. Az orosz *львиная доля* segítségével létrehozható a jelentések fenti együttállása. A magyarban viszont kegyes csalást – egybeírás helyett kötőjeles megoldást – célszerű alkalmaznunk, hogy növeljük az ambivalencia esélyeit.

Veszteség nélküli fordítás nem létezik, a különbség a veszteség mértékében van (Jakobson 1966: 233). Az egyes ekvivalencia-konceptciók ezzel összhangban vannak (Latisev 1981: 5–89., Klauudy 1994: 68–79.). A „lefordíthatatlan” szójáték mindössze a szokásosnál nagyobb eltéréseket követel. A „lefordíthatatlanság” tehát relatív fogalom, és nem más, mint az **elfogadhatósági skála** végpontja.

Fokozott fordítási nehézségek lépnek fel, amikor a szövegben „maguk a jelölők tesznek szert autonómiára” (Politzer 1956: 320). Ez tipikusan a költészetre és a „poétikus” viccekre jellemző:

* Az idézeteket a szerző fordította.

- (5a) *She (tearfully): "You said if I'd marry you, you'd be **humbly grateful**."*
He (sourly): "Well, what of it?"
*She: "You are not; you are **grumbly hateful**."*

Kétségtelen, hogy a humoreffektus a "humbly grateful"/"grumbly hateful" spoonerizmusnak köszönhető. Itt a lexémák pajkos elrendezéséről van szó, ahol az asszonánc és a rím a főszereplő. A „vétket” a beszélő és a nyelv együtt követik el, a humoreffektus a csíny következménye. Az (5a) humoreffektusa azonban nem csupán a felszíni játék folyamánya, hiszen az összhatásban jelen van a kontrasztos jelentések hozadéka is. Az (5a) magyar és orosz fordítása:

- (5b) *Feleség (könnyezve): – Azt mondtad, ha hozzád megyek, **készséges férj** leszel.*
Férj (mogorván): – Na és mi lettem?
*Feleség: – **Rémséges kényuram**.*

- (5c) *Она (в слезах): – Ты сказал, если я выйду за тебя, ты станешь **моим верным спутником**.*
Он (угрюмо): Ну и кем я стал?
*Она: – **Скверным жуликом**.*

Úgy tűnik, az (5b) és (5c) nagyobb gonddal őrzi meg a poétikai, semmint a szemantikai üzenetet. Ez azonban csupán látszat: a 'pozitív/negatív' oppozíció, a szemantikai invariáns is „megmenekült”. Az alaki tényezők lefordításakor le kellett mondanunk a spoonerizmus rekonstrukciójáról. Helyette arra törekedtünk, hogy a belső és külső rímek, valamint az azonos szótagszám megteremtésével megközelítőleg azonos értékű poétikai hatást érjünk el. „Amikor a szó-játék nem eszköz, hanem cél (...), az egyetlen lehetséges megoldás (...), hogy a szerző által megadott témára a fordító saját szójátékot alkot” (Vlahov, Florin 1980: 302).

4.2. Nonekvivalens lexémák

A „lefordíthatatlan vicc” újabb típusának bemutatására egy székely viccet idézünk:

- (6a) *Kérdi a csizmadia az inastól:*
 – *Fiam, mi van minden **székelynek**?*
 – *Egy pár csizmája van minden székelynek.*
 – *És mi nincs minden székelynek?*
 – *Két pár csizmája, mester uram.*

- (6b) *(Székelys, Hungarians of Eastern Transsylvania, are famous for they wit and peculiar way of thinking.)*
The boot master asks his apprentice: "Tell me, lad, what's the thing every székely has got?"
"Every Székely has a pair of boots."
"And what's the thing every Székely hasn't got?"
"Another pair of boots, sir."

(6c) **Секлерами** называются венгры, живущие в Восточной Трансильвании, известные своим остроумием и самобытным складом ума.)

Сапожник спрашивает у своего ученика:

– Скажи, сынок, что есть у каждого секлера?

– Одна пара сапог есть у каждого секлера.

– А чего нет у каждого секлера?

– Другой пары сапог.

„A kulturális környezet különbségeiből eredő fordítási nehézségek gyakran letehetőbb szövevényesek” (Politzer 1956 321). A *székely* típusú **nyelvi reáliák** (az adott kultúra specifikus jeltárgyait megnevező szavak) rendszerint nem rendelkeznek a célnyelvben állandósult egyenértékes lexémákkal, ezért szintén a „lefordíthatatlanság” eseteit gyarapítják.

Az adekvát percepcióhoz a hallgatónak előre rendelkeznie kell a szükséges háttérismeret készlettel. Ez viszont gyakran hiányzik a célnyelvi hallgató tudati tartalékából. A problémát a fordítónak **bevezető kommentár** (lásd (6b) és (6c) zárójeles mondatait) betoldásával kell megoldania. Az így fellépő szöveg-redundancia összhangban van a funkcionális ekvivalencia követelményeivel.

4.3. Kultúra-specifikus háttérismeretek

A megközelítőleg azonos hallgatói reakcióról akkor sem mondhatunk le, amikor a transzkulturális üzenetváltást nyelven kívüli ismeretek hiánya akadályozza. Szembetűnő, hogy a (7a) „formálisan” könnyűszerrel lefordítható, a humor-effektus mégis elmarad:

(7a) – *Товарищ Брежнев!*

– *К чему эти церемонии? Зовите Ильич!*

(7b) – *Brezsnyev elvtárs!*

– *Minek ez a ceremónia? Szólítson egyszerűen Iljicsnek!*

(7c) “*Camerade Brezhnev!*”

“*What is this formality for? Call me just Ilitch!*”

Tekintsük át az adekvát befogadáshoz szükséges nyelvi preszuppozíciókat: 1. A „*товарищ*” lexéma hivatalos stílusértéke. 2. Az apai név önálló használatának kötetlen, bensőséges stílusértéke. Az aktuális nyelven kívüli egzisztenciális preszuppozíciók: 3. Brezsnyev szovjet pártfőtitkár. 4. Brezsnyev apai neve *Ильич*. 5. Lenin szovjet államalapító. 6. Lenin apai neve *Iljics*. 7. A nép Lenint *Iljicsként* emlegette, Brezsnyevet nem. Az enthümémikusan levonható konklúzió: Brezsnyev Lenin népszerűségét áhítja.

A fentiek figyelembevételével a (7a) adaptált fordítása:

(7bb) *Vlagyimir Iljics Lenint (a szovjet államalapítót) a nép egyszerűen csak Iljicsnek hívta. Leonyid Iljics Brezsnyevet (a szovjet pártfőtitkárt) megszólítják:*

- *Brezsnyev elvtárs!*
 – *Minek ez a ceremónia? Szólítson egyszerűen Iljicsnek!*

(7c) *Vladimir Ilitch Lenin (the founder of Soviet state) was called by people Ilitch. Leonid Ilitch Brezhnev (the first secretary of Soviet Communist Party) is addressed:*

- “Camerade Brezhnev!”*
“What is this formality for? Call me just Ilitch!”

Az adaptációs műveletek metakommunikatív tartalmuknál fogva némileg elkülönülnek magától a narrációtól, mégis megfelelnek az adekvátság/elfogadhatóság követelményének, hiszen ezek a szerkezetek az egynyelvű társalgásra is jellemzőek, lásd a *Mint ismeretes ...; Mint tudod, ...; Nem tudom, hallottad-e, hogy ...* típusú beszédműveket.

4.4. Lefordíthatatlan elemek halmazott előfordulása

Tapasztaltuk, hogy a fordítási nehézségek szükségszerűen megnövelik a célnyelvi szöveg méreteit. Nida szerint „mindez segít megmagyarázni, miért óhatatlanul terjedelmesebb a legtöbb jó fordítás az eredetinel” (1961: 325.). A végletesen elliptikus vicc esetében azonban paradox helyzet állhat elő. Aligha előnyös ugyanis, ha a bevezető kommentár hosszabb, mint maga a viccszöveg:

(8a) – *Кто такие Белоусова и Протопопов? – Конькобеженцы.*

(8b) – *Kicsoda Belouszova és Protopopov?*
 – *Jégtánc-szabadulóművészek.*

(8c) *“Who are Belousova and Protopopov?”*
“Speed-skate-skivers.”

A (8) lakonikus volta ellenére (vagy miatt?) jelentős nyelvi és nyelven kívüli háttérismeret-pótlást igényel ahhoz, hogy adekvát és elfogadható fordítási szöveget kapjunk. Első helyen említendő a *конькобеженцы* (tkp.: ‘korcsolyamenekültek’) alkalmi lexémában realizált briliáns szójáték. A *конькобеженец* szó ugyanis a *конькобежец* (‘gyorskorcsolyázó’) és a *беженец* (‘menekült’) kontaminációja. Megjegyzendő, hogy a fenti humoros szóelegyítésben kisebb csúsztatás is van, melynek korrekciója a megoldás irányába mutat. Protopopov és Belouszova, a szovjet jégsporthoz egykori világhírű kiválóságai nem gyorskorcsolyázók (*конькобежцы*), hanem jégtáncosok (*фигуристы*) voltak! Utóbbi lexémából viszont nem lehetett volna létrehozni azt a frappáns szóelegyítést, amely a jégtáncos pár emigrációjára utal. A „jégtánc-szabadulóművész” fordítás lényegében ugyanolyan, a cél érdekében elkövetett „kegyes csalás”, mint amilyen a forrásnyelvi viccben észlelt enyhe valóságtorzítás.

5. Fordítástechnikai elvek és eszközök

A vicc esetében „csakúgy, mint a költészetben, nem szükséges a szöveget szó szerint reprodukálni” (Hetzron 1991: 66.). A fordításban minden „bevezető”, ami nem idegen a vicckultúrától. Elsőként meg kell határozni a szöveg variáns és invariáns elemeit az utóbbiak megőrzése céljából. Ha a célkultúrában viccvariáns vagy analóg áll rendelkezésre, ebben a sorrendben kell őket felhasználni. Ha ilyen nem áll rendelkezésre, **intralingvális fordítással** kell létrehozni, (lásd (1a) és (1b)). Élve a poetica litentia-val, a fordítást megelőzően a forrásnyelven belül olyan variánst/analógot teremthetünk, amely immár könnyen lefordítható. Hetzron szerint „az ilyen másodlagos átvitelt az eredeti ekvivalensének tekintjük, ellentétben a prózával, ahol a nem szó szerinti átváltást ‘referálásnak’, ‘szinopszisnak’, ‘parafrazisnak’ szokták nevezni, nem pedig autentikus szövegnek” (uo.). Chiaro még ennél is tovább megy: „természetére nézve minden fordítás inkább tekinthető a forrásszöveg interpretációjának, semmint tökéletes tükörképének” (1992: 92.).

5.1. Analóg fordítás

Gyakori esetnek számít, hogy a célnyelv és kultúra paradigma rendszerében hiányzik az egyenértékes elem. Ilyenkor az analógokhoz folyamodunk. A reáliák azonban rendszerint lokális-temporális **koloritképző elemek**, analógokkal történő behelyettesítésük tehát kolorittörüléshez vezet:

(9a) “How can you burn a Belgian's ear?”
 “Call him on the phone when he is ironing.”

(9b) *A rendőrt kórházba szállítják, mert mindkét fülét megégette. Az orvos megkérdezi tőle:*
 – *Hogy történt a baleset?*
 – *Éppen vasaltam, amikor telefonon hívtak.*
 – *De miért égette meg a másik fülét?*
 – *Mert ezután még a mentőket is ki kellett hívnom!*

A (9a) specifikus háttérismeretre apellál, a francia viccrendszerben ugyanis a *belga* játssza az *ostoba* szerepét. A mai magyar folklórban ez *rendőrviccet* feltételez. A (9a) tehát az alábbi bevezető kommentárral fordítható magyarra: *A francia viccben a belga játssza azt, amit a magyarban a rendőr.*

A behelyettesítésnek ugyancsak tipikus alkalmazási területe a VH-ban exponált **fonetikai jelenségek** (akcentus, tájszólás) átváltása. Csak analóggal lehet átváltani, például az orosz vicc grúz, örmény, csukcs akcentusát. A magyar közegben ismert kiejtési devianciák (sváb akcentus, „szögedi” tájszólás stb.) viszont ugyancsak „névre szólóak”, ezért semleges kiejtési devianciát kell produkálnunk.

A szemantikailag motivált behelyettesítés ugyancsak gyakori:

(10a) *Двое цветов разговаривают.*

Василек: *Ромашка, ты меня любишь?*

Ромашка: *Конечно, люблю!*

В: *А ты хочешь стать моей?*

Р: *Конечно, хочу!*

В: *Эй, как бы эти пчелы поскорей прилетели!*

(10b) *Кét virág beszélget.*

Я́цинт: *Камилла, szeretsz te engem?*

Камилла: *Persze, hogy szeretlek!*

Ж: *És szeretnél enyém lenni?*

К: *Igen, nagyon!*

Ж: *Hej, bárcsak jönnének már azok a méhek!*

A (10b)-ben a *Василек* (*василек* – búzavirág, *Василек* – *Vaszilij* beceneve) *Ромашка* és (*ромашка* – margaréta, *kamilla*; szemantikai áthallás: (*po*)*Машка* – *Marija* beceneve) virág- és egyúttal személyneveket célszerű ugyancsak kétértékű magyar nevekkal behelyettesíteni – *Я́цинт*, *Камилла*. A nevek törlésével megszűntethető a fordítási probléma.

5.2. Definitív fordítás

A viccfordítás egyik maximája, hogy az explicit és implicit információ optimális arányban szerepeljen. Ha egy vicc túlságosan didaktikus, az a humoreffektus rovására megy, ha pedig túlságosan lakonikus, akkor érthetlenné válik. A (6a) angol és orosz fordításában a zárójeles bevezető kommentár definiálja a *székely* lexémát. A **szemantizáció** történhet lábjegyzettel is.

5.3. Kombinált fordítási módok

Az esetek túlnyomó részében az explikáció és behelyettesítés kombinált felhasználására kerül sor:

(11a) – *Какая разница между “Правдой” и “Известиями”?*

– *В “Правде” нет известий, в “Известиях” нет правды.*

(11b) – *Mi a különbség a „Pravda” (‘igazság’) és az „Izvesztija” (‘hírek’) között?*

– *A „Pravdában” nincsenek hírek, az „Izvesztyijában” nincs igazság.*

(11c) – *Mi a különbség a Pravda* és az Izvesztija** között?*

– *A Pravdában nincsenek hírek, az Izvesztyijában pedig nincs igazság.*

* Korábban a Szovjet Kommunista Párt lapja volt.

** Korábban a szovjet kormány lapja volt.

A (11a) megértéséhez a zárójeles nyelvi, valamint a *- gal jelölt nyelven kívüli háttérismeret szükséges. Az időbeni távolodás miatt a mai magyar (sőt, anyanyelvi!) olvasó igényelheti az adott definitív műveleteket. A (12a) ugyancsak kombinált eszközöket követel. A megértést bevezető kommentár segítheti. A háttérinformáció egy része itt is közölhető lábjegyzetben:

(12a) *A stranger accosted an Irishman walking along a roadway in New Jersey. "Say, Pat, how far is it to Newark?" "How did you know my name?" "I guessed it." "Then guess how far it is to Newark.,,*

(12b) *(Az amerikai viccekben az írek az „ostobák”. New Jersey-ben, Newark környékén sok ír él. A “Pat” („Patrick,”) gyakori férfinév náluk.) New Jerseyben egy idegen megszólít egy írt az országúton:*
 – *Hé, Pat, milyen messze van ide Newark?*
 – *Honnan tudja, hogy Pat-nek hívnak?*
 – *Kitaláltam.*
 – *Akkor azt is találja ki, milyen messze van ide Newark.*

6. Összegzés

A VH célnyelvi átváltásakor különös esettel állunk szemben. Az egynyelvű kommunikációban gyakori a humor meg nem értése vagy elutasítása a műveltség, ízlés, humorérzék, hangulat függvényében. A fordító számára azonban csak egyetlen alternatíva létezik: az adekvát percepció biztosítása.

Fordítási krédónk szerint a célszövegben minden megengedhető, ami fellelhető a VH természetes közegében. Ide soroljuk a VH elidegeníthetetlen attribútumait, az ellipszist, a hiperbolát, a variánsok és analógok sokaságát, valamint a tudati tartalék feltöltésére irányuló bevezető kommentárt. Fordítási taktikánk megengedi, hogy a célszövegben a fenti eszközök szükség esetén az eredeténél nagyobb részarányban szerepeljenek. Ahogy a folklór lehetővé teszi, hogy ugyanazt a humorszöveget szituációtól, hallgatóságtól, a narrátor talentumától, hangulatától függően variánsok sorával jelenítsük meg, ugyanúgy biztosítanunk kell azt is, hogy a célszöveg is egy lehessen a lehetséges változatok közül.

Irodalom

- Albert S. 1999. A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól. *Fordítástudomány*. I. évfolyam, 1. sz., 12–26.
- Chiaro, D. 1992. *The Language of Jokes. Analyzing Verbal Play*. London: Routledge.
- Flier I. ed. 1990. *Angol tréfák, anekdoták*. III. Budapest: LSI OMAK Alapítvány.
- Hajdu I. ed. 1986 *Góbéságok. Erdélyi viccek*. Budapest: Minerva.
- Hanningsen, A. 1989. 'A pragmalinguistic way of looking at humour. In: *Empirical Studies in Translation and Linguistics*. Joensuu: University of Joensuu, 215–243.
- Hetzron, R. 1991. On the Structure of Punchlines. *Humor* 4–1, 61–108.

- Jakobson, R. 1966. On Linguistic Aspects of Translation. In: *On Translation*. New York: Oxford University Press.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Lendvai E. The „Untranslatable” Joke. 1993a In: Kohn, J., Klaudy, K. (eds.) *Transfere necesse est...* Szombathely: Dániel Berzsenyi College Printing Press, 105–109.
- Lendvai E. 1996. *Közelkép a verbális humorról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lendvai E. *Translating „Untranslatable” Russian Jokes*. 1993b In: *Translation – the Vital Link*. Proceedings, vol. 1. London: Institute of Translation and Interpreting. 105–109.
- Lif, A. et al. 1979. *Forbidden Laughter Soviet Underground Jokes*. Los Angeles: The Almanach Publishing House.
- Nida, E. 1961. Some Problems of Semantic Structure and Translational Equivalence. In: Elson, B. (ed.) *A William Cameron Townsend en el XXV Aniversario del I.L.V.*, Mexico, D. F.; Instituto Lingüístico de Versano, 313–25.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel.
- Politzer, R. 1956. A Brief Classification of the Limits of Translatability. *Modern Language Journal*, vol. 40, 319–322.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Jerusalem: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Влахов, С. Флорин, С. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.
- Латышев, Л.К. 1981. *Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения)* Москва: Международные отношения.
- Санников, В.З. 1995. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания*. №3, 56–69.
- Советский политический анекдот*. (Составитель и год издания не указаны.) Ass. Spectrum. “O” Tell. 4071/219. K/L. hind.

A tolmácsolás praxeológiai megközelítéséről

Bendik József

Albert Sándor *A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól* című cikkében (Albert 1999:12) többek között a következő kéréseket tette fel:

- „*Minek az elmélete egy (a?) fordításelmélet?*”
- „*Milyen viszonyban áll egymással a fordítás elmélete és a fordítás gyakorlata?*”
- „*Le lehet-e írni (és ha igen, milyen módszerrel) a fordítási tevékenység mechanizmus-rendszerét?*”
- „*Milyen nyelven beszélhetünk a fordításról, milyen lesz a fordításról való diszkurzus?*”

Tanulmányomban a fenti kérdésekre a tolmácsolás és a tolmácsoláskutatás szemszögéből keresek választ. Leginkább *praxeológiai* kísérletnek tartom írásomat, akár az Albert Sándor cikkében idézett Ladmira-féle tágabb értelmezés szerint, akár a szűkebb értelmezés szerint, amelyet Albert Sándor így fogalmaz meg: a praxeológia „...elmélkedés, filozofálás, gondolkodás, beszéd (*logos*) a fordítási gyakorlat (*praxis*) által felvetett problémákon” (Albert 1999: 15).

Elképzelésem szerint, tehát a **tolmácsolás-praxeológia – elmélkedés a tolmácsolás gyakorlatáról, mechanizmusáról, folyamatáról és eredményéről, azok megismerése és megismertetése végett**. Egyetértek Albert Sándorral abban, hogy eme műfaj ne legyen apokritikus, tehát zárt, „egyedül üdvözítő” normatív megoldásokat kínál. A praxeológia inkább leíró, megfigyelő, „problematizáló” (1999: 24), empirikusan kísérletező. A praxeológus a gyakorlatban felmerülő kérdéseket firtatja, a működést mintázó modellekre, nem pedig hipotézisekre alapozva. Azt tanulmányozza, amit csinál és ahogy csinálja, vállalva, hogy nem feltétlenül ismer mindent, amit mások megállapítanak arról, amit csinál. Ilyen értelemben a praxeológia nem szigorúan vett „tudományos” diszciplína. Ez abban is kifejeződhet, hogy egy praxeológiai írás, eszmefuttatás végén az olvasó nem talál kimerítő bibliográfiát, formája lehet akár esszé, vagy szakmai napló.

Semmiképpen sem szabad arra következtetni, hogy a praxeológia elzárkózna a tudományos munkák felhasználásától. Nyilvánvalóan, a tolmácsolást kutató többféle szaktudomány eredményeinek kipróbálása a gyakorlatban szintén a praxeológia dolga. Ugyanúgy, mint a gyakorlatban tapasztalt problémák felkínálása az elméleti és az alkalmazott diszciplínák minél tágabb körének, a gyermekpszichológiától a politológiáig, s híradástechnikától a logisztikáig, az etikától a kibernetikáig. Ilyen felfogásban a tolmácsolás praxeológiája talán vonzóvá válik a gyakorló, tanító és tanuló tolmácsok számára, hogy műveljék és hasznosítsák, akkor is, ha nincs nyelvészeti szakképzettségük.

1. Az alapfogalmakról, tolmácsolási válfajokról

A tolmácsolás-praxeológiának is szüksége van alapfogalmakra, nyitott taxonómiákra. Kiindulópontként az alábbi definíciót javasolnám: **A tolmácsolás – szellemi szolgáltatás, amelynek az a rendeltetése, hogy a közleményt megszólaltassa egy másik nyelven.** Mennyiben praxeológiai ez a megközelítés?

- Kiragadja a tolmácsolás fogalmát, jelenségét a nyelvtudományok kizárólagos hatásköréből.
- Lehetővé teszi, hogy a tolmácsolásról holisztikusan, a valóságban elfoglalt helyéből kiindulva elmélkedjünk.
- A tolmácsolás tárgyának a „közleményt” tartja, a szó tág, nem zsurnalisztikai értelmében, ellentétben a „szöveggel”, „jelentéssel”, „üzenettel”, „értelemmel”, „tartalommal”, „diszkurzussal” stb. A felsorolt terminusok vagy túlzottan leszűkítik, vagy elvonttá teszik a tolmácsolás tárgyát. A gyakorlatban előfordul, hogy a közleménynek nincs értelme, olyankor a szöveget fordítjuk. Vagy nyelvtanilag olyan rossz a szöveg, hogy a közlemény értelmét adjuk tovább, javítva a szöveget, a stílust.
- A „megszólaltatás egy másik nyelven” a szolgáltatás lényegére utal. ti., a tolmácsolás nem csupán szóbeli fordítói műfaj, hanem előadói is.

A tolmácsolás válfajairól általam ismert legrészletesebb taxonómia 66 (!) megnevezést tartalmaz. Szerzője, Brian Harris (1990) az ottawai egyetem oktatója. Harris négy csoportot különböztet meg: a fordítás módja, funkciója, szövegformátuma és specifikuma szerint („mode”, „function”, „text”, „extras/specificity”).

Már a csoportok számával is vitatkozni lehetne (hiányzik például a témák szerinti felosztás), még inkább az egyes válfajok besorolásáról a négy címke alá. A vitának praxeológiai szempontból csak akkor lenne értelme, ha nem a teljességre törekvő, hanem valamilyen gyakorlati céllal létrehozott, nyitott taxonómiáról beszélünk. A valóságban ugyanis, a különböző „válfajok” néha még egyetlen közleményen belül is keverednek. Előfordul, hogy szinkrontolmácsoló rendezvényen a beszélő fülhallgatóval a fején beszél, és „megvárja” a fülkében dolgozó szinkrontolmácsot, esetleg hallgatja is. Ilyenkor egyértelműen konszekutív a tolmácsolás, szinkrontolmács-berendezés segítségével. Később ugyanaz a beszélő leteszi a fülhallgatót, és szünetek nélkül, egészen más stílusban folytatja közleményét.

Egy rendezvényen a tolmácsnak igénybevétel szempontjából is különböző feladatokat kell elvégeznie. Például szinkronban, szöveg nélkül tolmácsol olyan közleményt, amelyet a beszélő felolvas a forrásnyelven, később pedig szinkronban felolvas egy célnyelven meglévő szöveget. Az utóbbi nyilván sokkal kevésbé fárasztó, mint általában a konszekutív tolmácsolás. Ily módon, még munkadíj-megállapítási céllal sem érdemes (nem is igazságos) zárt válfaj-taxonómiákat alkalmazni, mert nem igaz, hogy a szinkrontolmácsolás mindig „nehezebb” mint a konszekutív. Célszerű viszont az alapidíj tételek mellett nehézségi pótlékok megállapítása olyan esetben, amikor a tolmács fokozott igénybevétellel

kényszerül dolgozni. Nos, a fokozott igénybevételt jelentő céltaxonómia felállítása jellegzetesen praxeológiai feladat lenne.

A tolmácsolási válfajmegnevezések kérdésköréhez tartozik még egy érveim a „szinkrontolmácsolás” elnevezés használata mellett, szemben a „konferencia”-tolmácsolással. Az utóbbi megnevezés leszűkíti a válfajt egy bizonyos rendezvénytípusra, holott legalább olyan mértékben alkalmazzák, például nemzetközi tanfolyamokon, jelentősen eltérő igénnyel, mint a konferenciákon.

2. A szinkrontolmácsolás átfogó praxeológiai modellje

Innen kezdve leszűkítem a témát a szinkrontolmácsolásra, és érveim már a szinkrontolmácsolás átfogó praxeológiai modelljéből adódnak, amely az előbb megadott definíció mellett az általam kidolgozott tolmácsolás-praxeológia másik alappillére. Ezt a modellt az 1. ábra szemlélteti.

A „modellezést” a tolmácsolás tanulmányozásában és tanításában sokan alkalmazzák. A modell – mint a működő egész vagy részegység kicsinyített mása – összefüggéseiben láttatja a jelenséget, áttekinthetőbbé teszi azt. A hipotézissel szemben, ami *előrevetített elképzelés*, a modell a *gyakorlatra visszavetített fel fogás*, tehát praxeológiai alapfogalom.

A tolmácsolás modellálásának egyik kiemelkedő képviselője Daniel Gile francia kutató, aki szakképzettségét tekintve matematikus, többnyelvű sztártolmács a párizsi Keleti Nyelvek és Civilizációk Nemzeti Intézetének (INALCO) valamint a szintén párizsi Felsőfokú Tolmács- és Fordítóképző Intézetnek (ISIT) is professzora. 1995-ben megjelent *‘Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training’* című könyve – praxeológiai alpmű. Az alábbiakban felsorolom a könyvben bemutatott hat modellt, amelyeket a szerző eleve oktatási céllal dolgozott ki.

- A tolmácsolás/fordítás kommunikációs modellje. Ebben Gile kifejti azt a meggyőződését, hogy a tolmácsolás és a fordítás – „kommunikációs szolgáltatás”, és minőségi követelményeit ebből a tényből kiindulva célszerű megállapítani.
- A mondat információs struktúrája. A modell a *nyelvi hűség – tartalmi hűség* dilemmáját segít feloldani.
- A tolmácsolás erőfeszítés-modelljei valamint a „gravitációs” modell. Értetővé teszik a tolmácsolás (konszekutív és szinkron) mechanizmusait, és megkönnyítik az azokhoz igazodó stratégiai és taktikai tolmácsolási fogások elsajátítását.
- A fordítás szekvenciális modellje az írásos fordítóknak szól.
- A szakszövegek megértésének mechanizmusát ábrázoló modell rávilágít a nehéz szakmai és műszaki közlemények megértésének titkaira.

A szinkrontolmácsolás átfogó praxeológiai modelljét Gile főbb koncepcióira, egyéb olvasmányokra, valamint saját, több, mint húsz éves tapasztalatomra alapozva dolgoztam ki.

A modell középpontjában a *teljes tolmácsolási kapacitás* (TTK) áll. A fogalom megfelel Gile *total processing capacity*-jének. A jelenség pszichés alapja az,

A szinkrontolmácsolás átfogó praxeológiai modellje

Jelmagyarázat:

BK	beszédképzés	HL	hallás és látás
E	emlékezés	NyK	nyelvi kódolás
É	értés	SzÖÖ	szerepösszehangolás és összpontosítás
EH	ellenőrzés és helyesbítés	TE	tudati előreverítés

hogy a nem automatikus pszichikai műveletek csak bizonyos ideig folytathatók azonos szinten, megszakítás nélkül. A pszichológusok megállapításai szerint, a szinkrontolmácsolási műveletek egyike sem automatikus, mindegyik erőfeszítést igényel. A gyakorlat azt mutatja, hogy a tapasztalt tolmács automatikusabban dolgozik, mint a kezdő tolmács. Egy könnyű közleményt ugyanaz a tolmács automatikusabban, kevesebb erőfeszítés árán tolmácsol, mint egy nehe-

zet. A tipológiailag hasonló nyelvek között automatikusabb a tolmácsolás, mint az eltérő típusú nyelvek között.

Gile három erőfeszítés-féleséget helyez saját modelljének központjába: a *hallgatás és elemzés (listening and analysis)*, a *beszédalkotás (speech production)* és a *rövidtávú emlékezés (short-term memory) erőfeszítéseit*. Elismeri, hogy más jelentős pszichikai műveletek is zajlanak szinkrontolmácsolás közben, de ő a fenti három „alapvető komponens”-nek tulajdonít „magyarázó erőt” (1995: 162).

Saját modellem kidolgozásához, amely a szinkrontolmácsolás jelenségének egészét kívánja bemutatni, átfogóbb magyarázó erőt kerestem. Abban a felismerésben találtam meg, hogy munka közben a szinkrontolmácsnak egyidejűleg és elkerülhetetlenül hármas szerepkört kell vállalnia: a forrásnyelvi hallgatóit, a nyelvközi fordítóit és a célnyelvi beszélőit. A teljes tolmácsolási kapacitását e három állandó szerepen belül zajló, változó intenzitású és összetételű műveletek között kell elosztania.

3. A teljes tolmácsolási kapacitás (TTK) összetevői

Abból indulunk ki, amit a gyakorlatban tapasztalunk: a szinkrontolmács teljesítménye nem csupán szakmai kvalitásain múlik, hanem egész egyéniségén. Ezért a TTK összetevői közé soroljuk a tolmács jellemét, veleszületett adottságait, szerzett szakmai készségeit, valamint nyelvi és nyelven kívüli tudását. A kedvező jellemvonások, adottságok közé tartozik leginkább a *türelem*, a *közlékenység*, a *kíváncsiság*, a *munkaszeretet*. A forrásnyelvi beszéd értéséhez hasznos az *elemző-szintetizáló*, valamint az *előrevetítő készség*. A fordítói szerephez kell még *tartós memória*, *fogalmazó tehetség*. A célnyelvi előadáshoz szükség van egyebek között önuralomra, fejlett beszédtechnikára, helyesbítő tehetségre. A teljes szerepkörben nélkülözhetetlen az ún. operatív memória (working memory), az összpontosítás, a figyelem készsége. A tolmácsolási kapacitás összetevői módszeres képzéssel, gyakorlással fejleszthetők. Hogy milyen mértékben, milyen eszközökkel, erről praxeológiai felfogásban folyamatosan érdemes írni (és olvasni!) a szakma művelőinek, oktatóinak.

A TTK összetevői közül a tudás a legfontosabb, mert korlátlanul gyarapítható. A szinkrontolmácsoláshoz nélkülözhetetlen nyelvtudás szintjét eltérően állapítják meg a különböző tolmácsiskolák, ez a szint a rendezvényből adódó követelmények függvénye is. Általánosságban elmondható, hogy a tolmács nyelvtudása – mind a forrás-, mind a célnyelvek vonatkozásában – feleljen meg az illető nyelvek országaiban az értelmiségi körökre jellemző szintnek. A gyakorlat bebizonyította, hogy ezt a szintet csak úgy lehet elérni, ha a tolmács a tanult nyelvek országaiban tartózkodik huzamosabb ideig, és ott tudatosan gyarapítja ismereteit. A hazai szinkrontolmácsok tapasztalják, hogy egyetlen célnyelvre, az anyanyelvre dolgozó kollégák egyre kevésbé versenyképesek már a hazai piacon is, mert a vezérnyelv itthon is leginkább az angol, nem a magyar. A nemzetközi piacon a magyar szinkronos akkor versenyképes, ha a magyaron kívül dolgozik még legalább egy célnyelven a legelterjedtebbek közül (angol, francia, spanyol, német, orosz). A forrásnyelv-tudás vonatkozásában gyakran mellőzött igény, hogy a tolmács megértse a forrásnyelv különböző nyelvjárá-

sait, társadalmi zsargonjait, kiejtésait. Minél több országban beszélnek egy nyelvet, annál több változata létezik.

A nyelven kívüli tudás, az általános műveltség úgy kapcsolódik a nyelvihez, hogy például nem elegendő anyanyelvünkön ismerni a *Tízparancsolatot*, azt a tolmács minden célnyelvén tudni érdemes. A célszerű tolmácműveltség tartalmát próbálja meghatározni Pavel Palazchenko, orosz-angol ENSZ-tolmács (annak idején évekig volt Gorbacsov elnök személyes tolmácsa) idén megjelent könyvében (Palazchenko 1999), amely szintén praxeológiai mintaműnek tekinthető. Ő az alábbi tételek ismeretét javasolja az amerikai angollal dolgozóknak:

- az ábécé betűinek elnevezése az amerikai mindennapi életben (A = Apple) és az erőszakszerveknél (A= Alfa),
- a nem metrikus mértékegységek átszámítása, mindkét irányban,
- a hőmérséklet átszámítása (Celsius – Fahrenheit, Fahrenheit – Celsius),
- a matematikai alapműveletek, alapképletek „leolvasása”,
- az amerikai államok rövidítésének és beceneveinek ismerete (Alabama = Ala., Yellowhammer State, Heart of Dixie, Cotton State),
- a Függetlenségi Nyilatkozat első bekezdése ('We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal...'),
- az amerikai himnusz első bekezdése,
- Lincoln gettysburgi beszéde (amely összesen 10 mondat, 272 szó).

Nyilvánvalóan a készenléti műveltséghez tartozik a legelterjedtebb bibliai idézetek, görög mitológiai hősök, szállóigék ismerete stb. Minél mélyebb és szerteágazóbb az általános és nyelvi műveltsége a tolmácsnak, minél fejlettebbek szakmai készségei, annál automatikusabbá tudja tenni az egyes pszichikai műveleteket, annál nagyobb a teljes tolmácsolási kapacitása.

4. A teljes tolmácsolási kapacitás elosztása

A szinkrontolmácsolás egyidejűsége a forrásnyelvi közleménnyel csak a teljesítmény egészére vonatkozik, a folyamat közben elkerülhetetlen a fáziseltolódás. A tolmács – hármas szerepkörét alakítva – mindenképpen előbb hallgatja a közlemény töredékét, majd lefordítja, végül előadja azt, miközben a következő töredékeket hallgatja és fordítja. A kutatók kísérleti körülmények között mérték a tolmácsolás lemaradását, ám a gyakorlatban a fáziseltolódás nem feltétlenül lemaradást jelent. A tolmács szakmai kvalitásaitól, az adott közlemény jellegétől és a rendezvény természetétől függően az is előfordul, hogy a tolmács előad egy közleménytöredékét, még mielőtt az elhangzana a forrásnyelven. Ahhoz, hogy a tolmácsolás folyamata zökkenőmentes legyen, elkerülhetetlen a TTK elosztása a három szerep pszichikai és artikulációs műveletei között. Az elosztás aránya a közlemény egyes részeinek nehézségi fokától függ. Amikor könnyebb, amit a tolmács hallgatóként észlel, több kapacitást fordíthat a beszélői szerepre (gondosabban artikulál, odafigyel a hanglejtésre). Ha ugyanolyan könnyű részt a forrásnyelvi beszélő túl gyorsan ad elő, rossz kiejtéssel, eltávolodva a mikrofontól, a tolmács a hallgatói szerepére fordít több capaci-

tást. Ha a közleményrész fordítói nehézséget jelent (szakkifejezések, érthetetlen, vagy értelmetlen szöveg), a tolmács kénytelen kapacitását erre a szerepre mozgósítani, elvonva azt az időközben tovább alakított másik két szereptől.

Az egyenletes teljesítmény titka az, hogy a tolmács egyik szerepére se fordítsa teljes kapacitását. A szerepek keretében zajló műveletek kölcsönösen kiegészíthetik egymást. Ha a tolmács hallgatóként nem észlel egy közleménytöredéket, nem is tudja kikövetkeztetni az előzményekből, fordítóként kell „áthidalnia” az akadályt. Ha fordítóként nem ismer egy szót, beszélőként ne árulja el bizonytalanságát (tétova beszédmodorral, „vattázással”, kínos szünetekkel stb.), és közben hallgatóként a következő közleménytöredékben keresse a megoldást.

A tolmácsszerepek összehangolása segít teljes mértékben kiaknázni a tolmács kapacitását, elkerülni a pánikot abban az esetben is, ha a közlemény TTK-igénye felülmúlja azt a kapacitást, amellyel a tolmács rendelkezik. A **szerepösszehangolás és az összpontosítás** (a modellben: SZÖÖ) műveletei szükségesek minden szinkrontolmácsolási szerepben, még akkor is, ha azok javarészt automatikusak. Az összpontosítás hiányának és a figyelem lankadásának a következményeit minden gyakorló tolmács tapasztalhatja, ha magnószalagra felvett teljesítményét elemzi: egyre gyakrabban „bakizik”, akár az anyanyelvén is, nem csak logikai, ragozási hibákat is vét.

5. A hallgatói szerep műveleteiről

- **Hallás és látás (HL).** Ide tartozik a forrásnyelvi közleményt hordozó hangfrekvenciák és vizuális ingerek észlelése. Ha a bejövő hang minősége nem tökéletes, a tolmács állítson a hangerőn, hangszínen, vagy haladéktalanul jelezzen a technikusnak. A hangerő beállításánál ügyeljen arra, hogy a saját kimenő hangját is hallja. A rálátás a beszélőre, a hallgatóságra fontos metakommunikációs forrás. Az előbbi mimikája, gesztikulációja az intonációval párosulva mentőövként szolgál, amikor az akusztikus jel észlelése elmarad vagy hiányos. Érdemes lenne empirikusan mérni, mennyivel fárasztóbb a tolmács munkája és gyengébb a teljesítménye „vakkabinban”. A hallgatóság viselkedéséből, látható reagálásából a tolmács megítélheti a munkája hatékonyságát. A zavartalan rálátás az elnöki asztalra, a vetítővászonra, képernyőre, a fülke megfelelő belső világítása, ezek mind TTK-kímélő tényezők.
- **Emlékezés (E).** Nem elég kiválóan tudni a forrásnyelvet, megfelelő ismeretekkel rendelkezni a közlemény témaköréből. Fontos, hogy az észlelt szavak, nyelvtani szerkezetek, intonációs görbék felismerése, a jelentésükkel történő azonosítás és az operatív memóriában történő tárolás minél kevesebb erőfeszítést, kapacitást igényeljen. A memóriában addig tároljuk a kiválasztott tudásanyagot, amíg nem egyeztettük azt, amit kimondtunk a célnyelven azzal, amit hallottunk a forrásnyelven.
- **Értés (É).** Összetett agyi művelet, amely során az észlelt jelekre a mélymemóriából mozgósított nyelvi és nem nyelvi tudásanyagot kiegészítjük saját vonatkoztatásainkkal, következtetéseinkkel. Ezek alapján jutunk el a közlemény (ami lehet egy szó, mondatrész, mondat vagy akár több mon-

dat is) megértéséhez. A fenti két műveletet *deverbalizálásnak* nevezi a Seleskovitch–Léderer neveivel fémjelzett párizsi ESIT iskola (Kóbor 1999: 125).

6. A forrásnyelvi intonáció helye a hallgatói szerepben

Mint a nyelvoktatásban általában, a tolmácsolásban is alábecsülik az intonáció jelentéstartalmát. Pedig egyszerű megfigyeléssel is rájöhethetünk, hogy a hanglejtés észlelt görbéi segíthetnek, például, annak eldöntésében, hogy a közlemény melyik pillanatában szólalunk meg a célnyelven. Ha az intonáció lebeg a szó végén, vagy emelkedik, a beszélő nyilván hozzá tesz valamit, vagy kérdést tesz fel. Az ereszkedő intonáció biztos jele annak, hogy a beszélő lezárta egy mondatrészt, mondatot, el lehet kezdeni a fordítást. Még a hanglejtésnél is biztosabb jelek a szünetek. Ezeket érdemes kitölteni célnyelvi szöveggel, mert közben nem maradunk le a bejövő jelről. Hasznos továbbá a hangerővel, hangmagassággal történő kiemelés. A beszélő a kiemelt, hangsúlyos szavakkal, mondatrészekkel jelzi, hogy mire szeretné felhívni a hallgatóság figyelmét. A fenti megfigyelések általában érvényesek minden nem tonális nyelvre (persze, vannak „nyelvspecifikus” prozodémák is, azok jelentéstartalmát szintén hasznos ismerni a tolmácsolásnak), ezt intonológiai tanulmányok is alátámasztják.

A gyakorlatban, azonban, nem ritka a gyér nyelvtudással, szerény szónoki kvalitásokkal rendelkező beszélő, ami jelentősen megnehezíti a közlemény érthetőségét, növeli a hallgatói szerep kapacitásigényét. Ilyenkor a legjobb a zavaró intonációs hatásokat teljesen kizárni az észlelésből.

7. A fordítói szerep műveleteiről

A fordítói munka a szinkrontolmácsolásban a célnyelvi közlemény előkészítését, tervezését és a memóriában való tárolását jelenti, aminek az a célja, hogy a tolmács tudja mit fog mondani mielőtt még megszólalna. Abban az esetben, ha a tolmács előre nem ismerheti a tolmácsolandó közleményt és előadóját, a fordítói szerep feltételei igen mostohák és az akár teljesen kimaradhat a szinkrontolmácsolás folyamatából, beleolvadva a célnyelvi közlemény előadói műveleteibe. Gile nem tesz különbséget a fordítói és a célnyelvi beszélői szerep között a szinkrontolmácsolásban, *beszédképzésnek* (speech production) tekintve mindkettőt. Az ESIT-iskola egyaránt *explicitálásnak* nevezi a megértett forrásnyelvi jelentés célnyelven történő megfogalmazását, mind az írásos fordításban, mind a tolmácsolásban.

Márpedig optimális esetben a fordítói és a célnyelvi beszélői szerep egyértelműen szétválasztható. A tolmács megkapja előre a közlemény szövegét és van ideje azt tanulmányozni. Megismeri tartalmát, értelmét, üzenetét. Elemezni tudja a stílust, kiválogathatja az ekvivalenciákat, „kipreparálja” a nyelvtani szerkezeteket, akár írásban le is fordítja az egészet. (A korábbi cenzúrák években voltak rendezvények, ahol a szinkrontolmács lektorált célnyelvi szövegeket kapott, amelyektől nem volt szabad eltérni. Ma is előfordul, hogy a szónok vagy a szervezők biztosítanak célnyelvi szövegeket, leginkább háttéranyag-

ként). Ilyenkor az egyetlen fennmaradó ismeretlen a szónok előadásmódja és az esetleges eltérések a tervezett szövegtől. A legtöbbször csak a háttéranyagok és a rendezvényre készült munkadokumentumok hozzáférhetők. Ezek feldolgozása is egy előfordítói szerepet jelent.

Amikor valóban spontán beszéd tolmácsolásáról van szó, amelynek még a hátterét, előzményeit sem ismerheti a tolmács, fordítói szerepe nehezen tudatosítható pszichikai műveletekből áll.

A szerep első művelete – **emlékezés (E)** a hallgatói szerepben észlelt forrásnyelvi szavakra, nyelvtani szerkezetekre, intonációra és a kialakult tudati képre, azaz a közleménytöredék értésére vagy nem értésére. Mindezt az operatív memória tartalmazza.

A következő művelet a célnyelvi közlemény **tudati előrevetítése (TE)**, az ESIT iskolában: „mentális reprezentáció,„). Ezt követi a **nyelvi kódolás (NyK)**, „explicitáció), ami magában foglalja az ekvivalenciák kiválasztását a mélymemóriában tárolt tudásanyagból. Az anyanyelvükre tolmácsoló kollégák egy része ilyenkor a „bőség zavarában” szenved. A tapasztalt tolmács leginkább a rendezvény típusától, a hallgatóság és/vagy a megbízó igényeitől teszi függővé, hogy milyen nyelvtani szerkezeteket, szókincset, stílust, hangnemet választ. Egy hivatalos nyilatkozatot lehetőleg szó szerint kell fordítani. Egy szakmai konferencián leginkább a terminológiai hűsége ildomos ügyelni, míg egy tanfolyam keretében célszerű az egyértelmű fogalmazás, akár a szónokénál hatásosabb nyelvi eszközökkel is.

A kiválasztási művelet eredményén kívül a közlendő formáját, stílusát befolyásolja még a forrásnyelvi közlemény nehézségi foka, előadási módja. Egy kifogástalanul előadott, érthető közlemény esetében a tolmács képes áttenni annak minden rétegét: *a lényegi információt, a kiegészítő információkat, a nyelvspecifikus információt és az egyéni információt* (Gile-nél: „Message” „Framing Information” „Language Induced Information”, „Personal Information” 1999: 57). A közlemény nehézségi fokának emelkedésével szükségszerűen csökken a tolmácsolás hűségi foka. Ugyanazon könnyű közlemény túl gyors előadása esetén kimaradhat a célnyelvi közleményből a nyelvspecifikus információ és az előadó személyére vonatkozó egyéni információ. Amikor egy TV-híradó bejátszását vagyunk kénytelenek tolmácsolni, nem is törekedhetünk a teljes hűsége, örülhetünk, ha a kulcsszavakból összeáll a célnyelven a forrásnyelvi közlemény lényege.

A szinkrontolmácsolás körülményei miatt fennálló fordítási nehézségek leküzdésére a tolmácsok ún. áthidaló megoldásokat (*coping tactics*) dolgoztak ki. Íme a Gile által ismertetett (1999:192–204) „taktikák”.

- A tolmácsolás késleltetése. Csak arra ügyeljünk, hogy a szüneteket ne szövegidegen hangokkal („mmm...”, „ööö”) töltsük ki.
- Az érthetetlen vagy nem észlelt közleménytöredék rekonstruálása a szövegkörnyezetből. Feltéve, ha azt ismerjük. Erre való a felkészülés.
- A tolmácsvártás segítsége. Feltéve, ha a fülkében van, és hajlandó vagy képes segíteni.
- A tolmács előtt lévő szövegek. Feltéve, ha vannak, és legalább a szerkeze-

tüket ismerjük. Sokat segít a tolmácsnak a vetítövászonon megjelenő információ.

- Az operatív memóriában nehezen megmaradó adatok (nevek, számok stb.) feljegyzése.
- A hallgatói és a beszélői műveletek közötti időeltolódás ('ear-voice span') változtatása. Ez tulajdonképpen TTK-gazdálkodási fogás: ha szorosan „rátapadunk” a beszélőre, kevesebb kapacitást igényel az operatív memória; ha kivárunk, adunk esélyt a fordítói szerepnek is, ezzel megkönnyítve a beszélői műveleteket.
- Töltelékszavak, frázisok bevetése időnyerés céljából. Kockázatos fogás, de azzal indokolható, hogy a tolmács inkább a hallgatósághoz hűséges, mint a szónokhoz, azaz megkíméli hallgatóit a gyakori vagy hosszadalmas szünetektől.
- A mondatszerkezet, felsorolási rend megváltoztatása. Szinte elkerülhetetlen, nem befolyásolja a lényegi vagy a keretező tartalom átvitelét, esetleg a nyelvspecifikus és az egyedi információ rovására történik.
- Körülírás, vagy generikus szavak alkalmazása (például, *Ciprobay* helyett „széles spektrumú antibiotikum”). Ezzel a tolmács igazolja, hogy érti a forrásnyelvi közleményt, persze közben időt veszít.
- A megnevezés forrásnyelven történő megismétlése. Abban az esetben célszerű, ha nincs célnyelvi megfelelője, vagy a tolmács reméli, hogy a szakértő hallgatók a forrásnyelven is ismerik a fogalmat (Pédák: „file”, „home page”).
- A megnevezés betűszerinti átvitele a célnyelvi kiejtésnek, helyesírásnak és alaktannak megfelelően. Ezt a fogást „transzliterálásnak” nevezzük, Gile terminusa: „*instant naturalization*”.
- Tükörfordítás. A forrásnyelvi megnevezés szó szerinti lefordítása a célnyelvre. A fenti fogást hívjuk magyarul *gyorshonosításnak*. Ezzel kapcsolatos egy igencsak időszerű tolmácsolás-praxeológiai feladat: az anyanyelvi szakszókincs gyarapítása, gondozása. Gyakran előfordul, hogy a szinkrontolmács találkozik elsőként az idegen nyelvi megnevezésekkel. Tegye közzé rögtönzött megoldásait, főleg azokat, amelyeket az adott szakma által elfogadottaknál jobbnak tart.
- A „rövidzárlat” beismerése. Például: „A tolmács, sajnos, nem hallotta a számot...”, „szerző nevét...” stb.
- Utalás más forrásra. Hasznos TTK-megtakarító fogás, ha a szónok vetíti a számokat, adatokat, listákat vagy kiosztja azokat a hallgatóknak.
- Közleménytöredék kihagyása. Ezt akkor tegye a tolmács tudatosan, ha ezáltal nem, vagy pótolhatóan csorbitja a lényegi/keretező információt.

És végül két „szélsőséges” eset:

- Saját szöveg előadása. A bejövő jel kihagyása esetén, agyi „rövidzárlat”-kor a tolmács megkockáztatja a „szólózást”. Gile eufemizmusa tükörfordításban: „párhuzamos átfogalmazás”. Tolmácsolhatatlan közlemények (hangszalagok, TV- és filmbejátszások stb.) esetén a tolmács kénytelen összefoglaló, ismertető szöveget rögtönözni.

- A mikrofon kikapcsolása. Mindenképpen a leghatékonyabb TTK-kímélő megoldás. Akkor alkalmazzuk, ha meggyőződünk róla, hogy senki nem hallgatja a tolmácsolást.

A fordítói műveletek jelenlétét a szinkrontolmácsolási folyamatban jól illusztrálja Csernov (1973) szovjet tolmács és tolmácsoláskutató kísérlete, amely során nyilvánvalónak látszó tartalmi irányba indított mondatokat a beszélő szándékosan eltérő, illogikus mederbe terelt. A kísérlet alanyai kezdő tolmácsok, a legtöbb esetben az eredetileg kiszámíthatónak látszó értelemben fordítottak, mivel a mondatok logikájából kiindulva előrevetítették azok befejezését.

8. A célnyelvi beszélői szerep műveleteiről

A fenti példa – hasonló esetekkel a gyakorlatban is találkozunk – arra is jó, hogy bizonyítsa: a teljes tolmácsolási kapacitásból kell hogy fussa egy **ellenőrző és helyesbítő (EH) műveletre**, amelynek keretében a tolmács figyelemmel kíséri célnyelvi közleményét, észreveszi és szükség esetén korrigálja hibáit. Abban az esetben, ha tapasztalt szinkrontolmácsok vesznek részt a Csernov-kísérletben, valószínűleg úgy gazdálkodnak a TTK-val, hogy miközben belekezdtek a mondat elejének tolmácsolásába, hallják a forrásnyelvi befejezést, és ha időközben előrevetítették a mondat logikájából következő folytatást, beszélői szerepükben helyreigazítják a hibát. Azért fontos, hogy a célnyelvi beszélői szerep érvényesüljön, mert ebben jön létre a szinkrontolmácsolás végterméke, a célnyelvi közlemény. A végtermék alapján ítélik meg a munkáját, mégis sűrűn előfordul, hogy a tolmács a közleménye előadását és ellenőrzését hanyagolja leginkább. Valószínűleg azért, mert ez a szerep a sorban az utolsó, és erre nem marad tolmácsolási kapacitás.

A célnyelvi beszélői szerep első művelete az operatív **emlékezés**, majd azt követi a **beszédképzés (BK)**. Optimális esetben – amikor a tolmácsnak van lehetősége készülni az adott közlemény tolmácsolására, és a forrásnyelvi beszélő kifogástalanul adja azt elő – a célnyelvi beszédképzés a fordítói szerepben előállított, nyelvi kódolt szöveg alapján történik. Az előadó tolmácsnak már csak arra kell ügyelnie, hogy érthetően artikuláljon, tagoljon, intonáljon, szükség esetén korrigáljon.

A gyakorlatban sűrűn előfordul, hogy szó sem lehet optimális esetről. A közlemény szövege hozzáférhetetlen, a szónok nyelvtudása hiányos, tagolatlanul felolvas. A tolmács kénytelen kihagyni a szerepköréből a fordítóit, hogy minden kapacitását a hallgatóira és az előadóira költse. A beszédképzés ilyenkor kiegészül a spontán szövegtképzés műveletével. Előnyben az intuíció, a szakmai készségek, a rutin. Az előbbi – veleszületett adottság, a rutin gyakorlással gyarapítható, a szakmai készségek, fogások tanulhatók.

Ismételten kiemelném az intonáció, a beszédprozódia fontosságát a beszélői szerepben. A tapasztalt tolmács akkor sem beszél a kényelmesnél gyorsabban, ha a szónok egyre magasabb sebességfokozatokra vált. Jelezzük a mondat, gondolat végét, felsorolás kezdetét ereszkedő, eső hanglejtéssel. Ezáltal tagoljuk a beszédáradatot, akkor is, ha nem tudunk szüneteket beiktatni. A lényeges szavak, mondatrészek hangerővel, hangmagassággal történő kiemelése érthetőbbé

teszi a tolmács teljesítményét. Tolmácsoljuk-e beszédprozódiai eszközökkel a szónok érzelmi és indulatok megnyilvánulásait? Ez a rendezvény típusán, a szónok, a szervezők vagy a hallgatóság igényein múlik. A szinkrontolmácsok leggyakoribb beszédprozódiai hiányosságairól részletesen írtunk a *Fordítástudomány* első számában (Bendik 1999: 108).

9. A teljes tolmácsolási kapacitás feltöltéséről

Térjünk vissza a szinkrontolmácsolás átfogó praxeológiai modelljéhez. A TTK-felé mutató nyilak túlsó végén található az a három tényező, amely a tapasztalat szerint előnyösen befolyásolja a tolmács kapacitását, teljesítményét.

A **motiváció** teremti meg a szinkrontolmácsoláshoz a lélektani alapot, vonzerőt. Elsőként az anyagi indítékot kell említenünk. A korábbi magyar tolmácsgenerációkat a megélhetés, a jólét reménye készítette arra, hogy munka mellett, szabadságuk és szabadidejük rovására, önképzés útján sajátítsák el és gyakorolják a mesterséget. Ennél kevésbé prózai a tudásvágy, az utazás, a megismerés vágya, a hiúság. Munka közben kedvesítő, fáradtságcsökkentő tehát, kapacitásnövelő tényező: a szervezők, a megbízó, a hallgatóság és a kollégák elismerése, biztatása. Amikor ez elmarad, pótolhatja a tolmács öntudatos, céltudatos hozzáállása. Az a tolmács, aki fel tudja mérni képességeit, tudását, érzékeli erőnyeit és hiányosságait, tudja hogyan pótolja az utóbbiakat, nem csak a tolmácsdíj átvételekor érez sikerélményt. Munkája érdekesebbé, tartalmasabbá, alkotóbbá válik.

A modellnek azon összetevőire, amelyeket csak érintettem, vagy kimaradtak a cikkből – a felkészülés és a gyakorlás, valamint a tolmács személyétől független tényezők (a rendezvény, a tolmáctársak, a megbízó) – más alkalommal fogok visszatérni.

Irodalom

- Albert S. 1999. A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól. *Fordítástudomány* No. 1, 12–25.
- Bendik J. 1999. A beszédprozódia helye a szinkrontolmácsolásban. *Fordítástudomány* No. 1, 100–113.
- Csernov, G. V. 1973. Towards a Psycholinguistic Model of Simultaneous Interpretation. *Linguistische Arbeitsberichte* No. 7, 225–260.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins
- Harris, B. 1990. Norms in Interpretation. *Target* 2. No.1. 115–119.
- Kóbor M. 1999. A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet. *Fordítástudomány* No. 1, 122–130.
- Palazchenko, P. 1999. *Learn by Comparing: An Unsystematic Dictionary of Difficult, Fine and Tricky Points of the English Language Compared to Russian*. Moscow: Valent.

Szövegkoherencia a tolmácsolásban

Kusztor Mónika

1. Bevezetés – a dolgozat tárgya és célja¹

A tolmács teljesítményének minél objektívebb mérése, a tolmácsolt szöveg minőségének szisztematikus megítélése a fiatal tolmácsolástudomány egyik leg-problematikusabb és mindmáig megoldatlan kérdése. A nyelvi közvetítés iránti növekvő igény miatt egyre fontosabb, hogy a professzionális tolmács tudatosan végezze munkáját, döntéseit indokolni tudja. A tolmácsolás oktatásában is nagy szükség van a tolmácsolás eredményének, a tolmácsolt szövegnek minél precízebb szempontok szerinti, módszertanilag minél megalapozottabb minőségi értékelésére. Mindeztidáig azonban nem történt jelentősebb kísérlet a legfontosabb minőségi kritériumnak, az eredeti és a tolmácsolt szöveg tartalmi megfelelésének mérésére.

Jelen dolgozat célja a Mudersbach (1996) által kifejlesztett Relatex szövegelemző módszer bemutatása és alkalmazása. A Relatex-módszer segítségével grafikusán ábrázolható egy szöveg értelmi összefüggésrendszere, a szövegnyelvészet terminusával a szöveg koherenciája. A módszer jól kidolgozott grafikus konvenciói lehetővé teszik a forrás- és célnyelvi szöveg koherenciájának összehasonlítását. A Relatex-módszert először Gerzymisch-Arbogast (1996, 1998) alkalmazta eredeti szövegek és írásbeli fordításuk vizsgálatára. Az itt következő tanulmányban a Relatex-módszert egy eredeti szöveg és annak szóbeli fordítása, azaz a tolmácsolt szöveg szerkezetének elemzésére használom. A dolgozat célja csupán a módszer bemutatása és használhatóságának bizonyítása. A két vizsgálandó szöveg koherenciájában fellépő különbségek magyarázatára nem teszek kísérletet. A koherencia ugyanis a tolmácsolás értékelésének csak egyik kritériuma, így pusztán a Relatex-elemzés alapján nem lehetséges a tolmácsolás átfogó értékelése. Ehhez a konkrét tolmácsolási szituáció többi tényezőjének értékelésére is szükség volna. Mivel azonban a koherencia a tolmácsolás-kritika legfontosabb tényezőjének tekinthető, bízom abban, hogy az alkalmazott módszer előrelépést jelent a tolmácsolás kutatásában.

2. Koherencia – a tolmácsolás értékelésének legfontosabb tényezője

Mikor jó a tolmácsolás? Mely kritériumok alapján értékelendő a tolmács teljesítménye? Kinek vagy kiknek a véleménye alapján ítéltessék meg a tolmácsolt szöveg minősége? Kik végezzék az értékelést? A tolmácskollégák? A tolmácsolástudománnyal foglalkozó kutatók? Vagy inkább a kommunikáció címzettjei, a

¹ E dolgozat az ELTE germanisztika szakán 1999. márciusában leadott „Kohärenz in originalen und gedolmetschten Texten” című szakdolgozatom rövidített változata. A témára és az alkalmazott szövegelemzési módszerre Heidrun Gerzymisch-Arbogast, a saarbrückeni egyetem professzora hívta fel figyelmemet, és adott fontos tanácsokat a munka kezdeti szakaszában. A tolmácsolástudományi részhez Dr. Szabari Krisztina, a szövegnyelvészetéhez Dr. Bartha Magdolna nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Mindhármuknak ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

mindenkori befogadók szempontjait kell szem előtt tartani? Mindezek a kérdések – a tolmácsolástudomány mai állása szerint – jórészt még nyitottak.

Abban egyetért a szakirodalom, hogy az olyan felszínen mozgó és differenciálatlan minősítéseket, mint amilyen a „jó tolmácsolás” és a „rossz tolmácsolás”, differenciáltabb minősítésekkel kell felváltani. Olyan kritériumokat kell találni, amelyek szerint a tolmács teljesítménye a konkrét tolmácsolási kommunikációs szituáció céljaitól függően ítéltető meg. (Így például egy köszöntő beszéd esetén a kellemes hang nagyobb szerepet játszik, mint egy tudományos konferencia tolmácsolásakor.)

A szakirodalom egyelőre még nem kínál általánosan elfogadott kritériumrendszert a tolmács teljesítményének értékelésére. A különböző befogadói igények felderítésére született néhány kérdőíves felmérés, amelyek egyikét Bühler végezte 1986-ban. Összesen 16 (nyolc nyelvi és nyolc nyelven kívüli) szempontot sorolt fel kérdőívén, és arra kért 47 AICC-tolmácsot, hogy 1-től 4-ig terjedő skálán ítélték meg ezek fontosságát. Bühler nyelvi kritériumai a következők voltak: *native accent, pleasant voice, fluency of delivery, logical cohesion of utterance, sense consistency with original message, completeness of interpretation, correct grammatical usage, use of correct terminology.*

Bühler nyolc kritériumát átvéve, Kurz (1989) különböző konferenciák résztvevőinek véleményét kutatta, és azt találta, hogy az orvosi, technikai, ill. politikai témájú konferenciák hallgatói szignifikánsan más szempontokat tartanak fontosnak a tolmács teljesítményét tekintve. Bühler és Kurz eredményeinek részletes bemutatásáról itt le kell mondanom; a jelen dolgozat szempontjából fontos azonban, hogy minkét esettanulmány eredménye szerint a megkérdezettek elsősorban két kritériumot tartottak fontosnak: a szöveg logikai összefüggéseire (*logical cohesion of utterance*) és a szöveg értelmének a forrásnyelvvel való megfeleltetésére (*sense consistency with original message*) vonatkozó.

Ezek az eredmények megegyeznek más kutatók által végzett kérdőíves vizsgálatok eredményeivel, amelyek szerint a tolmácsolás minőségének megítélésében mindig a tartalom visszaadása áll az első helyen (Gile 1990, Kurz 1989, 1993, 1996, Moser P. 1996). Mindez összhangban van Seleskovitch (1992) személyes tapasztalatra épülő elméletével is, aki szerint a tolmács munkája során a forrásnyelvi szöveget megszabadítja nyelvi formájától, „lecsupasztja”, és csak az értelmét ragadja meg, amit aztán „felöltöztet” a célnyelv eszköztárával. Bühler és Kurz két legfontosabbnak tartott kritériuma a tolmácsolt szöveg nyelvi elemei közötti szemantika-értelmi összefüggésekre, a szövegnyelvészet terminusával: a szöveg koherenciájára utal. Érdemes megjegyezni, hogy míg az egyik kritérium (*logical cohesion of utterance*) a tolmácsolt szövegnek, mint minden más szövegtől független nyelvi egységnek a koherenciájára utal, addig a másik (*sense consistency with original message*) feltételezi két szöveg, a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg értelmi összefüggéseinek összehasonlítását. Arra azonban egyik tanulmány sem kínál megoldást, hogyan, milyen módszerrel lehetne mérni, a kutató számára megfigyelhetővé, követhetővé tenni a tolmácsolt szöveg tartalmát, értelmét, szemantikai összefüggéseit. Erre tesz kísérletet a Relatex-módszer, amellyel szemléletes módon leképezhető, és a megfigyelő számára transzparenssé tehető egy szöveg koherenciája, s amelynek jól

kidolgozott grafikus konvenciói összehasonlíthatóvá teszik két szöveg koherenciáját.

3. A koherencia fogalmához

Nyelvi egységek grammatikai és szemantikai összefüggéseinek jelölésére a szakirodalomban különböző megnevezéseket találunk. A koherencia mellett több szerző használja a kohézió fogalmát, anélkül, hogy jelentésüket világosan elhatárolná egymástól (Canisius & Knipf 1996: 29, Rickheit 1991: 7).

A modern, máig érvényes koherenciafogalom megteremtőjének Bellert (1970) számít, aki a koherenciát nem csupán a szöveg tulajdonságaként értelmezte, hanem azt állította, hogy az a szövegben expliciten verbalizált szemantikai összefüggések és a befogadó háttértudásának együttes eredménye. Egy közlés szemantikai interpretációja Bellert szerint azon következtetések (Inferenzen) összességéből adódik, amelyeket a befogadó az adott közlésből nyer. Ezen következtetések pedig kétféle természetűek lehetnek: egyrészt az adott nyelv szabályaiból adódnak, másrészt a befogadó világról alkotott ismereteiből következnek.

A mai szakirodalomban a szövegösszefüggés leírásának tekintetében a kohézió és a koherencia megkülönböztetése a legelterjedtebb (Halliday & Hasan 1976, de Beaugrande & Dressler 1981, van de Velde 1981). Ezt a kettős terminológiát bővíti ki Hatakeyama & Petőfi & Sözer (1989) a *Konnexität, Kohäsion, Kohärenz* terminus-hármasára, amely szerint az első két fogalom a szöveg mondatnani, ill. szemantikai felépítésére, míg a *koherencia* a szövegben kifejezésre juttatott tartalmak közötti értelmi kapcsolatokra és azok „értelmezhetőségére” vonatkozik. Mivel a koherencia kialakulása a mindenkor befogadótól függ, annak aktív kognitív tevékenységének eredményeképpen jön létre, vagyis végső soron a hallgató/olvasó fejében keletkezik, nehéz feladatot jelent a koherencia kézzelfoghatóvá, a megfigyelő számára követhetővé tétele. A következő fejezetben bemutatandó Relatex-módszerrel szemantikus hálók útján leképezhető és összehasonlítható különböző szövegek tartalmi összefüggésrendszere.

5. A koherencia ábrázolása szemantikai hálóval.

A Relatex-módszer

A Mudersbach (1988, 1991, 1996) által kifejlesztett Relatex szövegelemző módszer (*Relationale Analyse von Texten*) elméleti alapjául ugyanezen szerző újszerű jelentésleíró elmélete, a leksemantika (Mudersbach 1983) szolgál, amely de Saussure merev dichotómia-felfogását (*Inhalt & Ausdruck*) rugalmasan alakítja át: egy nyelvi jel jelentését a szóban forgó nyelv jelentéshálójának az adott szóalak körül lépcsőzetesen bővülő részleteként fogja fel.

A Relatex-módszer segítségével ábrázolható egy szöveg nyelvi elemeit összekötő szemantikai kapcsolatok rendszere, a szöveg relacionálisan leképezhető tartalma. A szöveg szemantikai-logikai kapcsolatainak összessége egyetlen szemantikai hálóvá fűzhető össze, s így láthatóvá tehető a szöveg koherenciája és a szöveg egyéb strukturális tulajdonságai, amelyek a természetes nyelvi lineáris

szövegekben rejtve maradnak, vagy nehezen hozzáférhetőek. A Relatex ugyanazt a tartalmat fejezi ki más eszközökkel, mint a mindennapjainkban használt és megszokott lineáris szövegek azzal a céllal, hogy könnyebben hozzáférhetővé tegye a szöveg fogalmi összefüggéseit. A Relatex fontos tulajdonsága, hogy lehetővé teszi a szövegben az egyes nyelvi elemek között ténylegesen, expliciten kifejezésre juttatott szemantikai kapcsolatok, és a befogadónak a szóban forgó konkrét szövegtől független ismeretei alapján létrehozott összefüggések egymástól világosan elkülönített ábrázolását. Egy hagyományos szöveg szemantikai hálóként való ábrázolásához a szöveget a következő lépésekben kell átalakítani: 1. a szöveg relációkra való bontása, 2. a relációk grafikus ábrázolása, 3. az egyes grafikus relációk hálóvá való összekapcsolása, 4. a befogadó háttértudása alapján létrehozott hipotézisek berajzolása.

A következő fejezetek az ábrázolt szövegekből vett példákkal illusztrálva röviden bemutatják a Relatex-szövegátalakítás lépéseit és a legfontosabb grafikus konvenciókat.

5.1. A szöveg relációkra való bontása

Relatex a predikátumlogika azon tételén alapul, mely szerint nyelvi kommunikációs egységek felfoghatóak és kifejezhetőek relációk formájában. Az elemzéshez tehát a szöveget át kell alakítani relációk sorozatává. Egy reláció egy predikatív elemből (Relator) és az összes hozzá kapcsolódó nominatív elemből (Argumente) áll, vagyis semmi módon nem köthető a mondathatárokhoz. Komplex szerkezetű mondatok több relációt tartalmazhatnak, míg egy reláció átfoghat több mondatot is. Az elemzett forrásnyelvi szöveg *We thank you for the Patriots* mondata például egyetlen relációt foglal magába, állítmánya (*thank*) három nominális nyelvi elemet köt magához (*we, you, for the Patriots*), és a következőképpen írható le az elemzéshez szükséges táblázat formájában:

1. argumentum:	we
relátor:	thank
2. argumentum:	you
3. argumentum:	for the Patriots

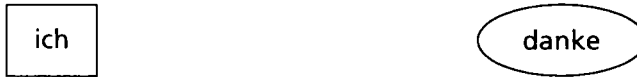
Az argumentumok táblázatban feltüntetett sorrendjéből leolvasható, melyik nominális elem tölti be az ágens szemantikai szerepét: a cselekvő mindig az első számú argumentum. Azon elemek, amelyek két relációt kötnek össze egymással (pl. kötőszavak, vonatkozó névmás), kötőrelátornak (Sachverhaltsrelator), az így kapott relációt pedig komplex relációnak nevezzük.

A szöveganyag relációkká való átalakításával a szöveg tartalmának formális rekonstrukciója történik meg, amely során a kutató csupán az adott mondat-tani funkciókat veszi figyelembe; a nyelvi elemeket csak aszerint különböztette meg, hogy argumentum vagy relátor, ill. kötőrelátor szerepét töltik-e be. A szöveg szavai csak mint puszta szóalakok szerepelnek, jelentésüket a szemantikai háló elkészítése során figyelmen kívül hagyjuk, a kutatónak tehát hagyományos értelemben nem kell megértenie a szöveget ahhoz, hogy sikeresen elkészítse a szóban forgó szöveg hálóját. Csupán az szükséges, hogy felismerje a szöveg

szintaktikai szerkezetét. Ily módon az elemzés független mindenfajta személyes interpretációtól. Csak a szövegben valóban verbalizált információk (nem más és nem több) kerülnek fel a hálóra, amelyeknek egymáshoz való viszonya, expliciten kifejezésre jutatott összekapcsolódásai követhetővé válnak a megfigyelő számára. Különböző elemzők ugyanazon eredményre jutnának. Csak a már így elkészített hálóba rajzolhatja be a kutató saját hipotéziseit, azaz a bizonyos argumentumok között egyéni háttértudása alapján létrehozott összefüggéseket. Fontos azonban, hogy ezek világosan elkülönüljenek a szöveg expliciten megadott információitól. (Ehhez l. az 5.4. fejezetet.)

5.2. A relációk grafikus ábrázolása

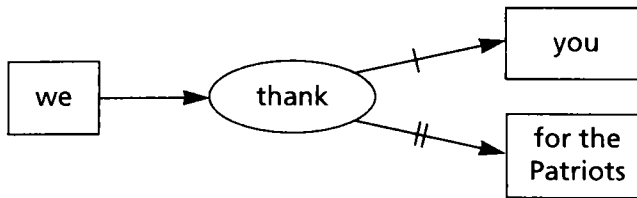
A fenti módon nyert relációk képi megjelenítésének céljából a következő grafikus konvenciók születtek: az argumentumok négyzetekként, a relátorok körökként jelennek meg a háló ábráján.

1. ábra

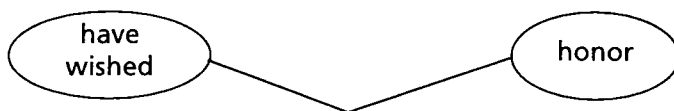
A vizsgált szövegek hossza miatt a jelen elemzés során a hálókön a relátorokat, ill. argumentumokat jelölő körökbe ill. négyzetekbe nem az oda tartozó nyelvi elemeket írtam, hanem helyettük számokat. A jelmagyarázat a függelékben található.

Az egy argumentum és relátor között fennálló szemantikai kapcsolatot egy nyíl jelöli, amely a szubjektumként szereplő argumentumból indul ki, eléri a relátort, majd a relátoron keresztül az összes többi argumentumot, amelyeket a relátor magához köt.

2. ábra

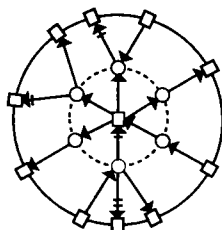
A kötőrelátorokat, mint relátorok közötti összekötő elemet kisebb körök különböztetik meg a predikátum szerepét betöltő relátoroktól. Erről az ábrázolási módról az elemzett szövegek hosszára való tekintettel lemondtam és a két relátor közötti kötőrelátor meglétét a relátorokat jelző köröket összekötő tört vonallal jelöltem.

3. ábra

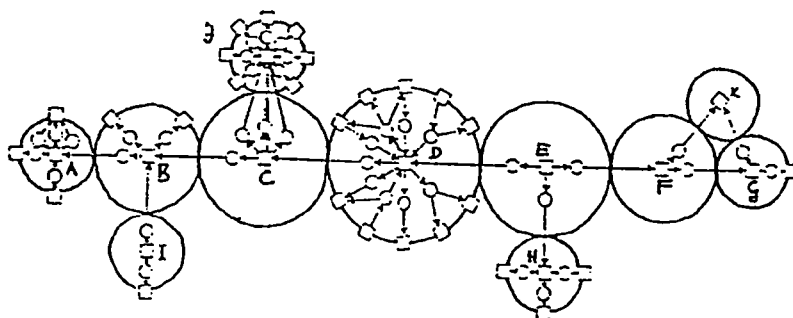
5.3. A grafikus relációk hálójá váló összekapcsolása

A Relatex-módszer szemantikus hálóinak alapvető tulajdonsága, hogy ugyanazon argumentum (ugyanazon hangalakú nominális elem), tekintet nélkül arra, hányszor verbalizálta a szöveg szerzője, csak egyszer kerül fel a háló rajzára. Amennyiben egy argumentum többször, azaz több relációban fordul elő a szövegben, úgy egy kör, vagyis egy tematikus centrum középpontjává válik. A relációk pedig, amelyekben előfordult, ekörül a központi argumentum körül helyezkednek el úgy, hogy a relátorokat feleakkora átmérőjű kör mentére rajzoljuk, mint az argumentumokat:

4. ábra

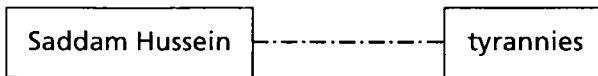
A legtöbb természetesnyelvi szövegben több kisebb-nagyobb tematikus centrum van, vagyis több argumentum, amelyet a szöveg alkotója többször, több relációban verbalizál. Hogy a Relatex szemantikus hálói első pillantásra megmutassák, milyen hangsúllyal szerepelnek egyes koncepciók a szövegben, más szóval hány tematikus centrum van és ezek realizációjuk szerint milyen arányban állnak egymással, a tematikus körök átmérőit úgy rajzoljuk, hogy azok egyenes arányban álljanak azon relációk számával, amelyekben szerepelnek. Ez az ábrázolási mód lehetővé teszi a gyors áttekinthetőséget a szöveg tematikus struktúrájáról. Az alábbi ábra elképzelt szöveg lehetséges hálójára ad egy példát:

5. ábra

5.4. Verbalizált relációk versus hipotézisek

A Relatex-módszer már fent említett igen lényeges érdeme, hogy megteremti a szöveg explicit információinak, és a befogadó világról alkotott ismeretei alapján „kívülről” a szöveghez tett információknak az egymástól elkülönített ábrázolási módját. Az előző fejezetekben bemutatott módon elkészült szemantikus háló ábráján, amely csupán a textualizált szemantikai kapcsolatokat mutatja, előfordulhatnak egymástól különálló, folytonos vonallal nem összekötött, vagyis explicit nyelvi eszközökkel nem összekapcsolt részhálók, azaz szövegrészek, amelyek sem közös argumentum által, sem a relátorok közötti összeköttetés (kötőrelátor) által nem kapcsolódnak egymáshoz. Ebben az esetben a két szövegrész között nincs explicit nyelvi eszközökkel létrehozott koherencia. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szöveg nem koherens, vagy hogy a szöveg alkotójának szándéka szerint nem áll fenn kapcsolat a két adott szövegrész között. Ilyen esetben a befogadó háttértudására támaszkodva megteremtheti az összefüggést a két háló között. Az ilyen szemantikai kapcsolatot, amit tehát a befogadó háttérismeretei tesznek lehetővé, a Relatex értelmében hipotéziseknek nevezzük, és a hálóba szaggatott vonallal rajzoljuk be. Például:

6. ábra

Minél több a független szövegrész a szemantikai hálón, annál nyitottabb a szöveg, annál inkább szüksége van a befogadónak saját ismereteire ahhoz, hogy összefüggő egészként értelmezhesse a hallott/olvasott szöveget, s annál inkább nyitott a szöveg különböző interpretációkra. Ellenben minél sűrűbben összekötik explicit kapcsolatok a szöveg egyes elemeit, annál inkább biztosítva van a koherenciája. A hipotézisek különböző fajtáit különböztethetjük meg: nyelvtani hipotéziseknek nevezek minden olyan tartalmi kapcsolatot, amely egy nominális elem és a rá vonatkozó névmás között jön létre; lexikális hipotézisek képezhetők olyan szavak között, amelyek jelentésének összefüggése egynyelvű szótárakban megtalálható (pl. szinonim, antonim kapcsolat, alá- vagy fölérendeltség); és háttértudás alapján képzett hipotézisekkel kapcsolhatóak össze olyan szavak, amelyeknek az összetartozására utaló ismereteket csak enciklopédiákból, szótárakból nem szerezhethetjük meg (pl. a fent már idézett *Saddam Hussein – tyrannies*).

6. Az ábrázolt szövegekről

Az itt ábrázolandó és elemzendő angol nyelvű forrásnyelvi szöveg Elie Wieselnek George Bush tiszteletére 1991. március 18-án tartott beszéde, amelynek hangfelvételét a heidelbergi egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetének egy záróvizsga előtt álló diákja tolmácsolta konszekutív módon németre. Jelen

vizsgálathoz Dr. Sylvia Kalina, az egyetem tanára rendelkezésemre bocsátotta a forrás- és célnyelvi audiofelvételeket, valamint azok transzkribált szövegét, akinek segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

7. A forrásnyelvi szöveg hálójának elemzése

7.1. A konnexitás mértéke

Konnexitás alatt itt összetartozást értek, amely arra vonatkozik, milyen mértékben kapcsolódnak egymáshoz a szöveg elemei expliciten kifejezett nyelvi eszközökkel, vagyis milyen sűrű hálórendszert képeznek a folytonos vonallal jelzett szövegimmanens szemantikai kapcsolatok. Ennek megfelelően a hipotéziseket a konnexitás mértékének meghatározásakor nem vesszük figyelembe.

A konnexitás mutatóját számszerűleg a legnagyobb tematikus centrum központi argumentumához kapcsolódó relációk számának és a szemantikus háló folytonos vonallal egymáshoz nem kötött részei számának hányadosaként fejezem ki. A forrásnyelvi beszéd tekintetében tehát: a legtöbb, 18 relációban szereplő argumentum a 14-es számú *we, the foundation*; a szigetek száma 4, így a forrásnyelvi szöveg konnexitásának mérőszáma $18/4$, azaz 4,5, amely szám önmagában nem mond sokat, kifejezőértékét igazán majd csak a célnyelvi szöveg konnexitásával összehasonlítva kapja meg.

7.2. Tematikus központok

Elég egy pillantást vetni a szöveg hálójára, mindjárt látszik, a verbalizált mondanivaló lényegében három argumentum köré csoportosul, amelyek közül a 14-es számú (*we, the foundation*) a leghangsúlyosabb, 18-szor hangzik el. Méretét tekintve a második tematikus központ középpontjában a 18-as *you, President* áll, 11 relációt kötve magához, míg a harmadik leggyakrabban verbalizált argumentum a 104-es *I*, 6 relációval. Érdeemes megfigyelni, hogyan arányul egymáshoz előfordulásuk száma szerint a szöveg három legfontosabb nominális eleme: a második leghangsúlyosabb argumentum megközelítőleg $2/3$ annyiszor szerepel, mint az első, a harmadik legnagyobb tematikus centrum pedig feleakkora, mint a második, és harmadakkora, mint az első. A negyedik legfontosabb argumentumként Israel jelenik meg 103-as számmal, s nem sokkal elmaradva a harmadik legnagyobb központtól, négy relációban szerepel. Ezenkívül van még néhány argumentum, amely tematikus központnak ugyan nem nevezhető, de több, mint egy relációban hangzik el. (A szöveg kész hálójáról könnyű leolvasni, melyik argumentum hány relációban fordul elő: csupán össze kell számolni azon folytonos vonalakat, amelyek az adott argumentumból kiindulnak, vagy amelyek elérik azt.) Az alábbi táblázat tartalmaz minden olyan nominális elemet, amely kétszer vagy többször fordul elő a forrásnyelvi szövegben:

<i>Az argumentum jele</i>	<i>Argumentum</i>	<i>Relációk száma</i>
14	we; the foundation	18
18	you; President	11
104	I	6
103	Israel	4
34	the world	3
33	qualities	3
17	today	3
37	now	2
46	United States	2
82	this century	2
88	a „new world order“	2
7	father	2
137	your administration	2

Az összes többi nominális elem csak egyszer szerepel a szövegben.

7.3. Hipotézisek

Meglehetősen nagy a lehetőségek száma, hogy a beszéd hallgatója különböző hipotézisekkel összekösse a szöveg hálójának négy szigetét, azaz explicit módon egymáshoz nem kapcsolódó részét. Ezen lehetőségek közül itt csak néhányat említek: a legkisebb sziget (*Why are some peoples the continual target of persecution?*) például általános ismeretek (*Saddam Hussein – persecution*), vagy lexikális hipotézis (*peoples – nations; persecution – tyrannies*) alapján köthető a háló legterjedelmesebb részéhez. Ezenkívül a *these* névmás lehetőséget kínál grammatikai hipotézis alkotására, amely szerint a *these* a három előzőleg egymás után elhangzó kérdésre (*Why are some nations trapped in a circle of evil?; Why are some peoples the continual target of persecution?; Why do tyrannies flourish in some parts of the world and not in others?*) vonatkozik, és egy csoportba foglalja azokat. A következő sziget (*These are the vital questions of our era – of any era.*) a *these* névmás általi nyelvtani hipotézisen kívül az *our* névmás útján (*our – we*) is hozzáköthető a háló legnagyobb részéhez.² Sorrendben a harmadik sziget, a szöveg kezdő sorainak (*At another time, in another age, another president declared that victory has a thousand fathers. But the most recent American triumph in the Gulf had only one father.*) egyes szavai lexikális hipotézissel kapcsolhatók a szöveg más részletéhez, így például: *American – The United States*.

² A hálókészítés során a leghangsúlyosabb argumentumot (*foundation, Stiftung*) és az erre vonatkozó névmást (*we, wir*) összekötő grammatikai hipotézist nem ábrázoltam, hanem a főnevet a névmással rögtön egy négyszögbe helyeztem. Ez a hipotézisek szempontjából természetesen veszteség, mivel azonban – a leggyakrabban előforduló argumentumokról lévén szó – a külön ábrázolás csak jelentősen bonyolultabbá tette volna a háló képét anélkül, hogy a szerkezeten változtatott volna, úgy gondolom, érdemes vállalni.

8. A célnyelvi szöveg hálójának elemzése

8.1. A konnexitás mértéke

A tolmácsolt szöveg lehangsúlyosabb argumentuma, a 19-es *wir, Stiftung*, 27 relációban fordul elő, a háló pedig egyetlen összefüggő egészet alkot, így a szigetek száma a konnexitás kiszámolásához 1-nek veendő. Ennek megfelelően a szövegösszefüggés mérőszáma 27/1, azaz 27.

8.2. Tematikus központok

A célnyelvi szöveg három legfontosabb argumentuma a 27-szer elhangzó, 19-es számú *wir, die Stiftung*, majd a 22-es *Sie, Präsident*, majd pedig *Israel* 128-as számmal. Előbbi 15-ször, utóbbi 7-szer szerepel a tolmácsolásban. A negyedik lehangsúlyosabb nominális elemként a 129-es *ich* lép fel öt relációt kötve magához, találunk azonban további argumentumokat, amelyek négyszer fordulnak elő (*die Vereinigten Staaten, neue Weltordnung, schon, Welt*). Ezen túl még számos argumentum hangzik el háromszor vagy kétszer. Az alábbi táblázat áttekintést nyújt azon argumentumokról, amelyek több, mint egyszer szerepelnek a tolmácsolt szövegben:

<i>Az argumentum jele</i>	<i>Argumentum</i>	<i>Relációk száma</i>
19	wir, die Stiftung	27
22	Sie, Präsident	15
128	Israel	7
129	ich	5
13	die Vereinigten Staaten	4
98	neue Weltordnung	4
26	schon	4
43	Welt	4
12	der Sieg (2)	4
77	immer wieder	3
41	die Qualitäten	3
94	dieses Jahrhundert	3
9	Vater/Väter	2
118	neu	2
124	Gewalt	2
122	Frieden	2
108	jetzt	2
37	Auszeichnung (2)	2
59	Aufgabe	2
96	Schwelle	2

A lehangsúlyosabb tematikus központok méretének arányait tekintve elmondható, hogy az első számú központ hangsúlyosabb a másodikhoz képest, mint az eredeti szövegben, a kettes és hármas számú argumentum között viszont majdnem pontosan ugyanaz az arány: kettő az egyhez.

8.3. Hipotézisek

A forrásnyelvi szöveg befogadója nincs hipotézisekre utalva ahhoz, hogy a tolmácsolást koherens szöveggént értelmezze; a szövegösszefüggés biztosítva van explicit eszközökkel. A szemantikus háló egyetlen összefüggő egésznek alkot, így minden egyes nyelvi elem elérhető minden más nyelvi elemből. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem is lehetséges hipotéziseket képezni, és ezzel még sűrűbbé tenni a szöveg értelmi összefüggésrendszerét, de a tolmácsolás esetén erre kevesebb lehetőség kínálkozik, mivel a tolmács kevesebb szinonim kifejezést és utaló névmást használ.

9. Az eredeti és a tolmácsolás szöveg hálójának összehasonlító elemzése

9.1. A konnexitás mértéke

A relációk összeszámolása nélkül is könnyen látható, hogy a célnyelvi szöveget sűrűbben szövik át folytonos vonalak, vagyis a tolmács erősebben biztosította a szövegösszefüggést explicit szemantikai kapcsolatok útján, mint a forrásnyelvi beszéd alkotója. Míg a tolmácsolandó beszéd hálójában négy szigetből áll, a tolmácsolás egyetlen szigetet alkot. Hogy a célnyelvi szöveg jóval konnexebb, mint a forrásnyelvi, jól szemlélteti a konnexitás két mérőszáma: 4,5 versus 27. A konnexitás lényeges eltérést sejteti a relációk számának nagy különbsége is; míg az eredeti szöveg 56, addig a tolmácsolás 70 relációt tartalmaz.

9.2. Tematikus központok

Ahogy az a fenti táblázatokból leolvasható, a tolmácsolás szövegében sokkal több, 20 olyan nominális elem szerepel, amely legalább kétszer hangzik el, mint a forrásnyelvi szövegben, amelyben csupán 13 argumentum fordul elő egynél többször. Ez főképp abból adódik, hogy a tolmács szinonim kifejezések helyett inkább megismételt egy már elhangzott szót, ill. hogy egyszerűen többet beszél. Ennek megfelelően nagy a forrás- és célnyelvi szöveg négy leghangsúlyosabb argumentumához kötött relációk számának különbsége is. A legfontosabb argumentum (*we, foundation*) a forrásnyelven 18-szor, a célnyelven (*wir, die Stiftung*) lényegesen gyakrabban, 27-szer szerepel. Kisebb az előfordulási gyakoriság különbsége a második és a harmadik legnagyobb tematikus centrumra vonatkozólag, amint azt az alábbi táblázat mutatja:

<i>Eredeti szöveg</i>	<i>Tolmácsolás szöveg</i>
we – 18	wir – 27
you – 12	Sie – 15
I – 6	Israel – 7
Israel – 4	ich – 5

A tematikus központok méretének és egymáshoz való arányának az eredeti szöveghez viszonyított megváltozásán kívül fontos különbség, hogy a két

szöveg harmadik és negyedik leggyakoribb argumentuma denotatív jelentését tekintve nem felel meg egymásnak. Bár a relációk nem jelentős számbeli különbsége miatt, de felcserélődik a két központ: a forrásnyelv harmadik legfontosabb argumentumából a célnyelven a negyedik lesz, és viszont.

10. Összefoglalás és perspektívák

Jelen dolgozat egy forrásnyelvi és annak konsekutív módon tolmácsolás megfelelőjének példáján bemutatta a Relatex-módszert, amely kezelhetővé, megfoghatóvá teszi a szövegek legkomplexebb jelenségét, a koherenciát. Mudersbach módszerével szemantikus háló formájában grafikusán ábrázolható egy szöveg értelmi összefüggéseinek rendszere, első pillantásra láthatóvá és áttekinthetővé tehető a szöveg szerkezetének számos tulajdonsága. A Relatex fontos vívmánya, hogy képes a szövegösszefüggés két alapvető összetevőjének, a szövegimmanens tényezők talaján álló értelmi kapcsolódásoknak és az egyenként esetenként eltérő, az egyes nyelvi elemek között a befogadó által létrehozott tartalmi kapcsolatoknak világosan elkülönülő leképezésére. A tolmácsolástudomány számára a Relatex-módszer a tolmácsolás nyelvi produktumának értékelése szempontjából jelentős, hiszen kérdőíves empirikus vizsgálatok alapján a koherencia, ill. annak a célnyelvben való megtartása a tolmácsolásértékelésének legfontosabb, – bár kétségtelenül nem egyetlen – tényezője. Relatex-elemzéssel, a módszer rögzített grafikus ábrázolási eszköztárának köszönhetően összehasonlítható a forrás- és a célnyelvi szöveg koherenciája, fontos kapaszkodót nyújtva a rendszeres és szisztematikus tolmácsoláskritikának.

E dolgozat keretein belül csupán egyetlen szövegpár elemzésére kerülhetett sor, ami nem teszi lehetővé tolmácsolás szövegekre általánosan jellemző koherenciajegyek megállapítását. Az elemzést nagy korpuszon elvégezve azonban következtetésekre lehet jutni a tolmácsolás szövegeinek szerkezetének tipikusan jellemző tulajdonságaira vonatkozóan. A Relatex-módszer ezenkívül más perspektívát is nyújt a tolmácsolástudomány számára: konsekutív és szimultán módon tolmácsolás szövegei hálójának összevetésével jól kutathatóak a tolmácsolás két módjának jellemző szövegszerkezeti különbségei.

Irodalom

- Beaugrande, R.A. de & Dressler, W. U. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Bellert, I. 1970. On a Condition of the Coherence of Texts. In: *Semiotica* 2, The Hague, 334-363.
- Bühler, H. 1986: Linguistic semantic and extra-linguistic pragmatic criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. In: *Multilingua* 5:4, 231-235.
- Canisius, P & Knipf, E. 1996. *Textgrammatik: Ein Einführungskurs*. Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 1. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996: *Termini im Kontext*. Tübingen: G. Narr.

- Gerzymisch-Arbogast, H. & Mudersbach, K. 1998. *Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens*. UTB 1990. Tübingen – Basel: Francke.
- Gile, D. 1990. L'évaluation de la qualité de l'interprétation par les délégués: une étude de cas. In: *The Interpreters' Newsletter* 3, 66–71.
- Halliday, M. A. & K.Hasan, R. 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hatakeyama, K. & Petőfi, J. S. & Sözer, E. 1989. Text, Konnexität, Kohäsion, Kohärenz. In: Conte, M-E. (Hrsg.) *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhalts-Konfigurationen*. Hamburg: Buske. 1–55.
- Kurz, I. 1989. Conference interpreting – users expectations. In: D. L. Hammond ed.: *Coming of Age. Proceedings of the 30th Annual Conference of the American Translator Association*. Medford NJ: Learned Information Inc., 143–148.
- Kurz, I. 1993. Conference interpretation: expectation of different groups In: *The Interpreters' Newsletter* 5., 13–21.
- Kurz, I. 1996. *Simultandolmetschen als Gegenstand der interdisziplinären Forschung*. Wien: WUV-Universitätsverlag
- Moser, P. 1996. Expectations of users of conference interpretation. *Interpreting* 1, 2, 145–178.
- Mudersbach, K. 1983. Leksemantik – eine hol-atomische Bedeutungstheorie. *Conceptus* XVII, Nr. 40/41, 139–151.
- Mudersbach, K. 1988. Die Methode der Gesetzesanalyse als Beitrag der Individual-Linguistik zur Erfassung der Patienten-Wirklichkeit. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. 69, 84–110.
- Mudersbach, K. 1991. Erschließung historischer Texte mit Hilfe linguistischer Methoden. In: Best, H. & Thome, H. (Hrsg.) *Neue Methoden der Analyse historischer Daten*. Historisch-Sozialwissenschaftliche Forschungen; 23, St. Katharinen: Scriptae Mercaturae. 318–362.
- Mudersbach, K. 1996. *Die Juristische Vorschrift als holistischer Text*. Speyerer Forschungsberichte; 161. Speyer: Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung.
- Mudersbach, K. & Schönherr, L. 1996. Der Wertsack – Textverstehen mit Hilfe des Analyseverfahrens RELATEX unter Anwendung des Computerprogramms RELATAN. In: Mudersbach, K.: *Die Juristische Vorschrift als holistischer Text*. Speyer: Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung. 203–268.
- Rickheit, G. (Hrsg.) 1991. *Kohärenzprozesse*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Velde, R. G. van de 1981. *Interpretation, Kohärenz und Inferenz*. Papiere zur Textlinguistik; 33. Hamburg: Buske.

Függelék

A forrásnyelvi szöveg

Dear Mr. President: At another time, in another age, another president declared that victory has a thousand fathers. But the most recent American triumph in the Gulf had only one father. And yet we are here today not only because you have brought about that magnificent victory. We of the Foundation have wished to honour you long before Saddam Hussein invaded Kuwait, thus becoming a symbol of dictatorship and oppression.

Mr. President, 10 months ago, we invited you to accept this award because we perceived in you those qualities that the whole world now celebrates today – your moral courage and unshakable resolve. We knew that we shared the common belief that the world most change, not only for the United States and for the West, but for all humanity.

Among the tasks our Foundation has set for itself is the unrelenting examination of the roots of hate. Why are some nations trapped in a circle of evil? Why are some peoples the continual target for persecution? Why do tyrannies flourish in some parts of the world and not in others?

These are the vital questions of our era – of any era. The difference is that for the first time in this tortured century we are truly on the threshold of "a new world order", to use your inspiring and memorable phrase.

Thanks to you, Mr. President, small nations feel more secure. Thanks to you, evil has been dealt a dramatic blow. Thanks to you, Mr. President, the last decade of the 20th century may well be remembered for its quest for peace rather for its obsession with violence and death.

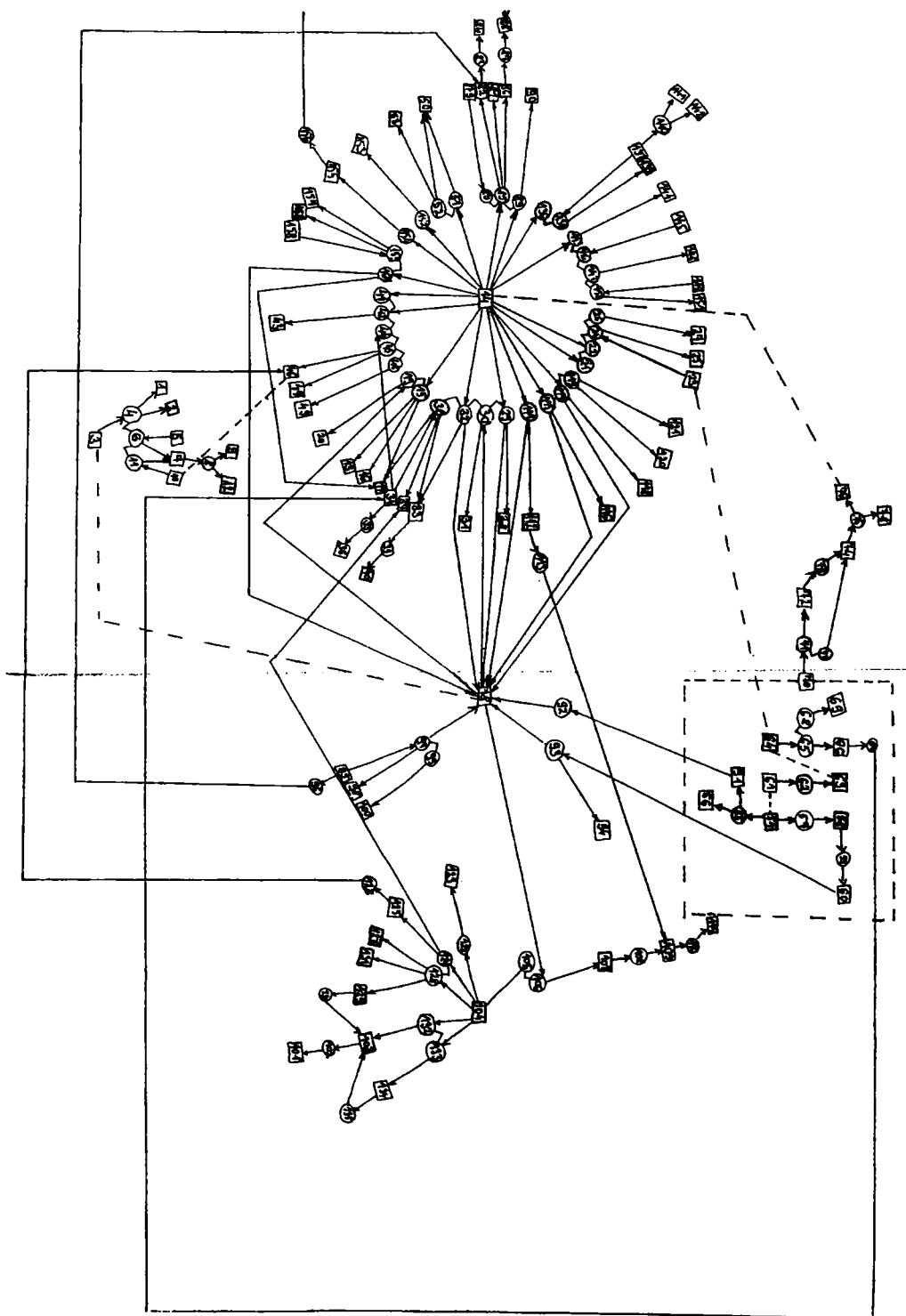
As for Israel, Mr. President, I am sure that you are aware of the depth of our involvement with her trials and struggles. We thank you for your understanding of those trials and struggles. We thank you for the Patriots. We thank you for helping to rescue Jews from Ethiopia and the Soviet Union.

Mr. President, I, a refugee from Eastern Europe, am now a proud and loyal citizen of the United States. But spiritually I claim Israel's destiny as my own. I do not live in Israel, and yet I cannot imagine living without Israel.

We of the Foundation fervently hope that your administration will continue its resounding commitment to her security. Surely, she will remain our most steadfast ally in the Middle East. We are confident that persuasion rather than pressure, trust rather than suspicion, will continue to govern your relationship with Jerusalem, whose prophetic message of peace is at the heart of its legacy.

We believe in your vision, Mr. President. We believe in the dawn of a new world order. For that reason and many others, it is a privilege for us to honour you today.

A forrásnyelvi szöveg szemantikus hálója

Jelmagyarázat a forrásnyelvi hálózhoz

1 at another time	53 the unrelenting examination of the roots of hate
2 in another age	54 nations
3 another president (1	55 < >
4 declared	56 some
5 victory (1	57 are trapped
6 has	58 in a circle
7 father/s	59 < >
8 < >	60 evil
9 a thousand	61 some peoples
10 the most recent American triumph in the Gulf	62 are
11 had	63 the continual target for persecution
12 only one	64 tyrannies
13 and yet	65 do flourish
14 we; we of the foundation; the foundation; for us	66 in some parts
15 are	67 < >
16 here	68 < > not
17 today	69 in others
18 you; in you; thanks to you (president 2	70 these
19 have brought about	71 are
20 that magnificent victory (2	72 the vital questions
21 have wished	73 < >
22 honour	74 era
23 Saddam Hussein	75 < >
24 invaded	76 our
25 Kuwait	77 < >
26 becoming	78 any
27 a symbol of dictatorship and oppression	79 the difference
28 10 months ago	80 is
29 invited	81 for the first time
30 accept	82 in this century; the 20th century
31 this award	83 < >
32 perceived	84 tortured
33 those qualities	85 are truly
34 the world	86 on the threshold
35 < >	87 < >
36 whole	88 a "new world order"
37 now	89 use
38 celebrates	90 your inspiring and memorable phrase
39 < >	91 small
40 your moral courage and unshakeable resolve	92 feel more secure
41 knew	93 has been dealt
42 shared	94 a dramatic blow
43 the common belief	95 the last decade
44 must change	96 < >
45 < >	97 may be well remembered
46 for the United States; of the United States	98 for its quest for peace
47 for the West	99 < >
48 < >	100 <for> its obsession with violence and death
49 for all humanity	101 <it>
50 among the tasks	102 <is> for
51 has set	103 Israel; <of> Israel; in Israel; without Israel
52 is	104 I

105 am sure	135 < >
106 are aware	136 fervently hope
107 of the depths of our involvement	137 your administration; she
108 < >	138 will continue
109 with her trials and struggles	139 its resounding commitment to her security
110 < >	140 surely will remain
111 thank	141 our most steadfast ally
112 for your understanding	142 in the Middle East
113 < >	143 are
114 those	144 confident
115 thank	145 persuasion rather than pressure, trust rather than suspicion
116 for the Patriots	146 will continue
117 thank	147 govern
118 for helping	148 your relationship with Jerusalem
119 rescue	149 prophetic message of peace
120 Jews	150 is
121 from Ethiopia and the Soviet Union	151 at the heart of its legacy
122 <am>	152 believe
123 a refugee from Eastern Europe	153 in your vision
124 am	154 believe
125 a proud and loyal citizen	155 in the dawn
126 < >	156 < >
127 spiritually	157 for that reason and many others
128 claim	158 it
129 destiny	159 is
130 < >	160 a privilege
131 as my own	161 honour
132 do not live	
133 cannot imagine	
134 living	

A célnyelvi szöveg

Herr Präsident, in einem anderen Zeitalter hat ein anderer Präsident einmal gesagt, der Sieg hat viele Väter. Aber der Sieg, den die Vereinigten Staaten vor kurzem im Golf errungen habe, hat nur einen Vater. Wir heute danken Ihnen nicht nur für den Sieg, den Sie errungen haben, wir – unsere Stiftung – möchten Sie auch ehren. Wir wollten Sie jedoch schon – wir wollten Ihnen jedoch schon vorher eine Auszeichnung verleihen, schon bevor Saddam Hussein in Kuwait einmarschiert hat, schon vor seiner Diktatur und seiner Unterdrückung.

Herr Präsident, schon vor 10 Monaten haben wir Sie gebeten, diese Auszeichnung der Elie Wiesel Stiftung anzunehmen, da wir hiermit die Qualitäten würdigen wollen, die Sie in der ganzen Welt auszeichnen: Ihren moralischen Mut und Ihre Entschlossenheit. Wir denken, daß wir alle einen gemeinsamen Glauben haben, wir glauben alle, daß wir die Welt ändern müssen, und das nicht nur im Interesse der Vereinigten Staaten oder des ganzen Westens, sondern im Interesse der ganzen Menschheit.

Die Elie Wiesel Stiftung hat sich viele Aufgaben gesetzt, aber eine ganz besonders wichtige Aufgabe ist es, die Wurzeln des Hasses in der Welt zu untersuchen. Warum werden so viele Nationen in dieser Spirale des Hasses gefangen? Warum sind einige Völker immer wieder das Ziel von Verfolgung? Warum werden einige Teile der Welt immer wieder einer Tyrannei unterworfen und andere nicht?

Das ist der Schlüssel dafür, dieses Zeitalter, aber auch jedes andere Zeitalter zu verstehen. In diesem Jahrhundert stehen wir jedoch zum ersten Mal an der Schwelle einer neuen Weltordnung, und das unterscheidet dieses Jahrhundert von anderen. Diese neue Weltordnung, von der Sie ent – gesprochen haben.

Wir danken Ihnen, Herr Präsident, denn durch Sie fühlen sich jetzt kleine Nationen sicherer. Dank Ihnen wurde dem Bösen ein Schlag versetzt. Dank Ihnen ist es möglich, daß wir im letzten Jahrzehnt dieses 20. Jahrhunderts an der Schwelle eines neuen Zeitalters stehen, das von der Suche nach Frieden gekennzeichnet ist und nicht von Gewalt und Tod.

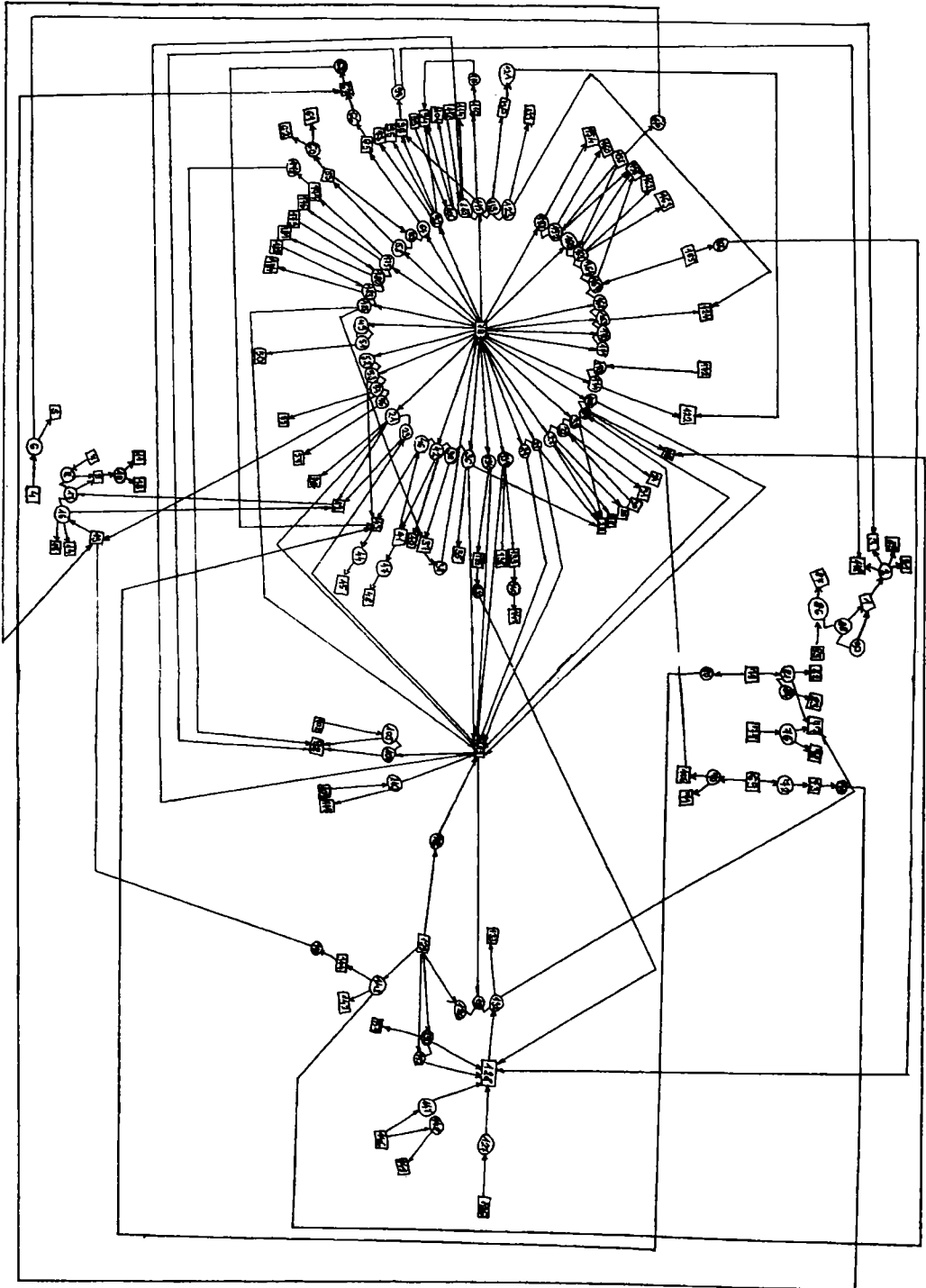
Zu Israel: ich bin sicher, daß sie alle wissen, daß Israel immer wieder mit Unterdrückung und Verfolgung zu kämpfen hatte. Wir danken Ihnen für Ihr Verständnis für den Kampf Israels. Wir danken Ihnen für Ihren Patriotismus und für Ihre unterstützende Hilfe für die Juden aus Äthiopien, aus der Sowjetunion.

Herr Präsident, als ehemaliger Flüchtling aus Süd- aus Osteuropa bin ich jetzt ein stolzer und loyaler Bürger der Vereinigten Staaten. Israels Schicksal ist jedoch auch mein eigenes Schicksal. Ich lebe zwar im Moment nicht in Israel, aber ich könnte auch nicht ohne Israel leben.

Wir in der Elie Wiesel Stiftung haben die Hoffnung, daß die Regierung der Vereinigten Staaten weiterhin großes Engagement für unsere Sicherheit zeigen wird. Wir sind sicher, daß die Regierung der Vereinigten Staaten weiterhin unser stärkster Verbündeter im Nahen Osten sein wird, und wir vertrauen darauf, daß die Beziehungen zu Israel in Zukunft auch weiterhin davon gekennzeichnet sein werden, daß wir einander überzeugen, anstatt Gewalt anzuwenden daß wir einander vertrauen, anstatt uns zu mißtrauen. Das kann dazu führen, daß wir Frieden erreichen.

Herr Präsident, wir glauben an Ihre Vision und an den Beginn der neuen Weltordnung. Und das ist auch unter anderem ein Grund dafür, daß es für uns eine große Ehre ist, Sie – Ihnen heute diese Auszeichnung zu verleihen. Ich danke Ihnen.

A célnyelvi szöveg szemantikus hálója

Jelmagyarázat a célnyelvi hálózhoz

1 in Zeitalter	48 Ihren moralischen Mut und Ihre Entschlossenheit
2 < >	49 denken
3 einem anderen	50 einen gemeinsamen Glauben
4 ein anderer Präsident	51 haben
5 einmal	52 glauben
6 hat gesagt	53 müssen ändern
7 der Sieg (1	54 das < >
8 hat	55 im Interesse des ganzen Westens
9 Vater/Väter	56 < >
10 < >	57 im Interesse der Menschheit
11 viele	58 hat sich gesetzt
12 der Sieg (2; für den Sieg	59 Aufgaben
13 die Vereinigten Staaten	60 < >
14 vor kurzem	61 viele
15 im Golf	62 eine ganz besonders wichtige
16 habe errungen	63 ist es
17 hat	64 untersuchen
18 nur einen	65 die Wurzeln
19 wir; unsere Stiftung; die Elie Wiesel Stiftung; die Stiftung; für uns	66 < >
20 heute	67 des Hasses
21 danken nicht	68 < >
22 Sie; Ihnen; durch Sie; dank Ihnen	69 Nationen
23 haben errungen	70 < >
24 möchten auch ehren	71 so viele
25 wollten	72 werden gefangen
26 schon	73 in dieser Spirale
27 wollten verleihen	74 < >
28 vorher	75 einige Völker
29 eine Auszeichnung (1	76 sind
30 Saddam Hussein	77 immer wieder
31 in Kuwait	78 das Ziel von Verfolgung
32 hat einmarschiert	79 einige Teile
33 < >	80 < >
34 vor seiner Diktatur und seiner Unterdrückung	81 werden unterworfen
35 vor 10 Monaten	82 einer Tyrannei
36 haben gebeten	83 andere
37 diese Auszeichnung (2	84 < > nicht
38 < >	85 das
39 annehmen	86 ist
40 hiermit	87 der Schlüssel
41 die Qualitäten	88 verstehen
42 wollen würdigen	89 dieses
43 in der Welt; der Welt	90 < >
44 < >	91 jedes andere
45 ganzen	92 stehen
46 auszeichnen	93 jedoch
47 < >	94 dieses Jahrhundert; in diesem Jahrhundert; dieses 20. Jahrhundert

- 95 zum ersten Mal
 96 an der Schwelle
 97 < >
 98 neue Weltordnung
 99 das
 100 unterscheidet
 101 von anderen
 102 <es>
 103 < >
 104 haben ent- gesprochen
 105 danken
 106 kleine
 107 fühlen sich sicherer
 108 jetzt
 109 ein Schlag
 110 wurde versetzt
 111 dem Bösen
 112 es
 113 ist
 114 möglich
 115 stehen
 116 im letzten Jahrzehnt
 117 < >
 118 neu
 119 ist gekennzeichnet
 120 von der Suche
 121 < >
 122 Frieden; nach Frieden
 123 < > nicht
 124 von Gewalt
 125 Tod
 126 <es>
 127 < >
 128 zu Israel; Israel; in Israel; ohne Israel
 129 ich
 130 bin sicher
 131 wissen
 132 hatte zu kämpfen
 133 mit Unterdrückung und Verfolgung
 134 danken
 135 für Ihr Verständnis für den Kampf
 136 < >
 137 danken
 138 für Ihren Patriotismus
 139 für Ihre unterstützende Hilfe
 140 < >
 141 für die Juden aus Äthiopien, aus der Sowjetunion
 142 bin
 143 als ehemaliger Flüchtling aus Süd- aus Osteuropa
 144 ein stolzer und loyaler Bürger
 145 < >
 146 Schicksal
 147 < >
 148 ist
 149 auch mein eigenes
 150 lebe nicht
 151 im Moment
 152 könnte auch nicht leben
 153 haben
 154 die Hoffnung
 155 die Regierung
 156 < >
 157 zeigen wird
 158 weiterhin
 159 großes Engagement für unsere Sicherheit
 160 sind sicher
 161 sein wird
 162 unser stärkster Verbündeter
 163 im Nahen Osten
 164 vertrauen
 165 die Beziehungen in Zukunft
 166 < >
 167 gekennzeichnet sein werden
 168 einander überzeugen
 169 anwenden
 170 vertrauen
 171 uns mißtrauen
 172 das
 173 kann führen
 174 erreichen
 175 glauben
 176 an Ihre Vision
 177 an den Beginn
 178 < >
 179 das
 180 ist
 181 unter anderem ein Grund
 182 es
 183 ist
 184 eine große Ehre
 185 verleihen
 186 danke

Kövületek vagy bestsellerek?*

A középkori angol költészet Magyarországon

Képes Júlia

Idén huszonkét éve – ez pontosan a fél életem – hogy a középkori angol irodalom fordításával elkezdtem foglalkozni. Meggyőződésem, hogy a téma valójában korántsem annyira távoli és kevésbé érdekes, mint ahogy az első pillanatban tűnik. Azt a merész kijelentést is megkockáztatnám, hogy ezeknek a műveknek egy része akár bestseller is lehetne, ha megfelelő „tálalásban” kerülne terítékre. Éppen ezért óriásinak tartom a fordító felelősségét, nevezetesen hogy mit fordít le, és hogyan, bár könyvkiadásunk jelen helyzetét tekintve, attól tartok, korántsem csupán fordítói elhatározás kérdése az, hogy mi jelenik meg, és mi nem. Mindenekelőtt pontosítanám a középkori angol költészet alcímet: elsősorban a világi költészettel foglalkozom. A középkorban azonban a világi költészetet meglehetősen nehéz mereven elválasztani a vallásos költészettől: a kettő ugyanis állandóan összefonódott: bizonyos szimbólumok, mint például a *rózsa* vagy az *egyszarvú* jelképezhettek egyaránt Jézus Krisztust és a testi szerelmet; a trubadúrok szinte vallásos áhítattal áradoztak szívük hölgyéről, a Szűz Máriához írott versek viszont olykor igencsak emlékeztettek a szerelmes versekre.

Többen kérdezték már tőlem, milyen technikával fordítom magyarra a középkori angol és francia költészetet, netán valamiféle *Ómagyar Mária-siralom* nyelvezetű mű lesz az eredmény? A válasz nem is olyan egyszerű. Mivel elsősorban ezeknek a műveknek a mai embert érintő voltát szeretném kiemelni, illetve azt, hogy jelentős részük ma is kifejezetten kellemes olvasmány, ezért elsősorban arra törekszem, hogy a fordítások élő mai magyar nyelven készüljenek.

Így bármilyen izgalmas játék az archaikus szövegek szófejtése, mégsem ez dominál a magyar változatban – hiszen feltett szándékom, hogy a magyar változat a mai olvasó számára érthető és élvezhető legyen. Ne feledjük, hogy ez a ma már meglehetősen kevesek által értett, és senki által nem beszélt nyelv akkoriban élő nyelv volt! Mégsem véletlenül hoztam föl példának az *Ómagyar Mária siralmat*. Modern olvasata mellbeütően költői, keresetlen egyszerűségével, ritmusával példának tekinthető. Nemcsak szóhasználati, szerkezeti, illetve ritmikai ötleteket érdemes olykor meríteni belőle, de pl. az elsőnek tárgyalt *Wulf és Eadwacer* esetében talán nem túlzás azt mondani, hogy esetenként érzelmi, gondolati hasonlóság is van a két, nő által írott, lírai monológ között! (Újabb adalék a vallási és világi témák összefonódására!) Az alliterációkról nem is beszélve.

* Megjegyzés: A VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia (Budapest, Külkereskedelmi Főiskola, 1997. április) „Irodalom, stílusztika” szekciójában elhangzott előadás bővített változata.

Írásomat négy témakör köré szeretném csoportosítani: (1) A *Wulf és Eadwacer* című óangol elégia fordítása, (2) *Sir Gawain és a Zöld lovag*, (3) *Gyöngy* (ugyanattól a névtelen szerzőtől, mint a *Sir Gawain*), (4) és végül, de korántsem utolsósorban Chaucer *Troilus és Cressidája*. Ez a sorrend egyszerre időbeli a művek születési ideje szempontjából, de történetesen én is ebben a sorrendben kezdem el fordítani őket.

1. Wulf és Eadwacer

A *Wulf és Eadwacer* valójában a legelső versfordításom. Több tanulmány hangsúlyozza, milyen nehéz ezt a verset lefordítani. De vajon mi lehet ennek az oka? Ha egy pillantást vetünk az óangol eredetire (1.1. melléklet), a magyarázat egyértelműnek látszik, hiszen alig értünk meg belőle néhány szót még jó angol tudással is.

Ha azonban elolvassuk Michael Alexander modern angol fordítását (1. 2. melléklet), kifejezetten egyszerű verssel találjuk szemben magunkat mind vers-tani, mind szemantikai szempontból, amely akár közepes angoltudással is érthető, eltekintve néhány ritkább szótól vagy kifejezéstől. Felmerülhet az olvasóban a kérdés: vajon nincsen a szöveg nehéz volta kissé túldimenzionálva? Végére is elég természetes dolog az, hogyha számunkra teljességgel ismeretlen nyelven íródott egy szöveg, az meglehetősen nehéznek tűnik. Minek ezzel annyit foglalkozni? Nincs más dolga a fordítónak, mint kiválasztani a neki leginkább tetsző modern angol fordítást, és annak segítségével magyarázni az egészet.

Magyarázatként R. K. Gordonnak, a vers egyik fordítójának szavait idézném: „Ez a vers meglehetősen homályos, és eddig többféleképpen értelmezték. Az *Exeter Book*-ban közvetlenül a találós kérdések előtt szerepel, így sokáig azt hitték, hogy ez is találós kérdés... Nehezen érthető szavak és kifejezések szerepelnek benne, ezért minden fordítás csupán kísérletnek tekinthető...” (Gordon 1976: 83).

A modern angol fordítás tehát lehet segítség is, de éppúgy félre is vezethet! Semmiképpen nem kerülhetjük meg az eredeti szöveg alapos áttanulmányozását. Az első két sornak négy különböző modern angol fordítását összehasonlítva 1.2., 1.3., 1.4., 1.5. melléklet) nem találunk két teljesen ugyanazt jelentő megoldást! Hogyan lehetséges ez? A második félsor kulcsszava a *lac pl.* az általam használt, meglehetősen terjedelmes óangol szótár szerint (Bosworth – Northcote Toller 1976) háromféle dolgot jelenthet: (1) harc, küzdelem, (2) áldozat, (3) ajándék.

Hozzá kell tennem, hogy már az első két sorban sem ez az egyetlen többértelmű szó! Mivel maga az alaphelyzet sem kifejezetten egyértelmű, a szövegkörnyezet sem fog sokat segíteni nekünk. A balladai homály és tömörség jellemzi ezeknek az elégiáknak a légkörét, és ez az, amit olyan nehéz visszaadni. Bár különös módon a balladai tömörség a magyarban inkább megvalósítható, mint a modern angolban.

A modern angolban ugyanis a rengeteg prepozíció eleve némileg felhigítja a szöveget (az óangol nyelv nem így működik!), a szórend pedig túlságosan kötött ahhoz a modern angolban, hogy változtatni lehessen rajta. Ily módon a mo-

de modern angol fordításban nemcsak a vers jelentése változhat meg jelentősen, hanem az alaphangulata is. Ezzel némileg összefüggő fordítási probléma az a bizonyos „egyszerűség”. A modern angol szöveg olykor szinte prózaián egyszerű, ha ezt még magyarra át tesszük, – esetleg az eredeti szöveg ismerete nélkül – az eredeti drámai sűrűségből végképp nem sok marad, és kevésbé sikerült esetben az eredmény inkább prózához, mint vershez fog hasonlítani.

Néhány szót a vers formájáról. Már csak azért is érdemes szólni róla, mert a *Sir Gawain* is részben hasonló formában íródott, bár jóval később (A *Wulf* feltehetőleg i. sz. 1000 előtt keletkezett, a *Sir Gawain* a 14. században). A vers rímtelen; a verssorokat cezúra vágja ketté, egy sorban általában négy hangsúlyos szótag van, ezek általában alliterálnak. Egy sorban 2-4 alliteráció lehet. A modern angol fordítás többnyire valahogy elsiklik a cezúra fölött, ezáltal eltűnik a vers staccato-jellege, így az egész vers még inkább a prózához közelít.

Eredeti óangol:

Wulfes ic mines widlastum wenum dogode

Hogyan sikerült ezt modern angolra áttenni? Az általam legjobbnak tartott Michael Alexander fordításból lényeges momentum lefordítása kimaradt.

M. Alexander fordítása:

...thinking of my Wulf's far wanderings

Képes Júlia fordítása:

Wulfomtól távol vágytól vergődtem.

Lássuk a többi fordítást:

R.K. Gordon fordítása:

I waited for my Wulf with far-wandering yearnings.

R. Hamer fordítása:

Grieved have I for my Wulf with distant longing.

L. J. Rodrigues fordítása:

My Wulf's far-wanderings I suffered, hopeful.

Az első és az utolsó változatot különösen félrevezetőnek érzem, mivel azt sugallják, hogy lehet várni, remélni valamit, valakit – holott erről szó sincs. Az előbb szóltunk a világi és vallási motívumok keveredéséről. A legtöbb óangol elégiának vallásos kicsengésű befejezése van, kivéve ezt és a *Feleség fájdalomát*. Mindkettő szerelmes nő lírai monológja – távolról sem jellemző műfaj az óangol költészetben.

T. A. Shippey írja az *Old English Verse* című művében (Shippey 1972: 72.) a következőket: „A *Tengeri hajós* és a *Vándor* című elégiákban a fájdalmas helyzetek végül megoldódnak. A szerelmes versek befejezése viszont összegzés re-

mény nélkül, a szereplők bár megértették önnön helyzetüket, de nem voltak képesek arra, hogy levonják belőle a következtetéseket.” Ezt a sorsba való beletnyugvást, illetve annak hiányát kulcskérdésnek érzem annak eldöntésében, hogy világi vagy vallásos műről van-e szó, és erre még visszatérek a későbbiekben.

2. Sir Gawain és a Zöld lovag

Következő témánk *Sir Gawain és a Zöld lovag* – bár nem mondhatni kifejezetten könnyű olvasmánynak, mégis sok olyan adottsága van, amelyek alkalmassá tehetnék arra, hogy bestseller legyen. Tündérmese-szerű, izgalmakban bővelkedő, kelta elemekkel átszőtt történet, finoman erotikus háttérrel – mi kell még? És mégis... Bár a mű 1960-ban megjelent magyarul, mégis nehézkes, fárasztó, roppant kevésbé szórakoztató olvasmány lett belőle.

A formatartás hiányának kissé különös megideologizálásával – ti. hogy az eredeti formát eleve képtelenség tartani, a fordító a kettes tagolású sorokat hármas-tagolásúakká változtatta, úgymond felidézve ezáltal a Balassi-strófát. A Balassi-strófának azonban igen fontos eleme a kötött szótagszám és a rím (*Sir Gawain és a Zöld Lovag*, Vajda Miklós utószava, 1960: 102–104.).

Ne feledjük, hogy Balassi verseit majdnem kivétel nélkül valamilyen dalmamra írta. Említettem az előbb, hogy alapjában véve a *Sir Gawain* formailag nagyban hasonlít az óangol alliteratív verselésre, egyetlen különbséggel: a *Sir Gawain* strófákra oszlik (bár ez igaz *Wulfra* is, de magára az óangol verselésre nem kifejezetten jellemző), és minden versszak végén van egy rövidke, ötsoros rimes záradék, amely egy kétszótagos és négy hatszótagos jambikus sorból áll.

A sorok mellett, hogy rímelnek, alliterálnak is. Ezek a záradékok formai bravúrral készültek. Az 1960-ban megjelent magyar változat szándékosan fordítja őket ügyetlenül, mondván, hogy az eredeti is ilyen. A mű teljes egészében megjelent magyarul a *Klasszikus angol költők* című antológiában (1986). Az ott szereplő négy részletből az egyik az én fordításom, ebből található egy rövid részlet a 2.4. mellékletben, és összehasonlításképpen ugyanennek a résznek a másik magyar fordítása a 2.3. mellékletben.

3. A Gyöngy

Ugyanennek a költőnek a tollából származik a *Gyöngy* című, erősen vallási allegorikus tartalmú költemény. Tudtam, hogy a vers kötött formában íródott: a 12 soros strófák sorainak szótagszáma ugyan nem kötött, viszont alliterál és igen bonyolult a rímképlete: *ababababbcbc*. Ezenkívül a hatstrófás egységek strófáinak első és utolsó sorában kell mindig előfordulnia egy bizonyos kulcsszónak.

Elhatároztam, hogy akármi történjék is, ezt a hihetetlenül bonyolult formát megpróbálom megvalósítani (zárójelben jegyzem meg, hogy a modern angol fordító nem vállalkozott erre, úgyhogy egy formailag kevésbé kötött változatot készített). Közben jöttem csak rá, milyen meghatóan szép az egész, és a bonyolult forma tulajdonképpen mindehhez csak eszköz.

Az alaptörténet egészen röviden az, hogy a költő elalszik egy folyóparti

kertben, és álmában egy csudaszép kisleányt pillant meg a folyó túlsó partján. Nem igazán tudja miért, de valahogy nagyon erős *déjà vu* érzése van, és lassan rájön, hogy a lányka az ő két éves korában meghalt kislánya (bár ez nem hangzik el ilyen egyértelműen, ami egyik oka annak, hogy a különböző irodalomtörténészek ezt a művet elég sokféleképpen értelmezték). Hosszú beszélgetés következik apa és lánya között sok mindenről, többek közt az égi üdvörről, arról, hogy a kislány Jézus menyasszonya lesz, egyik az ezer közül, és ehhez hasonló témákról (ez utóbbival kapcsolatban teszi fel a narrátor azt a kedvesen naiv, praktikus kérdést, hogy hol fognak azok mind lakni?). A folyó azonban továbbra is ott van kettejük között, és végül az apa azt gondolja magában, hogy mindez nagyon szép, de akkor ő most fogja a kislányt, és viszi magával. És ez az a pillanat, amikor felébred, mert azon a folyón élő ember nem kelhet át.

Közös vonás a *Sir Gawain*-ban és a *Gyöngy*-ben, hogy a főhős éppen azért kerül olyan közel hozzánk, mert nem az akkori elvárásoknak megfelelően viselkedik. Ezáltal szinte örökérvényű szabályokat sért meg – pusztán azért, mert az emberi dolgok és kapcsolatok fontosabbak számára, mint a hősiesség előírásai vagy az örökélet. Bár a vers legvége belenyugvás, én mégsem ezt érzem dominánsnak és jellemzőnek az egész műre, és ezáltal érzem az egészet – alaptémája ellenére – elsősorban mégis világinak (v.ö. Shippey megjegyzését az óangol elégiák befejezéséről).

Visszatérve a *Gyöngy* formájára: ha egyetértünk Kosztolányival abban, hogy fordítani annyi, mint gúzsba kötve táncolni, akkor a *Gyöngyöt* fordítani annyi, mint gúzsba kötve és kézen állva táncolni. Ez azonban nem lehet mentség semmilyen sikerületlen – vagy akár csak kevésbé sikerült! – megoldásra, és ha az olvasó érzi, hogy a feladat milyen nehéz volt, akkor nagy baj van. A feladat nehézsége a fordító legszigorúbb magánügye kell maradjon. A *Gyöngy*ből egyébként két hosszabb részletet fordítottam, amelyek megjelentek a *Klasszikus angol költők* című antológiában (3.3. melléklet).

4. Chaucer: Troilus és Cressida

Utolsó témám Chaucer: *Troilus* és Cressidája, amit 1986-ban fordítottam le a Móra Kiadónak. Noha a mű teljes egészében megjelent, és a 6000 példány nyomtalanul el is fogyott, még az angol szakosok körében is kevesen tudnak arról, hogy a műnek létezik magyar fordítása.

Ha potenciális bestsellerről írok, elsősorban a *Troilusra* gondolok, amelyet az irodalomtörténet úgy tart számon, mint az első angol nyelven írott modern lélektani regényt. A női főszereplőt, Cressidát pedig az angol irodalom legelső árnyaltan ábrázolt nőalakjának szokás tartani. Az egész mű franciás könnyedséggel íródott – a szó legszorosabb értelmében – miközben a szerző szigorúan betartja a verstani szabályokat. Ezt a könnyed hangot és kötött formát kell híven megőriznie a fordítónak (4. melléklet).

A világi és vallási témák összefonódása szempontjából mellbevágó élmény volt számomra, amikor a *Klasszikus angol költők* című antológia számára lefordítottam két jelenetet a *Troilus*ból: Az egyik a két címszereplő első szerelmes

éjszakája, amelynél szebbet és megindítóbbat nemigen találni a műfajban, a másik a mű legvége, amikor Troilus – Cressida hűtlensége feletti bánatában – leszúratja magát Achilles által, felrepül a nyolcadik szférába, lenéz saját holttestére, és nevet azokon, akik gyászolják, és nevet minden földi örömmön. Vagyis mindazon, ami az élete és halála értelmét adta! A döbbenettől szóhoz se tudtam jutni...

Nemcsak én érezhettem ezt, mert számos irodalomtörténész szerette volna bizonyítani, hogy a befejezést nem is Chaucer írta. Csak hát ez nem igaz. Elolvassván a *Canterbury mesék* befejezését, melyben a szerző tételelesen visszavonja összes világi tárgyú művét – köztük a Troilust is! – eszünkbe jut Patrick A. Thomas frappáns mondása „The poet had his cake and ate it.” (Thomas 1988: 201). Vagyis kedvére megírta mindazt, amit szeretett volna, a végén pedig – biztos, ami biztos – írt magának egy „bizonyítványt”, amelyre szükség esetén hivatkozhat. Hasonló pálfordulásokkal találkozhatunk az egész középkori, sőt reneszánsz költészetben, Petrarcanál, Balassinál stb.

Mit tehet az olvasó? Lemondóan felsóhajt, elismervén, hogy bár Chaucer – több más kortársával egyetemben – döbbenetesen modern tud lenni, de a befejezés nem az a pillanat, amikor modernsége megmutatkozik. Kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy a szerző alapvetően középkori író (is) volt...

Valóban csupán középkori befejezés Chauceré? Egyáltalán nem vagyok biztos benne. Azt hiszem, kísértetiesen hasonlót él meg az ember, ha egy számára fontos kapcsolat (nem feltétlenül szerelem!) megszűnik, vagy egyszerűen „csak” megszűnik fontosnak lenni. És ahhoz, hogy mindezt „felülről” nézze az ember, egy kicsit meg kell halnia.

Irodalom

- Bosworth, J. – Northcote Toller, T. 1976. *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Shippey, T. A. 1972. *Old English Verse*. London: Hutchinson University Library.
- Thomas, P. A. 1988. The Split Double Vision. The Erotic Tradition of Medieval Literature. *Neohelikon*, XV. Évf. 1. 201.

Források

- Alexander, M. (transl.) 1977. *The Earliest English Poems*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Chaucer, G. 1976. *Troilus and Criseyde and selected short poems*. edited by Donald R. Howard and James Dean. New York: A Signet Classics.
- Coghill, N. (transl.) 1971. Chaucer: *Troilus and Criseyde*. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Gordon, E.V. (ed.) 1973. *Pearl*. Oxford: OUP.
- Gordon, R.K. (ed., transl.) 1976. *Anglo-Saxon Poetry*. London: Everyman's Library.
- Gordon, E.V. – Tolkien, J.R.R. (eds.) 1977. *Sir Gawain and the Green Knight*. Oxford: OUP.

- Hamer, R. (ed., transl.) 1970. *A Choice of Anglo-Saxon Verse*. London: Faber and Faber.
- Képes Júlia (ford.) 1984. *Színkép*. Budapest: Móra Kiadó.
- Képes Júlia (ford.) 1986. Gyöngy – részletek, Sir Gawain és a Zöld lovag. Téli utazás. In: *Klasszikus angol költők I*. Budapest: Európa. 82-92., 96-98.
- Képes Júlia (ford.) 1986. Geoffrey Chaucer: *Troilus és Cressida*. Budapest: Móra Kiadó.
- Rodrigues, L. J (transl.) 1994. *Anglo-Saxon Elegiac Verse*. Felinfach: Llanerch Publishers.
- Stone, B. (transl.) 1975. Pearl. In: *Medieval English Verse*. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Stone, B. (transl.) 1976. *Sir Gawain and the Green Knight*. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Vajda Miklós (ford.) 1960. *Sir Gawain és a Zöld lovag*. Budapest: Helikon.

1. számú melléklet
Wulf and Eadwacer

1. 1. *Eredeti óangol szöveg:*

Leodum is minum swylce his mon lac gife;
 willað hy hine aƢecgan, gif he on Ƣreat cymeð?
 Ungelic is us.

Wulf is on iege, ic on oƢerre.
 Fæst is Ƣæt eglond, fenne biworpen.
 Sindon wæltreowe weras Ƣær on ige.
 Willað hy hine aƢecgan, gif he on Ƣreat cymeð?
 Ungelice is us.

Wulfes ic mines widlastum wenum dogode;
 Ƣonne hit wæs renig weder ond ic reotugu sæt,
 Ƣonne mec se beaducafa bogum bilegde,
 wæs me wyn to Ƣon, was me hwæƢre eac lað.
 Wulf, min Wulf, wena me Ƣine
 seoce gedydon, Ƣine seldcymas,
 murnende mod, nales meteliste.
 Gehyrest Ƣu, Eadwacer? Uncerne earne hwelp
 bireð wulf to wuda.
 Ƣæt mon eaƢe tosliteð Ƣætte næfre gesomnad wæs,
 uncer giedd geador. (Hamer 1970: 84.)

1. 2. *Michael Alexander modern angol fordítása:*

The men of my tribe would treat him as game:
 if he comes to the camp they will kill him outright.
 Our fate is forked.
 Wulf is on an island, I on another.
 Mine is a fastness: the fens girdle it

and it is defended by the fiercest men.
If he comes to the camp they will kill him for sure.

Our fate is forked.

It was rainy weather, and I wept by the hearth,
thinking of my Wulf's far wanderings;
one of the captains caught me in his arms.
It gladdened me then; but it grieved me too.

Wulf, my Wulf, it was wanting you
that made me sick, your seldom coming,
the hollowness at heart; not the hunger I spoke of.
Do you hear, Eadwacer? Our whelp
Wulf shall take to the wood.
What was never bound is broken easily,
our song together. (Alexander 1977: 85)

1.3. Részlet R. K. Gordon modern angol fordításából:

Is to my people as if one gave them an offering.
Will they feed him, if he should feel want? ...
...I waited for my Wulf with far-wandering yearnings...
(Gordon, R.K. 1976:8 3)

1.4. Részlet Richards Hamer modern angol fordításából:

It is as though my people had been given
A present. They will wish to capture him
If he comes with a troop...
...Grieved have I for my Wulf with distant longing...
(Hamer 1970: 85)

1.5. Részlet Louis J. Rodrigues modern angol fordításából:

It is to my people as if one gave them a gift;
will they receive him if he comes as a threat?...
...My Wulf's far-wanderings I suffered, hopeful...
(Rodrigues 1994: 61)

1.6. Képes Júlia fordítása óangolból:

Népem harcosai hajszojják, mint ordast.
Ha meglátják itt, mindjárt megölik.
Más a mi utunk.

Egyik szigeten Wulf, én a másikon.
Enyém morotvával körülvett erőd.
Vérszomjas férfiak védik a szigetet.
Ha meglátják itt, mindjárt megölik.
Más a mi utunk.

Wulfomtól távol	vágytól vergődtem,
záporosóban	könnyem hullott,
egy harcedzett férfi	fogadott házába,
megváltásom volt,	mégis gyötrelmem.
Wulf, kedves Wulf,	vágyam utánad
vette el erőm,	oly ritkán jöttél,
rettegés érted,	nem pedig éhség.
Hallod, Eadwacer?	Kettőnk kicsinyét
ordas viszi erdőbe.	
Könnyen szakad szét,	nem is volt közös
Kettőnk éneke. (Képes 1984: 61)	

2. számú melléklet

Sir Gawain és a Zöld Lovag (részlet)

2.1. *Középgangol eredeti:*

Bi conray caryes Dis knyght, tyl Krystmasse euen,
 al one;
 Þe knyght wel þat tide
 To Mary made his mone,
 þat ho him red to ride
 And wysse hym to sum wone.
 (Gordon-Tolkien 1977:21)

2.2. *Brian Stone modern angol fordítása:*

This knight covered the country till Christmas Eve
 Alone;
 And he that eventide
 To Mary made his moan,
 And begged her be his guide
 Till some shelter should be shown. (Stone 1976: 26)

2.3. *Vajda Miklós fordítása:*

Lovagolt előre ismeretlen utakon Karácsony napjáig
 egymaga.
 Gawain azon a szent napon
 Máriához fohászkoda.
 Kéré, kéréle nagyon,
 Szállásra vigye valahova. (Vajda 1960: 29)

2.4. *Képes Júlia fordítása:*

Keserves kínok közt, egyszál magában
 kóborolt a lovag Karácsonyest
 előtt.
 A Szűzhöz szólt Gawain,

És kérve-kérte őt:
 „Adjál tetőt fölém:
 Ne kapijak több esőt!” (Képes 1986: 96)

3. számú melléklet
Gyöngy (részlet)

3.1. *A középanyol eredeti:*

Pyght in perle, that precios pyese
 On wyþer half water com doun ðe schore.
 No gladder gome he en into Grece
 Þen I, quen ho on brymme wore.
 Ho was me nerre Þen aunte or nece;
 My joy forþy was much the more.
 Ho profered me speche, Ðat special spece
 Enclynande lowe in wommon lore,
 Caghte of her coroun of grete tresore
 And haylsed me wyth a lote lyghte.
 Wel was me that ever I was bore
 To sware Ðat swete in perles pyghte!
 (Gordon 1973: 9. 229 –240 sor)

3.2. *Brian Stone modern angol fordítása:*

Set in pearls, that precious piece
 Down the slope began to glide:
 No gladder man from here to Greece
 Than I when she stood on the stream's side!
 Being nearer than aunt or niece in birth,
 She won me to a yet gladder way.
 She proffered me speech, best creature on earth,
 Inclining low as a maiden may,
 Took off her crown of costly array,
 And gladly greeted me, gracious girl.
 Ah, bliss to be born for such a day,
 to answer that sweet one set in pearl!
 (Stone 1975: 148)

3.3. *Képes Júlia fordítása középanyolból:*

A drágagyöngy-díszes kis alak
 lassan a vízhez lépkedett.
 Görögországig boldogabb
 lényt önmagamnál nem lelhetek.
 Közelebb éreztem, mint kishúgomat,
 szívem az örömtől remegett.
 Megszólitott, szavai szép szavak,

fejét illően hajtva meg,
 fejdíszét leemelte, a fényeset,
 és üdvözölt engem szívesen.
 Üdvre születtem, hogy felelhetek
 e gyönyörűnek, gyöngytől díszesen. (Képes 1986: 84)

4. számú melléklet

Geoffrey Chaucer: Troilus és Cressida (részlet)

4.1. *A középanyol eredeti:*

„Now, my good em, for Godde’s love, I praye,”
 Quod she, „come off, and tell me what it is.
 For both I am aghast what ye will saye,
 And eek me longeth it to wite, ywis!
 For whether it be well or be amiss,
 Say on! Let me not in this feere dwelle.”
 „So will I doon. Now herkeneth. I shall telle.
 (Chaucer 1976: II ének 309–315 sor)

4.2. *Nevill Coghill modern angol fordítása:*

„Good Uncle, for the love of heaven, pray
 Come off it, tell me what it’s all about!
 I’m terrified of what you’re going to say,
 And, at the same time, longing to find out.
 O do say on! Don’t leave me in this doubt,
 Do tell me whether it be good or ill!”
 „Well, listen, then,” he said, for so I will.”
 (Coghill 1971: 56)

4.3. *Képes Júlia fordítása:*

– Az égre kérlek, drága bácsikám,
 – Így szólt –, ne kertelj annyit, ki velem!
 Hisz félek, reszket minden porcikám,
 És mégis szinte meghalok bele,
 Oly kíváncsi vagyok. Rossz hír? Gyere,
 Mondd már, különben úgyse nyughatom! –
 – Rendben van, elmondom, figyelj nagyon:
 (Képes 1986: 74)

Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban

Szabari Krisztina

Az Amerikai Fordítók Szövetsége, az ATA (*American Translators Association*) 1959-ben alakult, tagjainak száma ma már meghaladja a 6 ezret, a tagok meghatározó többsége az USA-ból, kisebb részük további 50 országból kerül ki. A szövetség tehát a fordító- és tolmácsszakma széles körét képviseli. Az ATA központja (*ATA Headquarters*) a Washington D.C. melletti Alexandriában található, de tagszervezetei és bizottságai szerte az országban tevékenykednek. Az ATA-ban az éves tagdíj 100 dollár.

Az ATA tagja a nyelvi kérdésekkel foglalkozó amerikai nemzeti vegyes bizottságnak, a JNCL-nek (*Joint National Committee for Languages*), amely a nyelvi kérdés, az idegennyelv-oktatás, a nyelvi közvetítés és a széles értelemben vett nyelvi ipar lobbysorozatjának számíthat, tehát a nyelvi érdekeket kívánja megjeleníteni a törvényhozásban. Befolyása egyre nő, hiszen az utóbbi időben az Egyesült Államok fokozott figyelmet szentel a multilingvalizmus kérdéseinek, mert úgy vélik, a soknyelvű és egységesülő Európával szemben az egynyelvűség hátrányt jelenthet.

Az ATA fő feladata a fordító- és tolmácsszakmák elismertetésének, presztízsének növelése, folyamatos tájékoztatás a szakma fejlődéséről mind a szakma képviselői, mind pedig a felhasználók és a megbízók körében, szakmai normák kidolgozása és érvényesítése etikai, üzleti és nyelvi vonatkozásban, a fordító- és tolmácsképzés támogatása, valamint a rokon szakmák (nyelvészet, kommunikációtudomány, szoftverfejlesztés stb.) és a fordítók közötti párbeszéd és tapasztalatcsere elősegítése.

Az ATA éves konferenciája

Az ATA minden évben megszervezi a fordítók *konferenciáját* (*ATA Annual Conference*), amelynek mindig más amerikai nagyváros ad otthont. Az 1999. évi konferencia színhelye a Missouri állambeli St. Louis lesz (november 3–7.), 2000-ben pedig (szeptember 20–25) a floridai Orlando-ban rendezik meg a konferenciát. Az éves konferencia a fordító- és tolmácsszakma nagy eseménye, a résztvevők száma többnyire meghaladja az ötszázat. Az ATA egyéni tagjai mellett a konferencián mindig nagy számban képviseltetik magukat az intézményi tagok, a független fordítóirodák és a különböző nagyvállalatok fordítórészlegei is. A konferencián mindvégig működik a „job exchange”, ahol a fordítók bejelentkezhetnek az egyes irodáknál és munkaadóknál. A konferencia plenáris ülésen és szekciókban végzi a munkáját, az első napon az elnökség számol be az előző évben végzett munkájáról, majd különböző (többnyire műfordítói teljesítményeket méltató) díjak átadására kerül sor. Itt érdemes megjegyezni, hogy a tagok között irodalmi és szakfordítók egyaránt találhatók, sőt a legtöbb eset-

ben ilyen különbséget nem is érdemes tenni, mert Amerikában nagyon sok műfordító dolgozik egyben szakfordítóként is. A magyar hagyományoktól eltérően a két terület között nincs presztízsbeli különbség (a műfordító művész, a szakfordító jó esetben „iparos”), segítik egymás munkáját, folyamatosan együttműködnek egymással.

A konferenciák témái mindig nagyon sokrétűek, a fordításelméleti kérdésektől a gyakorlati problémák megvitatásán, etikai, munkaszervezési kérdéseken és a fordító számítógépes segédeszközein át egészen a díjazással kapcsolatos kérdésekig terjednek. A résztvevők között mindig megtalálhatók a fordító- és tolmácsképző intézetek oktatói is.

A konferencia szervezői minden évben kiadják a konferencia anyagát, a legutóbbi konferencia (39th Annual Conference, Hilton Head Island, South Carolina) kötetének (*Proceedings*) főbb cikkei a következők: *Client Satisfaction in Translation Business; Project Analysis for Translators: Real-Life Scenarios, Translation in a French Research Institute: Creation of Terminology Tools for Translators; How Low Can You Go? Limbo-Pricing for Freelancers; Court Interpreters as Communication Coordinators, Translation as a Function of the Human Mind; The Functional Assessment of Chronic Illness Therapy (FACIT) Multilingual Translations Project, Concepts of Translation Quality and Quality Assessment; The Role of Translation in the Film and Television Industries.*

A konferencia kötetek mindegyike hasznos olvasmány, különös előnyük a gyakorlat és az elmélet egymáshoz való szoros kapcsolódása, ezáltal biztosítva az elméleti szakembereknek is a lehetőséget, hogy megismerjék a megbízásokért vívott verseny (sokszor éles küzdelem) és a pénz uralta piacot, valamint a gyakorló fordítók és tolmácsok számára bepillantást enged a fordítástudomány berkeibe, legújabb kutatási projektjeibe, a szaknyelvkutatás és a terminológia módszereibe és eredményeibe.

Az ATA-tagság fajtái

Az ATA-tagságnak több fokozata van. Aktív tag USA állampolgár lehet, aki hivatásszerűen foglalkozik fordítással vagy tolmácsolással, és letette az ATA által szervezett ún. akkreditációs vizsgát. Levelező tag lehet minden hivatásos akkreditált fordító és tolmács, függetlenül attól, hogy USA-állampolgár-e vagy sem. Az aktív és levelező tagok névsorát tartalmazza a *Translation Service Directory*, amelyben megtalálható az is, hogy az illető tag milyen nyelvekről milyen nyelvekre és milyen szakterületeken vállal fordítást és tolmácsolást. Társult tag lehet mindenki, aki érdeklődik a szakma kérdései iránt, de nem aktív fordító vagy tolmács, illetve nem vállalta az akkreditációs megmérettetést. Természetesen intézmények is lehetnek az ATA tagjai, így a fordítóirodák és egyéb a nyelvi közvetítés iránt érdeklődő vállalatok is (corporate or institutional members). A tagnévsor, az *ATA Membership Directory* minden évben megjelenik, azonban ebben nem szerepel a tagok nyelvpárosítása és az sem, milyen területeken vállalnak szakfordítást és tolmácsolást.

Az ATA bizottságai és részlegei

Az ATA-nak számos bizottsága (committee) és részlege (division) van, a bizottságok különböző szakterületekkel foglalkoznak (pl. akkreditáció, költségvetés, szótárfigyelés, etika, díjak és kitüntetések, PR és kommunikáció, terminológia, fordító- és tolmácsképzés stb.), az egyes részlegek többnyire nyelvek szerint alakulnak (francia, német, portugál stb. nyelvek), de külön részlege van pl. a tolmácsolásnak és a fordítóirodáknak is.

ATA-kiadványok

Az ATA számos kiadványt jelentet meg. Legfontosabb közülük a havonta megjelenő *ATA Chronicle*, amelyet a tagok ingyenesen kapnak meg. A folyóirat a fordítás és tolmácsolás aktuális kérdéseivel foglalkozik, beszámol a szövetség tevékenységéről, eseményeiről, tájékoztatja a tagságot a különböző rendezvényekről, továbbképzési lehetőségekről, és számos álláshirdetést és munkalehetőséget is tartalmaz.

Minden szám valamilyen súlyponti témával (*Focus on*: c. rovat) és egy nyelvvel (*Featured Language*) foglalkozik. Az 1998. évi decemberi számban pl. a magyar nyelv kapta ezt a szerepet. Ennek keretében cikk jelent meg a magyar fordítói és tolmácsolási fejlődéséről, a szakma magyarországi távlatairól. Ebben a számban a *Focus on*: rovat témája a „*Writing for a Global Audience*” volt. Az 1999. júniusi szám középpontjában az olasz nyelv áll (a cikkek címei: *Italian: Balancing the Spirit in Translation, Do You Know the Language of Business? Avoiding False Friends in Technical Translations into Italian, Translating into Italian Several Key Terms Found in Judgments of Dissolution of Marriage, Problems with the Translation of Sports Metaphors and Terms*), a *Focus on*: témája az irodalmi fordítás, különös tekintettel a dráma- és operafordításra (*Translating for the Stage: Getting Past the Title*). Mindkét fő rovat rendkívül gyakorlatorientált, azonban nem nélkülözi az elméleti megalapozást sem. Ily módon nagyon jól megvalósul az elméleti szakemberek és a gyakorló nyelvi közvetítők közötti együttműködés, az elmélet terén szerzett felismerések hamar hasznosulnak a gyakorlatban. Az *ATA Chronicle* egy számának terjedelme általában 80–100 nagyméretű nyomtatott oldal.

Kétévenként jelenik meg a már említett *ATA Translation Services Directory*, amely az akkreditált aktív és levelező tagok nevét, címét, nyelvpárosításait, valamint azokat a szakterületeket tartalmazza, amelyekben fordítást és/vagy tolmácsolást vállalnak. A nem akkreditált tagok csak a *Membership Directory*-ban szerepelnek, ez azonban nem tartalmazza nyelvpárosításaikat. Akik nem vállalták az akkreditációs vizsgát, azokat az ATA nem „reklámozza”, munkájuk minőségéért nem vállal felelősséget.

Az *ATA Series*, a John Benjamins Publishing Company-vel közösen szerkesztett sorozat tanulmányköteteből áll, amelyek a nyelvi közvetítés egyes aktuális aspektusaival foglalkoznak mind fordításelméleti, mind pedig gyakorlati szempontból. Néhány kötet címe az eddig megjelentek közül: *Translation and the Law, Translation Excellence, Technology as Translation Strategy, Translation and*

Interpreter Training and Foreign Language Pedagogy, Interpreting- Yesterday, Today, and Tomorrow. A kötetek szerzői elismert fordításelméleti szakemberek és ismert gyakorló fordítók, megtalálhatók közöttük az európai fordítás- és tolmácsoláselméleti iskolák képviselői is, így pl. M. Lederer, D. Seleskovitch, D. Gile, P. Newmark, H. Gerzymisch-Arbogast, I. Kurz, hogy csak néhány nevet említsünk.

Fontos ATA-kiadvány a felhasználók, a megbízók számára készült brosúra (*A Consumer's Guide to Good Translation*), amely egyszerű, közérthető módon mutatja be a fordítás legfontosabb elemeit, segít a megfelelő fordítók kiválasztásában, és eloszlat néhány, a közvéleményben élő fordítással kapcsolatos tévhitet. Mivel Magyarországon ilyen jellegű, a fordítást megbízásba adók, a felhasználók számára készült tájékoztatók és ismeretterjesztő füzetek nem léteznek, érdemes megnézni, milyen szempontokat tart fontosnak az ATA a fogyasztói nevelés (clients' education) terén, biztosítva ezzel annak a szempontnak az érvényesülését, hogy a fordítás minősége nem csak a fordítón, hanem a megbízón is, illetve a fordító és a megbízó közötti együttműködésen is múlik (lásd *DIN-2345 sz. szabvány*). A jó fordítónak a kiadvány szerint hét ismérve van. Ezek a következők:

- (1) A jó fordítók szóban és írásban egyaránt jól és igényesen fejezik ki magukat. Úgy kommunikálnak Önnel, ahogyan Ön kommunikál munkatársaival és ügyfeleivel.
- (2) A jó fordítók tudják, hol találják meg azokat az információkat, amelyekre szükség van a megfelelő fordítás elkészítéséhez, vállalják a különböző források felkutatását, amelyek lehetővé teszik számukra a gyors és hatékony munkát.
- (3) A jó fordítók komolyan veszik munkájukat és megbízóikat, és egyben jó üzletemberként lépnek fel. Komoly tapasztalattal rendelkeznek a fordítás terén, megfelelő referenciákkal tudnak szolgálni.
- (4) A jó fordító meg tudja becsülni, mennyi időbe telik egy adott munka elvégzése és mennyibe fog a fordítás kerülni.
- (5) A jó fordító sokoldalú, és mindig kész a tanulásra. Nem sajnálják az időt és az energiát, hogy megismerjenek egy új szakterületet.
- (6) A jó fordítók ismerik saját képességeiket és határaikat. Nem vállalnak el olyan munkát, amelyet nem tudnak jól elvégezni. Ilyen esetben olyan kollegát ajánlanak, aki az adott területen jó fordítást tud készíteni.
- (7) A jó fordító mindig sokat kérdez. Ezt nem azért teszi, mert tudatlan, hanem mert a jó fordítás elkészítéséhez meg kell ismernie az Ön elgondolásait és elvárásait, a fordítás célját és célcsoportját. És erről csak Ön adhat felvilágosítást számára.”

A következő fejezetek címei a következők: Mikor forduljunk fordítóirodához, hogyan válasszuk ki a megfelelőt?, Mikor vegyünk igénybe egyéni fordítókat?, Mit takar az akkreditált jelző a fordító neve mögött?, Miért tart ilyen sokáig a fordítás, és miért kerül ilyen sokba?, Hogyan dolgozik a fordító?, Mit tehet Ön a fordítójáért?, Úgy fordíttasson, hogy a fordítás üzleti érdekeit szol-

gálja! Az egyes fejezetek egyszerű nyelvezettel, kollokvialis stílusban mutatják be a fordítás jellemzőit, felhívják a figyelmet arra, hogy a fordításon sok minden múlhat, szerepe szervesen beágyazódik a politikai, gazdasági, kulturális stb. kommunikációs folyamatba.

Az elmondottakból kiderül, hogy a brosúra igazi amerikai, a fogyasztót közvetlenül megszólító stílusban íródott, és az alapvető, triviálisnak tűnő felismeréseket is igyekszik szavakba önteni és tudatosítani. Mivel azonban a fordításról rengeteg tévhit él a közvéleményben, a füzet mindenképpen hasznos.

Az ATA akkreditációs programja

Az ATA a 70-es évek elején alakította ki akkreditációs programját, melynek célja annak meghatározása, hogy az adott fordító teljesíti-e a jó fordítóval szemben támasztott minimális feltételeket, vállalhatja-e a szövetség a felelősséget az adott fordító munkájáért. A program fő feladata a fordítói akkreditációs vizsga előkészítése és lebonyolítása valamilyen idegen nyelvről angolra és angolról különböző idegen nyelvekre. Az akkreditáció egyszerre csak egy fordítási irányban (pl. angolról magyarra) történik, ha valaki oda-vissza kíván fordítani, annak mindkét irányban vállalnia kell a megmérettetést. Az ATA évente többször és több szövetségi államban rendez akkreditációs vizsgát, ezek ideje már egy évvel előbb ismert. A vizsgadíj 100 dollár, ha valaki három nappal a vizsga előtt jelentkezik, akkor 175 dollár.

Az akkreditációs vizsga

Az akkreditációs vizsga öt szöveget tartalmaz, amelyek a következő területeket ölelik fel: általános (general), tudományos/orvosi (scientific/medical), üzleti/jogi (business/legal), műszaki ismeretterjesztő (semi-technical) és irodalmi (literary). Az akkreditációs bizottság minden nyelvpárosításra, minden évben új szövegeket állít össze. Az egyes szövegek hossza nem haladhatja meg a 300 szót (kb. 1500–1600 n). A jelöltek a vizsgán mind az öt szöveget megkapják, azonban szabad választás alapján csak hármat kell közülük lefordítaniuk. A vizsgán a fordításokat kézzel kell írni, szótáron kívül egyéb segédeszközöket (pl. elektronikus segédleteket, számítógépet stb.) a vizgázók nem használhatnak.

A fordítások javítása

A lefordított szövegek mindegyikét két javító nézi át. A fordítások kódolva vannak, a javítók nem tudják, kinek a fordítását javítják. A fordítást nem osztályozzák, csupán arról döntenek, hogy átment-e a jelölt a vizsgán (Pass) vagy nem (Fail). Ha egy szöveg esetében a két javító különbözően ítéli meg a fordító teljesítményét, harmadik javító dönt. Ha a három fordított szöveg közül kettő a „Pass” minősítést kapja, a jelölt megkapja az akkreditációt. A vizgázók a fordításokat nem tekinthetik meg, azonban felülvizsgálatot, külön díj kifizetése ellenében, kérhetnek.

A gyakorló teszt

A vizsgázók, mielőtt jelentkezéne az akkreditációs vizsgára, kérhetnek ún. gyakorló tesztet (practice test). A megfelelő összeg befizetése után (jelenleg szövegenként 40 dollár) az ATA központja elküldi a jelentkezőnek az előző évi vizsgaszövegeket, aki azokat otthon lefordítja, majd visszaküldi véleményezésre az ATA-nak. A fordítást egy javító nézi át, fűz hozzá megjegyzéseket és ajánlásokat. A kijavított fordítást a fordító visszakapja. A megjegyzések között a következők szerepelhetnek, pl.: „Fordítása még nem felel meg az akkreditációs vizsga követelményeinek.”, „Pontosabb nyelvtannal, több gyakorlással eséllyel indulhat az akkreditációs vizsgán.” stb.

A nyelvpár-elnökök és a javítók

Minden akkreditált nyelvpárosításnak (a magyar–angol, angol–magyar akkreditáció 1996 óta lehetséges) van egy elnöke (language chair), aki összefogja és ellenőrzi a javítók (grader-ek) munkáját, valamint minden évben gondoskodik az öt vizsgaszöveg kiválasztásáról és a mintafordítás elkészítéséről. Figyelemmel kíséri, hogy a javítók következetesen alkalmazzák-e az általános (general), a nyelvpár-specifikus (language-pair specific) és a szövegspecifikus (passage-specific) javítási irányelveket, valamint a hibajelölési útmutatót (standardized error marking).

A javítók többnyire nagy tapasztalattal rendelkező, akkreditált fordítók, sokszor külföldi oktatóintézmények képviselői, akik csekély díjazás (szövegenként 10 dollár) ellenében vállalják a munkát. A javítást a kézhezvételtől számított két héten belül kell visszaküldeniük az ATA-központba, ahol az akkreditációs program igazgatója (accreditation program manager) végzi el a javítók munkájának összesítését, és minden, a vizsgával kapcsolatos adminisztrációs feladatot.

A javítási útmutatók

A javítók az ún. általános, a nyelvpár-specifikus és a szövegspecifikus irányelvek alapján végzik munkájukat, a hibákat egységes rendszer szerint jelölik. Figyelembe kell venniük, hogy a vizsgázók nem természetes körülmények között fordítanak, a szöveget kézzel írják, számos segédeszköz nem áll rendelkezésükre. Így a fordítás elbírálásánál elsődlegesen azt kell vizsgálni, megértette-e a jelölt az eredeti szöveg intencióját, és képes volt-e azt visszaadni a célnyelven. Ha a fordítás nem „nyomdakész”, azonban jól lektorálható, a vizsgázó mindenképpen átmehet a vizsgán.

A hibákat két csoportra osztják, kis és nagy hibákat különböztetnek meg, a nagy hiba jele a sor szélén „E”, (Error), a kis hibáé „e” (error). Az említett 300 szavas szövegeket a következőképpen kell elbírálni: két vagy több nagy hiba, illetve egy nagy hiba és hét kis hiba, illetve több mint húsz kis hiba esetén a jelölt nem kaphatja meg a „Pass” minősítést. Nagy hibának minősül a félrefordítás (pl. jó fordítás: *Washington is anxious to keep out of the debate*, rossz fordítás: *Washington should not get involved in the debate*), bárminemű kihagyás (pl. jó

fordítás: *an outcry in this sector of the Middle East*, rossz fordítás: *an outcry in the Middle East*), a hozzáadás (pl. jó fordítás: *The form will be returned to you so that you can forward them*, rossz fordítás: *The forms will be returned to you so that you can forward them by your own means*), a súlyos nyelvtani hibák, több változat megadása a fordításban, valamint a súlyos helyesírási hibák. Létezik az ún. „global major error” is, ami pl. rossz mondat szerkezeteket jelent az egész szövegen keresztül, vagy súlyos következtelenségeket a helyesírás és az interpunkció terén.

Kis hibának minősülnek a nem értelemzavaró szóhasználati hibák, a kisebb nyelvtani, helyesírási és interpunkciós hibák, de pl. a bekezdések helytelen jelölése is. Ha a vizsgázó egy hibát többször követ el, azt csak egyszer kell számolni.

A törekvés természetesen az, hogy minél objektívabb mércével történjen a fordítások elbírálása, a szubjektív szempontok azonban így sem iktathatók ki teljesen. Ezért mindig érvényesek az ún. „metairányelvek”. Minden bizonnyal nagy hibáról van szó, ha a következő kérdésekre igen a válasz.

- Jelentősen megváltozott-e az eredeti szöveg jelentése?
- Csak az eredeti szöveg elolvasásával derül ki a javító számára a fordított szöveg jelentése?
- Súlyosan vét-e a fordító a szóhasználati szabályok, és a nyelvhelyesség ellen? (pl. szakszövegben következetesen hibás terminológiát használ, nem ismeri a szövegvizsgálati stb., általában rossz, hibás, pongyola mondat szerkezeteket használ, nyelvileg „műveletlen” stb.)

A javítók nagy valószínűséggel sokszor ösztönösen járnak el. Először elolvassák a fordítást, kimondva-kimondatlanul döntenek arról, átmehet-e az adott fordító a vizsgán, majd e döntést „támasztják alá” a javítással. Amikor a javító ösztönösen dönt, ilyen kérdések futnak át az agyán: Magam adnék-e megbízást ennek a fordítónak? Megosztanám vele a munkámat, ha hirtelen közbe jön valami, és nem tudom befejezni a vállalt fordításomat időre? Ajánlanám ezt a fordítót valamelyik ügyfelemnek? Elfogadható profi munkát olvastam-e, vagy inkább amatőr próbálkozásról van szó? Kiengedem ezt a fordítót a „piacra”?

Javítói workshop-ok

Az Akkreditációs Bizottság minden évben több javítói workshop-ot szervez, ahol a javítók kicserélik tapasztalataikat, próbajavításokat végeznek, segítenek a javítási szempontokat, megvitatják a legnehezebben eldönthető kérdéseket. A két-három napig tartó workshop-okon mindig igazi gyakorlati munka folyik, jellemző feladatok pl. a következők.

Blue Pencil/Red Pen- gyakorlat

A javítók kézbe kapnak egy fordított szöveget az eredeti nélkül. Feladatuk, hogy kék ceruzával végezzék el a szövegen a szerkesztői feladatokat, készítsenek a fordításból az eredeti ismerete nélkül kiadható szöveget. Ezt követően, már az eredeti szöveg birtokában, piros tollal végzik el az igazi javítói feladatokat,

megjelölik a nagy hibákat, kis hibákat és a mindig nagyszámú „határesetet”. Az összehasonlítás számos következtetés levonását teszi lehetővé. A súlyos, nagy hibák többnyire azok, amelyeket a szerkesztő nem tud kijavítani, csak az eredeti szöveggel való egyeztetés után. A szerkesztő szempontjából a rossz ragozás „kisebb” hiba, mint a félrefordítás, hiszen a rossz végződést csekély munkaráfordítással ki tudja javítani (bad mistake - minor error).

A határesetek eldöntésénél a következő kérdéseket kell átgondolni: Tényleg rossz ez a megoldás, nem csak szubjektív preferenciáim alapján gondolom annak, mert én magam ezt soha nem fogalmaznám meg így? Meg tudom indokolni valamilyen módon, miért tartom ezt a megoldást hibásnak, vagy csak úgy érzem, hogy hibás? Ötven anyanyelvi beszélő közül hány fogalmazna hasonlóan? Milyen következménnyel járhat ez a hiba a releváns felhasználó szempontjából, aki az eredeti szöveget nem ismerheti, különben nem készíttetné el a fordítást? Milyen szempontok alapján ítéli ő meg a fordítást? Nagy hibának tartom-e én is, amit ő is nagy hibának tart? Lehet-e nagy hiba az, amit a felhasználó minden bizonnyal észre sem vesz?

Minden ilyen gyakorlat egyben alkalmas arra is, hogy a javítók egymáshoz viszonyítva eldöntsék, hol helyezkednek el a „nagyon szigorú - nagyon engedékeny” skálán. Könnyebben megítélhetik azt is, valóban hiba-e minden, amin „megakad a szemük”, vagy csak saját nyelvi szokásaik befolyásolják őket, és nem tudják elfogadni az azoktól eltérő, egyébként jó megoldásokat?

Nemek problémája (gender problem) a fordítás javításánál

A feladat keretében az egyes nyelvepárok képviselői meghatározták, milyen nehézségeket okoz a nemekkel kapcsolatos problémakör az egyes fordítási irányoknál. Különbséget kell tenni a tipikusan hibás és a csupán politikailag inkorrekt megoldás között. Kérdésként merült fel, hiba-e, ha pl. valamely fordításban az amerikai külügy- vagy igazságügy-miniszterre hímnemű névmással utalnak, ha a név nem szerepel az eredeti szövegben, avagy egy fordítónak tudnia kell-e, hogy a jelenlegi amerikai külügyminiszter és igazságügy-miniszter nő.

Átszámítások, átírások

Külön gyakorlat keretében foglalkoznak a javítók az egyes mértékegységek átszámításával (pl. Fahrenheit- /Celsius-fok, billió/milliárd, láb/méter, font/kilogramm stb.), illetve az ezzel kapcsolatos hibák elbírálásával. Szövegtípustól és fordítási megbízástól függően az átszámítás módja, ill. pontossága különböző lehet. Míg az „irodalmi” szövegben a „Vett egy fél font húst”, helyett a helyes megoldás magyarul a „Vett egy fél kiló húst”, műszaki szövegekben ennél sokkal pontosabb átszámításra van szükség (0,4353 kg).

Az orosz és kínai nevek egyes nyelveken történő átírása szintén fontos fordítói probléma, és az ezzel kapcsolatos hibák súlyozása sok szubjektív szempontot enged meg. Míg pl. a Jelcin név angolul vagy németül történő helytelen írása egyes javítók szerint kifejezetten súlyos hiba, hiszen arról tanúskodik,

hogy a fordító gyakorlatilag nem olvas újságot, és nem tájékozott a világ dolgairól, addig valamely ismeretlenebb orosz vagy kínai politikus nevének hibás átírása „megbocsáthatóbb”, tehát kis hiba.

Tulajdonnevek, földrajzi nevek fordítása

A földrajzi és intézménynevek fordítása is állandóan visszatérő témája a javítói workshopoknak. Természetesen ezzel kapcsolatban sem lehet örökérvényű hibajavítási kódexet kidolgozni, hiszen a legtöbb nyelven a fordítás módját, illetve annak a kérdésnek eldöntését, hogy lefordítjuk-e az adott tulajdonnevet vagy nem, és ha nem, megadjuk-e zárójelben vagy fordítói megjegyzés keretében a fordított változatot, a legtöbb esetben a „hagyomány” határozza meg, „határesetek” tömkelegét lehetővé téve.

A kérdés javítói tudatosítása azonban rendkívül fontos, és azáltal, hogy a különböző nyelvpárok képviselői közösen vitatják meg gondolataikat megfelelő, hozzáértő vitavezetés mellett, sok hasznos felismerés születik. Egyértelműen egyetértettek a javítók abban, hogy a „következetlenség”, tehát hol az egyik, hol a másik megoldás alkalmazása egy fordításon belül, mindenképpen nagy hibának számít.

Szövegválasztással kapcsolatos megfontolások

Minden workshop részletesen foglalkozik a szövegválasztás módszereivel, technikájával. A javító a következő kérdésekre adnak választ egymásnak: Jellemzően milyen forrásokból választjuk a vizsgaszövegeket? Hol kezdjük a keresést? (újság, szakfolyóirat, tudományos ismeretterjesztő könyvek előszava, egyes fejezet részletei, használati utasítás stb.) Mit keresünk, amikor szöveget választunk? Milyen szempontok alapján döntünk úgy, ez a szöveg jó lesz, ez pedig alkalmatlan vizsgacélokra? Minden esetben meg tudjuk indokolni a döntésünket logikus érvekkel, vagy inkább csak érzéseinkre, egyéni izlésünkre hagyatkozunk?

Ez a „brain-storming” gyakorlat mindig nagyon hasznos, legnagyobb előnye, hogy segít bizonyos ösztönösen használt kritériumok verbalizálásában és helyes megítélésében.

Általános kérdések

Természetesen az ATA-n belül is sok vita folyik azokról a kérdésekről, amelyek nálunk is megválaszolásra várnak. Sok javító veti fel újra és újra a kérdést, nem lenne-e szükség arra, hogy a vizsga letételét felsőfokú végzettséghez kössék. Sokan érvelnek azonban úgy, hogy nem a fordítót kell megítélni, hanem az általa készített fordítást, ebből a szempontból pedig a fordító végzettsége nem játszik szerepet.

Mi legyen a javító fő szempontja? A felhasználó vagy a szerkesztő vagy esetleg a nyelvtanár fejével gondolkodjon elsődlegesen? Hogyan egyeztetethetők össze egymással az egyes szempontok? Mikor melyik nézőpont élvezzen elsőbbséget? Keverhetők-e egyáltalán egymással ezek a szempontok? A megoldás

minden esetben egyéni, a workshop-ok feladata az ezzel kapcsolatos tapasztalatcsere, egymás javító munkájának megismerése.

Összefoglalás

Az ATA tevékenysége és gyakorlata természetesen sokban különbözik a magyarországitól, megismerése azonban mindenképpen gondolatébresztő. A legfőbb különbségek a következők:

- (1) Magyarországon a műfordítók és a szakfordítók között nincs semmiféle együttműködés. Helyes-e ez a hosszú évtizedek során kialakult, senki által meg nem kérdőjelezett gyakorlat, avagy kívánatos lenne valamiféle közeledés a két oldal között, mindkettő javára?
- (2) Magyarországon az FTCS szervezi és bonyolítja le az országos szakfordítói vizsgákat. A vizsgára csak felsőfokú végzettséggel lehet jelentkezni, és mindkét fordítási irányban le kell tenni a vizsgát. Nem kellene-e elgondolkoznunk azon, hogy a két irányt kettéválasszuk mind az országos vizsgán, mind pedig akár a képzés, illetve a különböző záró- és képesítő bizonyítványok esetében? Sok jó magyarra fordító nem kaphat szakfordítói képesítést, mert nem fordít jól idegen nyelvre. A mindkét irányban középszerű munkát végző fordító ezzel szemben megkapja a szakfordítói képesítést. Ezen a téren feltétlenül változtatásra lenne szükség.
- (3) A fordításoktatásban tudatosabban kellene alkalmazni az egyes javítói nézőpontokat (nyelvtanár, lektor, szerkesztő és felhasználó). Az egyes hibáknál meg kell tudni indokolni, melyik nézőpontból minősül az adott megoldás hibának. Az amerikai akkreditációs gyakorlat nagy előnye, hogy a fordítástudományban járatlan, elsődlegesen gyakorlati feladatokat végző javítókat is megtanítja érvelni, arra kényszeríti őket, hogy öntsék szavakba gondolataikat. Ilyen fordítói és javítótanári „brain-storming”-összejövetelekre Magyarországon is mindenképpen szükség lenne.
- (4) További fontos tanulság lehet a magyarországi fordításoktatás számára, hogy szükség lenne különböző fordítói segédeszközök kidolgozására, pl. az átírás, a mértékegységek átszámításának, az egyes országok pénznemeinek, váltópénzének, nyelvének, a különböző tulajdonneveknek stb. fordítását és az egyes nyelveken történő helyesírását illetően. A különböző szótárak és helyesírási útmutatók segítséget adhatnak ugyan, azonban egy kifejezetten fordítói szempontok alapján összeállított segédanyag lényegesen megkönnyíthetné a munkát fordítást tanulók és gyakorló fordítók számára egyaránt. (Jelenleg egyetlen ilyen jellegű anyag létezik, Kovács Zoltán *Súgó a fordítónak* c. munkája, amelyet a MultiLingua Kft. adott ki 1996-ban)

Öt éve alakult meg a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete

Reha László

Az egyesület megalakításának célja és körülményei

A *Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete* (MFE) 1994-ben azzal a céllal jött létre, hogy képviselje a fordítóirodák érdekeit, ösztönözze a fordító és tolmács-tevékenység színvonalának emelését, fórumot biztosítson a tapasztalatcserére, szakmai ajánlásokat készítsen, terjessze a korszerű fordítási módszerek alkalmazását.

Az Egyesület megalakításáig hosszú, fáradságos utat kellett megtenni. Magyarországon 1945 és 1982 között csak állami fordítóirodák léteztek, a nagyobb állami vállalatok és intézmények pedig saját fordítószolgálattal rendelkeztek. 1982-ben, amikor megnyílt az út magáncégek létrehozására, néhány elszánt szakmabeli megalakította az első magánügynökségeket. A társadalmi és gazdasági változások hatására az állami vállalatok és intézmények megszűntek, illetve átalakultak, és a vállalati fordítószolgálatok többsége megszűnt. A magánkézben lévő fordítóirodák, amelyek most már képesek voltak arra, hogy nyílt piacon keljenek versenyre az állami fordító vállalatokkal, erősen szakosodott, ügyfélközpontú szolgáltatásaikkal egyre nagyobb piaci részesedésre tettek szert. A fordítóirodák szolgáltatásai iránti igényt mi sem mutatja jobban, mint hogy a kilencvenes évek elején számos kisebb-nagyobb iroda alakult.

Ez a fejlődés és a szakmai fórum iránt mutatkozó igény felismerése arra ösztökélte néhány magániroda vezetőjét, hogy létrehozza az Egyesületet. Egy éves előkészítő munka után, melyben nagy segítséget nyújtott a *Brit Fordítóirodák Egyesülete* (ATC), 1994 őszén tizenhét alapító taggal alakult meg az Egyesület.

Az MFE viszonylag kis szervezet, jelentősége mégis meghatározó a magyar gazdaság szempontjából, hiszen a piacok világméretűvé válásával a legtöbb vállalatnak nemzetközi szintű kereskedelmet kell lebonyolítania, és a nemzetközi kereskedelem többnyelvű kereskedelmet jelent. A napjainkban végzett üzleti és műszaki fordítások mennyisége olyan jelentős, hogy csak jól felkészült, a csapatmunkát és a projektirányítást biztosító fordítóirodák képesek megbirkózni a feladattal. Egyesületünk 29 tagja a legnagyobb és a szakmai szempontból meghatározó magán fordítóirodákat képviseli. Az egyesülethez tartozó fordítóirodák összforgalma 1998-ban meghaladta az 1,1 milliárd forintot.

Műhelymunka

Az egyesület röviddel megalakulása után kidolgozta *Szakmai Kódexét*, az *Általános Szerződési Feltételeket* fordítóirodák részére, ajánlást fogalmazott meg az árjegyzékek tartalmi összeállítására vonatkozóan. Ezenkívül elkészítette a fordítóirodák és fordítók, illetve a fordítóirodák és a megrendelők közötti konfliktusok kezelésére szolgáló szabályzatot.

Negyedévente megjelenteti *Hírlevelét*, amelyben tájékoztatja tagjait és az egyesületen kívüli fordítóirodákat, valamint a fordítással és tolmácsolással foglalkozó szervezeteket a szakmát érintő trendekről és hírekről. Az egyesület 1995-ben adta ki első évkönyvét, amely nem csak az egyesületi tagok adatait tartalmazza, hanem olyan információkat is, amelyek segítik eligazodni a megrendelőket, valamint szakmai útmutatásokat a megrendelők és a fordítóirodák együttműködéséhez. A következő évkönyv 1997-ben, majd a jubileumi évben 1999-ben jelent meg.

Az egyesület megalakulásától kezdve fontosnak tartotta, hogy tagjai törekedjenek színvonalas szolgáltatást nyújtani megrendelőiknek. Ennek fontos elemei; a fordítóiroda rendezett működése, a folyamatok dokumentáltsága, a felelősségi körök tisztázottsága, a megfelelő fordítók kiválasztása stb. Ezeknek az elveknek egy cégen belüli megvalósítását támogatják a különböző minőségbiztosítási rendszerek (pl. ISO 900x). Az ISO rendszer bevezetése azonban általában túl nagy megterhelést jelent egy fordítóirodának, azt többnyire csak a nagy, illetve multinacionális fordítóirodák engedhetik meg maguknak. Az utóbbi években Európában megindult egy olyan minőségbiztosítási rendszer kialakítása, amely megfelelő a fordítóirodák számára. Az MFE, felismerve ennek óriási jelentőségét, azonnal csatlakozott e törekvésekhez. Elindította saját rendszerének kialakítását a DIN 2345 alapján, és aktívan részt vesz az EUATC munkacsoportjában egy európai *Quality Standard* létrehozásában. Ma gyakorlatilag párhuzamosan folyik a magyar és az európai minőségbiztosítási rendszer kialakítása. Az első minősítésekre, reményeink szerint már 1999 végén sor kerülhet.

Az MFE fontos tevékenysége a fordítóirodákat érintő jogszabályok-tervezetek és módosítások véleményezése, melynek érdekében kapcsolatot tart az Országgyűlés illetékes bizottságaival. Az egyesület fontosnak tartja, hogy szakmai kérdésekben hallassa a hangját, ezért törekszik arra, hogy különböző sajtóorgánokban teret kapjon. Magyarországon eddig három, külföldön pedig egy cikk adott hírt az egyesület tevékenységéről.

A szakma nemzetközi eseményeinek figyelemmel kísérését segíti elő a *Language International*, a *Language Today* és az MDÜ (*Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer*) című folyóiratok járatása.

Belföldi kapcsolatok

Az egyesület öt éves fennállása alatt több alkalommal végzett tagtoborzó akciót. Ennek során 150–180 kisebb-nagyobb fordítóirodát szólított meg, és adott részükre tájékoztatást az egyesület tevékenységéről. Az érdeklődők kb. fele lett tagja az egyesületnek. A tagtoborzást a jövőben már szűkített körben, illetve személyes meggyőzés révén kívánja folytatni az egyesület, hiszen a piacon meghatározó szerepet betöltő magán fordítóirodák döntő többsége már tagja az egyesületnek.

Az MFE elsőként végezte el a fordítási piac reprezentatív felmérését. Kidolgozta a hites fordítói tevékenységet szabályozó törvény tervezetét, valamint a szakfordításról és tolmácsolásról illetve a szakfordító- és tolmácsolóképzés megszervezésének feltételeiről szóló jogszabályok módosítását. Egy megrendelő

és egy fordítóiroda közötti peres eljáráshoz a bíróság szakértői tevékenység elvégzésére kérte fel az egyesületet. Az egyesület a jövőben is szívesen eleget tesz hasonló felkérésnek a megrendelők, a fordítóirodák és az egész szakma érdekében. Hasonló szakmai kihívás volt, amikor egy a Közbeszerzési Törvény alapján kiírt fordítási pályázat értékelő bizottságában való közreműködésre kérték fel az MFE-t.

Részt veszünk a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Fordító és Tolmács Tagozatának* munkájában, valamint elsősorban a fordító- és tolmácsképzés területén együttműködünk az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Fordító- és Tolmácsképző Csoportjával*, mely a magyarországi fordító- és tolmácsképzés legrégebbi műhelye. Mivel Magyarországon még hiányzik az összefogás ezen egyre inkább növekvő jelentőségű tevékenység szolgáltatói között, egyesületünk javaslatot dolgozott ki a *Magyarországi Fordítási Fórum* létrehozására, amely a fordítással és tolmácsolással, a fordítók és tolmácsok képzésével és vizsgáztatásával, a nyelvi szabványosítással, a minősítésekkel stb. foglalkozó szervezetek, intézmények és szövetségek összefogó szervezete lenne.

Nemzetközi kapcsolatok

European Union of Association of Translation Companies (EUATC)

Az EUATC a *Fordítóirodák Nemzeti Egyesületei Európai Uniója az Olaszországi Fordítóirodák Egyesületének* kezdeményezésére jött létre 1994. szeptember 25-én. Az alapító tagok Olaszországon kívül, Nagy-Britannia, Spanyolország, Franciaország, Finnország, Hollandia és Magyarország. Később csatlakozott az egyesülethez Belgium és Németország. Csatlakozási szándékát jelezte Norvégia, Görögország, Svédország, Portugália és Lengyelország. Mivel ezekben az országokban még nem működik nemzeti egyesület, ezért a csatlakozás előtt még meg kell alapítani azokat.

Az EUATC célja a különböző országok nemzeti egyesületeinek összefogása, a közöttük történő együttműködés elősegítése, a fordítási és tolmácsolási üzletág fejlődésének elősegítése, a tagok érdekképviselete az európai és egyéb nemzetközi intézményeknél és szervezeteknél, segédanyagok, szabványok kidolgozása, felmérések és vizsgálatok készítése, információs anyagok gyűjtése és terjesztése stb. Az EUATC megalakítása óta kidolgozta etikai kódexét és jelenleg folyamatban van egy a fordítóirodák minősítését szolgáló szabvány (Quality Certification Standard) elfogadása. Az MFE megragadta a lehetőséget, és alapító tagként csatlakozott az Unióhoz, hogy ezzel is elősegítse a magyar fordítási ágazat európai szintű szakmai fejlődését. Az MFE egyfelől aktívan részt vesz az EUATC munkájában, másfelől közvetíti tagjai felé az EUATC, illetve a szakma törekvéseit, ajánlásait.

European Translation Platform

Az *Európai Fordítási Fórumot* az Európai Bizottság (Commission of the European Communities) DG XIII. főigazgatósága hozta létre 1995-ben. Az új testület egyik célja, hogy támogatást nyújtson az Európai Bizottságnak az európai

soknyelvűség elősegítésére törekvő politikájához. Az *Európai Fordítási Fórum* az első olyan szervezet, amelyik a teljes fordítási iparágat képviseli.

A fórum munkájában állandó tagként részt vesznek az alábbi intézmények: *Fédération Internationale des Traducteurs* (FIT), *Association des Interprètes de Conférence* (AIIC), *European Union of Associations of Translation Companies* (EUATC), *Conférence Internationale des Instituts Universitaires de Traducteurs et Interprètes* (CIUTI), *European Society for Translations Studies* (EST). A Fórum munkájának legfontosabb látható eredményeit az ajánlások képviselik. Ezek egy-egy olyan vívmányt ismertetnek, amelyre szükség van ahhoz, hogy előre lehessen lépni a fordítás területén Európában. A Fórumon az EUATC-t, annak elnöke és elnökhelyettese képviseli, akik rendszeresen tájékoztatják a Fórum munkájáról a nemzeti egyesületeket.

A jövő tervei

Egyesületünk minőségügyi szabvány kidolgozását tervezi fordítók részére, ami igen jól egészítené ki a fordítóirodák minősítését szolgáló szabványt. Az MFE szakmai javaslatot kíván készíteni a fordítási tevékenységre pályázatot kiíró szervezetek részére, mivel tapasztalata szerint ezek a pályázati kiírások nem veszik eléggé figyelembe a szakma sajátosságait.

Az egyesület népszerűsítése, illetve a megrendelők és a fordítóirodák közötti kapcsolat javítására céljából szakmai útmutatók készítését és közreadását tervezzük, mivel az a tapasztalatunk, hogy a megrendelők többsége nincsen tisztában azzal, hogy számára megfelelő szolgáltatást csak a fordítóirodával történő szoros együttműködés eredményezhet.

Mivel a fordítók továbbképzése nincsen megnyugtatóan megoldva, ezért az egyesület tagjai által foglalkoztatott fordítók részére szakmai konferencia megszervezését tervezzük. Ebben az évben elkészítjük második felmérésünket a magyarországi fordítási piacról. Az egyesület megalapításának ötödik évfordulója alkalmából megjelentetjük a *Hírlevél* különszámát, amely válogatás lesz az eddig megjelent *Hírlevelekben* található legnívósabb és legérdekesebb írásokból.

Az Egyesület további célkitűzései között szerepel, hogy taglétszámát olyan fordítóirodákkal bővítse, amelyek képesek arra, hogy teljesítsék az Egyesület szakmai követelményeit: magas színvonalú, jó minőségű munkát végezzenek és korrekt piaci magatartást tanúsítsanak. Célja, hogy az Egyesület tagjait a fordítási piacon a jó minőség képviselőiként ismerjék el.

Látogatás Triesztben (SSLMIT)

Simigné Fenyő Sarolta

A Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének két külföldi partnerintézménye van, az egyik a Tamperei Egyetem Nyelvi Intézete, a másik pedig a Trieszti Egyetem Fordító és Tolmácsképző Intézete, a *Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori* (a továbbiakban SSLMIT). Ezen utóbbival 1999 nyarán ismerkedtünk meg egy előkészítő látogatás során, s ezt követően írtuk alá azt az oktatói mobilitásra és hallgatók cseréjére vonatkozó együttműködési szerződést, amit a 2000/2001-es tanévben az ERASMUS program keretein belül kívánunk megvalósítani. S hogy miért éppen erre az intézményre esett a választásunk, azt nemcsak a korábbi, Magyarországon megrendezett nemzetközi konferenciákon létrejött személyes kapcsolatok indokolják, hanem az a tudatosan felépített, rendszerbe foglalt és színvonalas munka is, ami a Trieszti Egyetemen hosszú évek óta folyik. Ötleteikből, oktatási programjuktól mi is szeretnénk néhányat átvenni, és a Miskolci Egyetemen működő Fordítói Program tematikájába beépíteni. Ugyanakkor úgy véljük, érdemes másokkal is megismertetni mindazt, amit olaszországi látogatásunk során megtudtunk, és amiről a *The Translator* hasábjain megjelent összefoglaló alapján már korábban is értesültünk. (Taylor 1997: 247–260). Először vessünk egy pillantást az egyetem történetére.

Az SSLMIT a Trieszti Egyetem Közgazdasági Karának ágazataként jött létre az 1950-es évek elején. Alapítója Pierpaolo Luzzatto Fegiz professzor volt, aki 1953-ban indította be az első szaknyelvi, fordítói és tolmácsolási kurzusokat. Az oktatást a Genfi *Ecole pour Traducteurs et Interprètes* tanácsai alapján szervezték meg, a vizsgáztatást pedig az ENSZ is felügyelte. Kezdetben angol, francia és német nyelvet oktattak olaszsal kombinálva, és mivel a kurzus a közgazdasági kar égisze alatt működött, különös hangsúlyt fektettek ezen terület szaknyelvének oktatására. Az egyik államvizsga zárszavában Jean Herbert az ENSZ képviselőjében kijelentette, hogy az SSLMIT diplomája színvonalát tekintve eléri, sőt, bizonyos tekintetben meg is haladja az egyetemi karok által kiadott diploma színvonalát.

Az iskola 1962 után lett fordító és tolmács végzettséget adó, államilag is elismert intézmény. Ez Claudio Calzolari professzor érdeme, aki egy új típusú nyelvi képzés bevezetését szorgalmazta, nevezetesen azt, hogy az oktatást nem irodalmi szövegek alapján kell felépíteni, hanem magára a nyelvre kell koncentrálni, mégpedig úgy, ahogy azt a kereskedelemben és az üzleti életben használják. Később az oktatást a tudomány és a technika nyelvére is kiterjesztették, és a szaknyelvi tárgyakat hivatásos fordítók és tolmácsok tanították. Az SSLMIT 1978-ban lett önálló egyetemi kar, és azóta indít 4 éves alapképzést fordításból és szinkrontolmácsolásból, de tervezik az európai szabványokhoz igazított 3 éves alapképzés beindítását is. Posztgraduális képzéssel szintén foglalkoznak,

amit nem szervezett és csoportos, hanem egyéni képzés formájában valósítanak meg. Ez külső kutatók felkészítését, munkájuk irányítását jelenti.

Az SSLMIT hírnevét egyrészt saját kiadványaik, másrészt szerteágazó nemzetközi kapcsolataik öregbítik. Kiadványaikban, az *Interpreter's Newsletter*-ben és a *Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione*-ban az intézmény oktatói, illetve külső munkatársak, tolmácsok és fordítók jelentenek meg szakmájukkal kapcsolatos tanulmányokat. Az SSLMIT 1962 óta a CIUTI (*Conference Internationale Permanente d'Instituts Universitaires de Traducteurs et Interpretes*) alapító tagja. Ennek következtében még a 60-as években olyan fontos nemzetközi szervezetekkel épített ki kapcsolatot, mint az EU, az ENSZ, a WHO, és az UNESCO. A 80-as évektől kezdve az oktatói mobilitás és a hallgatói csere bővítése céljából az SSLMIT az ERASMUS, a LINGUA, a TEMPUS és a SOCRATES programokhoz is csatlakozott, ezzel diákjai számára a kölföldi tapasztalatszerzés feltételeit is megteremtette.

Most pedig ismerkedjünk meg az intézmény képzési struktúrájával. A jelentkezőknek általában maximum 10%-a jut be az SSLMIT-re. Azok a hallgatók, akik sikeres felvételi vizsgát tettek, első idegen nyelvként angolt, franciát vagy németet választhatnak, a külföldi diákok pedig az olaszt kezdhetik el tanulni. Második idegen nyelvként az angolon, francián és németen kívül a spanyol, az orosz, a holland, a szerb, a horvát, a szlovén, a portugál, sőt, még a kínai is számításba jöhet. Harmadik idegen nyelvet azok tanulhatnak, akiknek az órarendi elfoglaltsága ezt lehetővé teszi. Számunkra mindenképpen öröndetes tény, hogy az 1999/2000-es tanévben a magyart, mint harmadik idegen nyelvet is elkezdtek tanítani helyi és budapesti tanárok bevonásával. Az is előfordul, hogy egy diák egy idegen nyelvet az SSLMIT keretein belül egészen az alapoktól kezd el tanulni. Ilyen esetekben természetesen legfontosabb az alapkészségek elsajátíttatása, amit kezdettől fogva fordítási feladatokkal, transzformációs gyakorlatokkal és az éppen aktuális fordítási problémák megvitatásával egészítenek ki. Mindezek alapján a hallgatókat a kontrasztív nyelvészet rejtelmeibe is bevezetik.

A négy éves képzés két egymástól jól elkülöníthető két éves szakaszból áll. Az első két évet az alapképzésnek, a második két évet a szakképzésnek szentelik. Az alapképzés fő feladata az első és a második idegen nyelv oktatása haladó szinten, fordítás ezen két idegen nyelvről olaszra, illetve olaszról az első és a második idegen nyelvre. Mindezekon kívül a kötelező tantárgyak listájára felkerül a *liaison tolmácsolás*, a nyelvészet (első és második idegen nyelv nyelvésze), az etnolingvisztika, továbbá egy kötelezően választható tárgy a természettudományok, az orvostudomány, a politikai és gazdaságföldrajz, a nemzetközi szervezetek tárgyköréből. Mindezt fakultatív jelleggel a hallgatók egy harmadik idegen nyelvvel is kiegészíthetik. Az oktatási év novembertől májusig tart. A felsorolt tantárgyakat a hallgatók évi 50 órában tanulják, és mindezt még nyelvórák és instruktorok által vezetett gyakorlati foglalkozások is kiegészítik. Így a hallgatók heti 30-nál több kontakt órán vesznek részt. Ez a szám a többi egyetem vagy kar nyelvszakos hallgatóinak órarendi elfoglaltságához képest rendkívül magas.

A második képzési szakaszban, azaz a szakképzés folyamán a fordítók és a

tolmácsok képzése a nyelvórák és a nyelvészeti szemináriumok kivételével teljesen külön utakon halad. A konferenciatolmácsok tantárgyi struktúrája is a fokozatosság elvére épül. A képzés a harmadik oktatási évben konszekutív tolmácsolással indul, majd a negyedik évben kerül sor a szinkrontolmácsolásra. A hallgatók fokozatosan ismerkednek meg a jegyzetelés technikájával, nevezetesen a strukturálással, azaz a jegyzetek vertikális, balról jobbra rendezésével, valamint a rövidítések és a szimbólumok alkalmazásával. Speciális gyakorlatok segítik az összevonás, a felbontás, a körülírás és a redundancia kiküszöbölésének elsajátítását. A választható tantárgyak listáján szerepel továbbá a célnyelvi ország történelme, és bármely, az egyetem többi karán oktatott szakmai tárgy.

A fordítók tantárgystruktúrája az előbbinél jóval összetettebb. A szemináriumok tematikájának összeállítása során időnként vita tárgyát képezi, hogy mennyi elméletet tanítsanak, és az elméletnek mely területei kapjanak hangsúlyozott szerepet. Ezt a problémát hivatottak áthidalni az ún. nyelvtől független szemináriumok, amelyeken a következő témaköröket dolgozzák fel: szövegelemzés, szövegtipológia, a fordításelmélet szinkron és diakrón megközelítése, a fordítás kulturspecifikus problémái, irodalmi fordítás, a pszicholingvisztikai modell stb.

A végzősök elhelyezkedésével kapcsolatban az egyik olyan trieszti fordítóiroda készített felmérést, melynek vezetője maga is az SSLMIT hallgatója volt. A megkérdezetteknek (600, 1981 és 91 között végzett diplomásnak) mindössze 35%-a dolgozik fordító, illetve tolmácsként, 25% más beosztásban dolgozik, de szabadúszóként fordít és tolmácsol, 35% fordítást vagy tolmácsolást oktat, illetve irodai munkát végez pl. minisztériumban, az iparban vagy a kereskedelemben, ahol valamilyen módon hasznosítja a nyelvtudását, és mindössze 5% munkanélküli. Ezek az adatok kétségtelenül az iskola színvonalas oktatói tevékenységét bizonyítják, hiszen azt mutatják, hogy az SSLMIT végzőseit szívesen fogadják a munkahelyek.

Az SSLMIT oktatógárdájának több tagja szerzett nemzetközi hírnevet az elmúlt években. Közülük elsősorban a tolmácsolás pszicholingvisztikájával foglalkozó, és az experimentális tolmácsoláskutatásban élenjáró Laura Gran professzorasszonyt és David Snelling professzort kell megemlíteni. Nekünk az oktatók középgenerációjával volt alkalmunk találkozni. Látogatásunkat az intézmény egyik vezető oktatója, Mariachiara Russo készítette elő, aki azért oktat másodállásban tolmácsolást, mert főállásban Brüsszelben lát el tolmácsolási feladatokat. Russo asszonynak köszönhetjük, hogy megismerkedtünk egyrészt az intézmény történetével, másrészt a fordító és tolmácsképzés tantárgyi struktúrájával, és végül, de nem utolsó sorban azokkal a kollégákkal, akik a tanári mobilitás keretein belül szívesen vezetnék be a mi hallgatóinkat is a tolmácsolás rejtelmeibe. Elbeszélgettünk Margherita Ulrych-al, akinek az angol és az olasz egyaránt az anyanyelve. Nemrég jelent meg új könyve (*Focus on the Translator in Multidisciplinary Perspective*), amelyben a fordító személyét állítja a központba. A nyelvek és kultúrák közötti közvetítést tartja fontosnak David Katan is, aki *Translating Cultures* című, szintén 1999-ben megjelent könyvében azt az álláspontot hangsúlyozza, hogy a fordítóknak és tolmácsoknak az eddi-

ginél aktívabb szerepet kell betölteniük a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti közvetítésben.

A trieszti kollégák szerényen azt állítják, hogy ők nem képviselnek külön iskolát, azaz „trieszti iskola”, mint olyan nem létezik. Különböző elméleteket és módszereket alkalmaznak, hogy minél változatosabbá és színvonalasabbá tegyék a fordító- és tolmácsolást. Ilyen egyszerű.

Irodalom

Katan, D. 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome.

Taylor, C. 1997. Course Profile. Degree in Conference Interpreting/Translation. *The Translator*. 3/2. 247–260.

Ulrich, M. 1999. *Focus on the Translator in Multidisciplinary Perspective* 1999. Padova: Unipress.

Megvásárolható a Corvina Könyvklubjában:
1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva:

hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.
Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő → *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a → *Cotswolds*-ban) 1917 óta.

Cheshire Cat a macska az → *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, mignem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótól (mild) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

The Translator

St. Jerome Publishing, ISSN 1355-6509

Vol. 4. No. 2. 1998.

Márta Anette

A *The Translator* az egyik legrangosabb fordítástudományi folyóirat, neves szakembereket felvonultató szerkesztőbizottsággal és tanácsadó testülettel. A főszerkesztő Mona Baker, az *Encyclopedia of Translation Studies* (1998) szerkesztője, akinek nevét minden fordítástudománnyal foglalkozó kutató ismeri. Az új fordítástudományi folyóirat 1995-ben indult, évente két száma jelenik meg. Kiadója a manchesteri St. Jerome Kiadó, az egyetlen olyan kiadó a világon, amely teljes egészében fordítástudományi könyvek és folyóiratok kiadásából és terjesztéséből tartja fenn magát. Mona Baker egyik legfőbb célja a folyóirat létrehozásakor a gyakorlati szakemberek és a tudományos kutatók szempontjainak integrálása volt, amit ő így fogalmazott meg: "to bring the professional and academic interests closer together, by addressing issues that have relevance in both professional and academic settings". A gyakorlati szakembereknek szól a folyóirat címe *The Translator (A fordító)*, és az elméleti szakemberek legtágabb körének szól az alcím: *Studies in Intercultural Communication (Tanulmányok az interkulturális kommunikáció témaköréből)*. Ezzel az integrációs szándékkal függ össze a folyóirat másik fő célkitűzése: hogy a tudományos alaposágot és szakszerűséget olvasmányossággal kívánja ötvözni.

A folyóirat tanulmányai a tág értelemben vett fordítástudomány legkülönbözőbb kérdéseit érintik, időnként egy-egy szám valamilyen központi téma köré szerveződik (Special Issue). 1996-ban például a második évfolyam második száma Dirk Delabastita vendégszerkesztésében jelent meg, és a szójátékok fordításáról szólt (*Wordplay and Translation*). A negyedik évfolyam második száma, amelyet most kívánunk bemutatni, a fordítás és a kisebbségek viszonyának (*Translation & Minority*) témakörében tartalmaz kilenc tanulmányt, könyvismertetést és válogatott bibliográfiát.

Az előszót Lawrence Venuti írta, akit szintén nem kell bemutatni a magyar olvasóközönségnek. Úgy véli, hogy kisebbségen nemcsak a helyi, nemzeti és globális csoportokat kell értenünk, hanem azokat a nyelveket és az ezekhez tartozó irodalmat is, amelyek alacsonyabb presztízsűek másokkal szemben. Ugyanakkor emlékeznünk kell arra is, hogy a kisebbség és többség fogalma relatív, mindig egy bizonyos helyzettől függ értelmezésük.

Venuti szerint maga a fordítás is kisebbségi tevékenység, hiszen az idegen, külföldi irodalom a nemzeti irodalmakban marginális szerepet tölt be. Azonban a fordítás egyben a többségi nyelvre is hatással van az abba bekerülő jövevényszavak és kifejezések segítségével.

A kisebbség státuszát és az ebből fakadó teendőket korábban az antropológia vizsgálta; az irodalmárok és nyelvészek akkor figyeltek fel a fordítás és a

kisebbségek kapcsolatára, amikor az antropológusok munkájának eredményeként előtérbe került a kisebbségi nyelvek, irodalmak és kultúrák helyzete.

A nyelvészeti fordításelmélet azonban – Venuti szerint – kezdetben nem támogatta a többségi-kisebbségi elvet, hiszen Catford univerzalizálásra törekedett, amikor az ekvivalencia feltételeként a forrás- és célnyelvi megfeleltetést tűzte ki. Azóta az ekvivalencia-felfogás is sokat változott, és a kultúrák közötti különbségek felismerése és megtartása is árnyaltabbá tette a korábbi elméleteket.

A tanulmánykötetben szereplő írások közül kettőt szeretnék az alábbiakban röviden ismertetni, mert ezek szélesebb kört érintő és érdeklő problémákat dolgoznak fel. Természetesen a többi dolgozat is értékes gondolatokat tartalmaz, ám az érintett kisebbségek (katalán, afrikai, tibeti) olyan háttérismeretet igényelnek, melynek hiányában nehezebb a megértés.

Michael Cronin az ír és az angol nyelv kapcsán vizsgálja a kisebbségi nyelvek szerepét a tudományos életben. Megállapítása szerint a jelenleg beszélt nyelvek felét kihalás fenyegeti, és ezt a folyamatot az Internet csak meggyorsítja. Az Interneten történő adatátvitel 80%-a angolul történik, épp ezért az Internet vonatkozásában az angolon kívül minden más nyelv kisebbségének tekinthető. Az angol egyeduralma egyre nő, a legtöbb reklám ezen a nyelven készül, és a számítógépek is ezt „beszélik”. Mindez tovább erősíti az egyébként is kisebbségben lévő nyelvek és kultúrák beolvadását és fokozatos kihalását. Sajnálattal állapítja meg, hogy a még a fordítással kapcsolatos szakirodalom is főképp angolul íródik, kevésbé elterjedt nyelven szinte alig kerül publikálásra tanulmány. Éppen ezért sürgeti, hogy ezen nyelvek beszélői ne a nagy nyelvekről/nyelvekre fordítsanak, hanem a hasonló státuszban levő kultúrák váljanak nyitottabbá egymás felé.

Piotr Kwcynski a lengyel nyelvbe és kultúrába bekerülő angol hatásokat elemzi. A Lengyelországban honos fordítói gyakorlat szerint a műsorokat nem szinkronizálják, hanem az úgynevezett alámondásos technikát (voiceover) alkalmazzák. Ennek során szinte minden kulturális elemet (pl. népszerű amerikai televízió műsorok címét, bevásárlóközpontok, áruházak nevét, márkaneveket) változatlanul átvesznek, és ezekhez csak ritkán fűznek magyarázatot. Szerinte ez a gyakorlat a Venuti által 'elidegenítő' fordításnak (foreignizing translation) nevezett eljárásnak felel meg, amely elnyomottságot és alacsonyrendűséget sugall. A médiumokon kívül is olyan sok angol szó kerül be folyamatosan a lengyel nyelvbe, hogy ezek száma mára elérte (vagy meg is haladta) azon Unió országok átlagát, amelyek már lényegesen hosszabb ideje vannak kapcsolatban az angol nyelvvel és az angolszász kultúrával.

Ezzel egyidejűleg a lengyel sajtóban is egyre több olyan újságcikk olvasható, amelyet eredetileg angolszász olvasóknak készítettek Lengyelországról és az ottani gazdasági, kulturális tudnivalókról. Az újságok ezek lengyelre fordított változatát közlik, melyek sok esetben nyelvileg is az eredeti szöveg hatását tükrözik (például angolos szórendet követnek). Ám ennél sokkal szembeötlőbb az a tény, hogy ily módon úgy akarják láttatni a lengyel valóságot az ott élő emberekkel, ahogy azt az angolszász olvasók látják a tudósítások nyomán. A dominancia tehát nem kizárólag nyelvi, hanem szemléletbeli változásokat is jelent.

A tanulmány végén a szerző felveti egy összehasonlító vizsgálat elvégzését, amelyben az angolhoz való viszonyulást elemezné szilárd társadalmi berendezkedésű (például nyugat-európai) országokban, szemben az átmeneti helyzetben lévő közép-európai országokban megfigyelhető jelenségekkel. Ennek alapján értékes szociolingvisztikai és fordítástani következtetéseket lehetne levonni.

A kötet végén a fordítás és kisebbség témája iránt érdeklődők legnagyobb örömeire válogatott bibliográfia található (az itt szereplő művek többsége – természetesen? – angolul íródott). A folyóirat minden kultúra iránt érdeklődő szakember számára hasznos olvasnivalókat tartalmaz.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Adószám: 18166143/42/1

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács, illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat, illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó utcai Fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport.

Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2-512-537, Fax: 2-512-677/51.

e-mail: kagardi@isis.elte.hu vagy aeiler@isis.elte.hu

Current Issues in Language and Society

Multilingual Matters, ISSN 1352 0520

Vol. 4. No. 1. 1997.

Dróth Júlia

A *Current Issues in Language and Society* című folyóirat a *Multilingual Matters* kiadó és az Aston University közös kiadványa. Az astoni szerkesztőbizottságot Sue Wright irányítja, a nemzetközi szerkesztőbizottság tagjai között pedig olyan neves professzorok szerepelnek, mint Peter Nelde, Szépe György, Teun van Dijk. Ha kezünkbe vesszük a 89 oldalas kiadványt, és megnézzük a tartalomjegyzékét nem lehet igazán tudni, hogy könyvet vagy folyóiratot tartunk a kezünkben. A szerkesztők maguk is abból indulnak ki, hogy nem hagyományos folyóiratot akarnak kiadni, hanem teret és időt kívánnak teremteni arra, hogy bizonyos témákról valódi eszmecsere alakuljon ki az egyes tudományágak eltérő irányzatainak képviselői között. Ennek megfelelően a kiadvány szerkezete is újító: (1) előszó, (2) vitaindító tanulmány, (3) vita, személyes találkozás során, (4) a vitaindító tanulmányra válaszoló dolgozatok, (5) zárógondolatok.

E szám témája, a fordítások értékelése (*Translation and Quality*), különösen fontos a mai fordítóképzésben és szakmában. Az értékelést napi munkájuk során végző szakemberek és nem szakemberek többnyire kizárólag nyelvészeti alapon, gyakran fordításelméleti megalapozottság nélkül kénytelenek végezni munkájukat. Több fordítóképző intézmény és fordítóiroda saját kritériumai alapján értékeli a fordításokat, s ezek a kritériumok gyakran egészen más síkon értékelnek, ráadásul ritkán alkotnak rendszert. Az újabb fordításelméleti kutatásokat is tükröző értékelési rendszer hiánya az elméleti bizonytalanságot, valamint az oktatási módszerek heterogenitását tükrözi Magyarországon és külföldön egyaránt.

1. Előszó

A „jó” fordítástól a „funkcionálisan megfelelő” fordításig – a fordítás minőségének értékelése (Christina Schäffner)

1.1 Melyek a ‘jó’ fordítás kritériumai?

Eltérő kritériumok születnek, attól függően, hogy mi az értékelés célja, illetve mely elméleti keretek között végzik az értékelést. Néhány gondolat: House (1997) szerint a fordítás minőségének értékelése mindig egy bizonyos fordításelméleti alapon történik. A különböző fordításelméleti nézőpontok különböző minőségi koncepciókhoz és eltérő értékelési módokhoz vezetnek. Newmark (1991) szerint a lényeg, hogy a fordítás a forrásnyelvi szöveg megfelelően pontos *reprodukciója* legyen. Napjainkban sok új megközelítési mód érvényesül. Newmark a *pragmatikai megfelelés* fogalmával szövegtani és situációs szempontokat vezet be a *szövegnyelvészetre*, a fordítás *pragmatikai* és *diskurzus* modell-

jére támaszkodva. Ezzel a szöveg reprodukálásáról a szöveg *létrehozására* (produkciójára) került a hangsúly: Nem szavakat vagy nyelvtani szerkezeteket fordítunk, hanem szöveget, mint kommunikációs eseményt, a szituáció és a kultúra függvényében. A szövegek egy-egy specifikus *funkciót* töltenek be, egy-egy *szövegtípust* képviselnek. A célnyelvi szöveg nyelvészeti megformáltsága elsődlegesen nem a forrásnyelvi szöveg nyelvi szerkezetétől függ, hanem a célnyelv szövegtípus-konvencióitól, valamint a célnyelvi szöveg kommunikációs szituációjának aspektusaitól.

Mindezekből következik, hogy 'jó' fordítás helyett '**pragmatikailag megfelelő**' vagy '**funkcionálisan adekvát**' fordításról beszélünk. A minőség nem objektíven adott, hanem a szöveg felhasználójától és az ő értékelési kritériumaitól függ, megfelelően betölti-e a szöveg a célját *az adott szituációban*.

1.2. A fordítás minőségének értékelése funkcionalista megközelítéssel

A **funkcionalizmus** főbb képviselői: Vermeer, Hönig, Nord, Schäffner, irodalma többnyire német nyelvű. Az elmélet a fordítónak és a célnyelvi szöveg felhasználójának magasabb státuszt és befolyásosabb szerepet szán – a fordító „láthatóvá” válik. A jó fordító legfőbb jellemzője nem csupán idegennyelv-tudása és az adott szakterület ismerete, hanem az, hogy tudja, mire használják majd az adott szöveget, illetve hogyan érik el ezek a szövegek hatásukat. A forrásnyelvi szöveg helyett a célnyelvi szöveg kerül előtérbe. Az elmélet bírálói szerint a célnyelvi szöveg funkciója nem határozhatja meg a jelentést, nem túlozhatjuk el a megbízó szerepét, különbséget kell tennünk fordítás és adaptáció között.

A *funkció* szót három jelentésben alkalmazza a funkcionalista elmélet: 'cél' jelentésben, a célnyelvi kultúra vonatkozásában; 'szövegfunkció' jelentésben (informatív, érvelő stb.), Bühler beszédaktusaihoz hasonlóan; egy szó, kifejezés 'szerepe' az egész szöveg jelentésében, a mikro-makro struktúrák szerint.

1.3. A fordítás minőségének értékelési kontextusai

Az egyes értékelési módszerek különféle koncepciók eredményei: A nyelvtudást mérő fordítások a nyelvi hibák és a szókincs feltérképezésére alkalmasak. A fordítóképzésben ezzel szemben diagnózis és a terápia egyaránt célja az értékelésnek: A funkcionalista értékelés képes diagnosztizálni, milyen hatása lesz a célnyelvi szövegnek a címzett környezetében, ugyanakkor tanulságai felhasználhatók a képzés során.

A fordítási hagyományok eltérőek a különböző országokban (fordított szövegek száma, jellege, forrás- és célnyelvek, fordítási irányok), s a fordítóképzés szerkezete is más és más (nappali tagozatos egyetemi képzés, 1 éves posztgraduális képzés, alkalmazás során nyújtott képzés). Mindez hatással van a fordítók társadalmi helyzetére, megbecsülésére. A fordítástudomány akkor kap nagyobb társadalmi elismerést, ha „láthatóbbá válik” (kiadványok, konferenciák, képzések stb.)

2. Vitaindító tanulmány

Vélemények, hatalom és gyakorlat. A fordítások minőségének értékelése és a funkcionalista szempontok (Hans Höning)

A fordítások értékelése alapvetően fontos fordításelméleti kérdés, mivel egy-egy értékelési rendszer átfogó elméleti keretet tükröz (vagy annak hiányát). Ugyanakkor a különböző intézményekben naponta végzik a fordítások értékelését, ezért ez a terület empirikus kutatást igényel.

Höning vitaindító tanulmányában először ismerteti a német fordítástudomány elméleteit, majd bemutatja a fordítások értékelésének különböző szempontjait, és végül az értékelés gyakorlatát.

2.1. Fordításelméletek

2.1.1. Kontrasztív nyelvészet

Amikor a fordítástudomány még nem volt független tudományág, hanem a nyelvészet része volt (kb. 1977-ig), a kontrasztív nyelvészetnek kulcsszerepe volt a fordításelméletben (pl. Catford, 1965). Alapja az a feltételezés, hogy szorosan vissza lehet adni a szintaktikai, szemantikai, lexikai elemeket, a kivételeket pedig meg kell tanulni. Azokkal az átváltási műveletekkel (shift vagy transposition) foglalkozik tehát, melyek akkor szükségesek, amikor nem hozható létre formális megfeleltetés a forrásnyelvi és a célnyelvi egység között. E „nehéz helyzetekről” fordítási szöveggyűjteményeket hoztak létre, s egészen a szabályalkotásig eljutottak a nyelvészek (pl. az angol participle fordítása az egyes előljárók mellett). Sokan foglalkoznak ma is ezzel a megközelítéssel.

2.1.2. Szövegtípusok

Az első lépés Katherina Reiß érdeme volt (1971). A kontrasztivitást nem lexikai vagy szintaktikai síkon kutatta, hanem a szövegtípusok között. Szemantikai elemzését az osztrák pszichológus, Karl Bühler *organon modelljére* építette. Eszerint a nyelvi jelnek három alapvető funkciója van: 1. Reprezentálja a valóságot (reprezentatív funkció) 2. Szimbolizálja a feladó attitűdjét a valósághoz (expresszív funkció) 3. Választ stimulál a fogadótól (felhívó funkció). Reiß a fordítás szempontjából három szövegtípust különböztet meg: 1. Tartalomközpontú (újságcikk, üzleti levél, dokumentum, kézikönyv stb.) 2. Formaközpontú (különböző szépirodalmi műfajok) 3. Felhívásközpontú (hirdetés, satíra, politikai beszéd). Ezek keverednek, de valamelyik jelleg dominál egy-egy szövegben. A fordítás lényege e szövegtípusok megőrzése, szemben a kontrasztív hagyománnyal, ahol a szavak, kifejezések jelentették a fordítási egységet. Reiß szerint azonban e kisebb egységeket meg kell változtatni, ha csak ezen az áron őrizhető meg a szövegtípus. Ez az elv nagy lépést volt a maga idejében: Elmozdul a kontrasztív alapú merev ekvivalenciától, s azt vallja, hogy a szövegen kívül nem létezik abszolút helyes fordítás. Ugyanakkor szövegelemzési módszereket

is ad. A funkció változásait azonban véletlennek tekinti, számára még a forrásnyelvi szöveg az elsődleges.

2.1.3. Skopos-elmélet

A második lépést Hans J. Vermeer teszi meg (1978). A szociolingvisztika, pragmatika felé fordulva kollégáival (Kußmaul, Nord, Hönig) kialakítják a funkcionalizmus alapjait. A szövegek meghatározott fogadóhoz, meghatározott céllal szólnak, a fordítás tehát szöveghez kötött pragmatikai aktus. Kulcsszavuk: az információ-kínálat (information offer), mely arra utal, hogy a forrásnyelvi szöveg nem szent, hanem a célnyelvi fogadótól függ, hogy a forrásnyelvi szövegből milyen céllal milyen információt von ki. A jó fordításhoz tehát arra van szükség, hogy a fordító tisztában legyen a befogadó célnyelvi kultúrában betöltött specifikus helyzetével. A fordítónak képesnek kell lennie arra, hogy a fordítási célt ügyfelével összhangban meghatározza.

A leghatásosabb, a legnagyobb vitát kiváltó könyv a német fordításelméleti szakirodalomban Reiß és Vermeer 1984-ben kiadott közös könyve volt: *Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie* címmel. Az elméletet azóta is többen továbbfejlesztették, például Justa Holz-Mänttari (1984), illetve Hönig (1995).

A funkcionalizmussal tehát a fordítás sokkal összetettebb fogalommá vált. Többé nem a kontrasztivitással és az ekvivalenciákkal foglalkozik, nem csupán a nyelvészet hatáskörébe tartozik, hanem a pszicholingvisztika, szociolingvisztika, kommunikáció, sőt, az agyfiziológia stb. területére is.

Az elmélet képviselőit gyakran éri az a bírálat, hogy nem veszik eléggé figyelembe a forrásnyelvi szöveget. Pedig sohasem azt hirdették, hogy a szöveg célját meg *kell* változtatni, nem jellemzi őket a dogmatizmus, s mindig tekintettel voltak a nyugat-európai fordítás hagyományaira.

2.1. 4. A precizitás és a lojalitás foka

A fordítás folyamatát tekintve azonban két kérdés nyitva maradt Vermeer hívei előtt: 1. Hogyan biztosíthatjuk, hogy a szövegek tartalmát tekintve érvényes kritériumok alapján döntsön a fordító a fordítás céljáról? 2. Elegendő-e egy keretjellegű elmélet? Nem szükséges-e a fordítási folyamat részletesebb leírása didaktikai célból?

Az 1. kérdésre Nord adott választ (1993): A fordító csak olyan célt választhat, amit az adott társadalom elfogad, s amely összhangban van a fordítási hagyományokkal. Bevezeti a *lojalitás* elvét, mely szerint a fordító nemcsak a célnyelvi szöveg felhasználójának és a megbízónak tartozik felelősséggel, hanem a forrásnyelvi szöveg szerzőjének is. A célnyelvi szöveg célja legyen kompatibilis a forrásnyelvi szöveg céljával. Ha ez nem így van, akkor mindkét oldalt *informálni* kell a változásokról.

A 2. kérdésre Hönig és Kußmaul válaszolt (1982): Stratégiákra van szükség, nem szabályokra. A funkcionalizmus nem ismer abszolút fogalmakat. Bevezetik a *precizitás szükséges fokának elvét*, mint iránymutatót. E fok a fordítás céljá-

tól függ. Az intézménynevek fordításakor például különböző eljárásokkal élhetünk, a rövid átírástól kezdve a lábjegyzetig, kontextustól függően. Hogyan lehet a precizitás szükséges fokát meghatározni? A döntő a szó (jelen esetben az intézménynév) funkciója a specifikus kontextusban. Nincs tehát abszolút jó fordítás, csak **megfelelő fordításról** beszélhetünk.

Összegezve: A funkcionalizmus népszerűvé vált, különösen a fordítóképzésben (lásd Kiraly (1995), Hönig (1995), Schmitt (1986, 1987), Kußmaul (1995) stb.). Didaktikai előnye, hogy segíti a *döntéshozó stratégiák* kialakítását: Látni kell a kapcsolatot a szöveg elemei, a közvetlen és tágabb kontextus, a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkciója között.

Táblázatszerű összevetés:

	Funkcionalisták	Nem funkcionalisták
a fordító	lojális az ügyfelével	hű a szerzőhöz
a fordítási folyamat	látható legyen	láthatatlan legyen
a fordítás célja	célnyelvi szöveg-orientált	forrásnyelvi szöveg-orientált
fordítási eszközök	kommunikációs megfelelés	nyelvi ekvivalencia
fordítási eszközök	a pszicho- és szociolingvisztikából, szövegnyelvészetből (döntések alátámasztására)	kontrasztív nyelvészetből, lexikai szemantikából (szabályok alkalmazására)
analógia	hidépítés	átkelés a folyón

E. A. Gutt (1991) elfogad néhány nézetet a funkcionalizmusból, ugyanakkor elveti magát az elvet, mivel a *relevancia-elméletet* elegendőnek tartja a fordítási jelenségek magyarázatára.

2. 2. A fordítások értékelésének szempontjai

A fordítások értékelésére több szempontból is szükség van: **A felhasználók** tudni akarják, megbízhatnak-e a fordítás minőségében, **a képzett fordítók** az értékelési szempontok segítségével tudják bizonyítani, hogy munkájuk többet ér, mint az olcsó amatőr munka, **a fordításkutatás** számára fontos feladat a minőségellenőrzés és értékelés kritériumainak létrehozása, hiszen így közel marad a gyakorló fordítók munkájához. **A fordítóképzésben** résztvevő hallgatókat pedig segíti munkájuk minőségének szisztematikus javításában. A kutatóknak és a gyakorló fordítóknak együttesen kell kialakítaniuk az értékelés rendszerét, különben amatőrök határozzák meg, többnyire csupán a forrásnyelvi szöveg alapján, rendszer, kidolgozott kritériumok, széles körű ismeretek és egyeztetések nélkül. Néhány példa az elterjedt nézetek közül:

2.2.1. Hűség a forrásnyelvi szöveghez

A legtöbb laikus szerint a legfontosabb szempont a forrásnyelvi szöveg hű visszaadása (pontosság, precizitás, minden részlet megtartása), a megértési folyamat majd önmagától kialakul. Esélyt kell adni az olvasónak arra, hogy betekinthessen a másik kultúra furcsa világába. (Mégis, gyakran épp az ellenkezőjét éri el, hiszen a „másik kultúra furcsa világa” nevetségességnek, alsóbbrendűnek tűnhet a célnyelvi olvasó szemében.)

2.2.2. Kultúrsemlegesség (láthatatlanság)

Ez az igény két téves elképzelésen alapul: 1: két kultúra eltérő szavai „ugyanannak a dolognak” különböző címkéi; 2: létezik olyan fordítás, melyet az olvasó teljesen mértékben úgy olvashat, mint a forrásnyelvi olvasó a forrásnyelvi szöveget, mintha a kulturális hagyományok, az egyéni pszichológiai elvárások rendszere stb. nem befolyásolná a megértési folyamatot.

2.2.3. Hatalom

Ki határozhatja meg, mi a fordítás célja? A közgondolkodás szerint a forrásnyelvi szöveg szerzője. A szakképzett fordító sokszor hiába próbál ügyfele szolgálatára lenni a szöveg bizonyos jegyeinek megváltoztatásával, ezt nem fogadják el tőle. A fordítások értékelésében tehát az e kérdésre adott válasznak fontos tudatformáló szerepe van: a fordítástudomány által megfogalmazott kritériumok segíthetnek a fordítás alacsony státuszának megváltoztatásában.

2.2.4. A relevancia-elmélet

Ez az elmélet (Gutt 1991) nyújtja a funkcionalizmus legátfogóbb bírálatát. Mint korábban láthattuk, e szerint az elmélet szerint nincs szükség általános fordításelméletre, a kommunikáció relevancia-elmélete (Sperber és Wilson 1987) elegendő a fordítási folyamatok ábrázolására. **A fordítás minősége** attól függ, mennyire tesz eleget a szöveg valamennyi emberi kommunikáció alapkritériumának: eleget tesz-e a relevancia elvének. Ezért nincs szükség a szövegtipológia, a funkciók és hasonlók elemzésére, nincs szükség fordításelméletre. Ebből következik, hogy Gutt az ekvivalencia különböző megfogalmazásait sem tartja megfelelőnek a fordítások értékelésében, ennyiben kapcsolódik a funkcionalisták nézeteihez. Az ekvivalencia nem értékelést, hanem összehasonlítást tükröz, írja. Közös még a két nézetben az az elv is, hogy a fordítónak segítenie kell a fordítás befogadásában. Célravezető, ha a fordítói előszóban megmagyarázza fordítása alapelveit, funkcióját, különösen, ha széles célnyelvi olvasóközönségre számít. Ez az elmélet is hangsúlyozza tehát a fordító felelősségét a sikeres kommunikációban, s elveti a forrásnyelvi szöveg „szentségét”.

2.3. Az értékelés gyakorlata

Hönig alternatívaként a **terapeutikus** és a **diagnosztikus** fordításértékelést említi, melyek céljai eltérőek. A terapeutikus a diákra és a diák kompetenciájára összpontosít, a hiba okát kutatja, míg a diagnosztikus a fordítás felhasználójára és annak feltételezett reakciójára figyel. Pym (1992) felosztása hasonló: bináris hibákról – a nyelvtan, szókincs stb. hibái – és nem-bináris hibákról beszél.)

Az értékelés lehetséges környezetei: Nyelvtanulás (iskolák – tanár); fordítóképzés (egyetem – tanár); fordítók vizsgáztatása (ügynökségek – tapasztalt fordítók); minősítés (fordítási hivatal – tapasztalt fordítók); a fordítás felhasználói; fordításkritikusok (könyvek, folyóiratok – nyelvészek, irodalmárok).

A fenti környezetekben:

- nem tapasztalható homogén kritériumrendszer,
- a leggyakoribb kritérium: a célnyelvi szövegszerkesztési szabályok betartása,
- kb. 50%-nál nem lehet eldönteni, hogy forrásnyelvi vagy célnyelvi alapon, illetve terapeutikus vagy diagnosztikus jelleggel értékeli-e a fordítást,
- a legegységesebb értékelési kritériumrendszert a nyelvtanulási és a minősítési helyzetben tapasztalhatjuk,
- a legkevesbé egységes értékelési kritériumokat az egyetemi fordítóképző kurzusokon tapasztalhatjuk (s ennek ezek az intézmények többnyire nincsenek tudatában).

A fentiek következtében a diákok úgy érzik, a fordítások értékelése szubjektív és nem természetes. Időpazarlásnak érzik a fordítási folyamat megismerését, hiszen energiájuk nagy részét arra fordítják, hogy megfeleljenek a szubjektív elvárásoknak. Emellett nem alakul ki sem öntudatuk, sem önbizalmuk a valódi fordítási feladatok elvégzéséhez.

Ami a hiba súlyosságát illeti, a nyelvtanításban a tanuló helyzetéhez, eddigi tanulmányaihoz viszonyítunk. A funkcionalizmus azonban ezt nem veszi figyelembe, ehelyett azt nézi, milyen hatást gyakorol az illető hiba a célnyelvi olvasóra.

Összegzés: A fordítók többnyire nem is tudják, milyen kritériumok alapján értékelik majd munkájukat, sőt, azt sem, hogy érdekel-e egyáltalán majd valakit a fordítás minősége. Ugyanakkor bárki kompetensnek érzi magát, hogy a fordításokat bírálja, bármely tetszőleges szemszögből. Állítólag ezt a felhasználó érdekében teszik, bár gyakran nem tudják, ki a felhasználó, és ők maguk sem tekinthetők tipikus felhasználónak. Így aztán a bírálat spekulatív jellegű lesz.

Azoknak, akik a **fordítóképzésben** napi munkájuk során a fordításokat értékelik, a következő **tanácsokat** adja a szerző: Ne alkalmazzunk semmiféle formális értékelést, amíg előzőleg meg nem magyaráztuk az értékelési kritériumokat. Az értékelési kritériumokat a fennálló értékelési helyzetre alapozzuk. Tegyük a szöveget alkalmassá a fordítási környezethez, vagy alkalmazzunk már lefordított szövegeket. Elemezzük az értékelési helyzet általános fordításelméleti vonzatait.

Ha így teszünk, a képzés több fontos célt is elér: A diákok sokkal jobban bíznak majd tanáraikban, mert nem kell önértékük pajzsa mögé bújniuk, s a fordítások értékelését nem ellenük használt fegyvernek tekintik. Mivel különféle értékelési helyzeteknek tesszük ki a hallgatókat, látni fogják majd a különbségeket, igényelni fogják, hogy kialakítsák stratégiájukat, megismerjék a fordítási folyamatot és a különféle fordításelméleti megközelítéseket. A különböző fordításértékelési helyzetek összevetése során kénytelenek lesznek érvelni, ami jól felkészíti őket arra, hogy megvédjék munkájukat az amatőr munkákkal szemben. A képzés során az értékelés ne cél legyen, hanem eszköz.

3. A vita

Ebben a részben gyakorló fordítók, fordítókat képző tanárok és fordításkutatók megjegyzéseit olvashatjuk Hönig tanulmányának egyes témáiról. Például:

– Az **olvasó reakciója** mögött általában nincs elég információ, az értékelést nem lehet erre alapozni.

– A **kontrasztív nyelvészetet** kár szembeállítani a funkcionalista elmélettel, hiszen a félrefordítások sokszor nyelvi, nyelvtani okokra vezethetők vissza.

– Ha a fordítási feladathoz nem adjuk meg a célnyelvi szöveg célját, csak a **nyelvtudást** leszünk képesek mérni a feladattal, nagyobb súlyuk lesz például a lexikai hibáknak.

– Elképzelhető, hogy a fordítás minőségét a fordító és a felhasználó aktuális megegyezése szerint kell meghatározni.

– A különböző **szépirodalmi** műfajok fordításánál kerülnünk kell a lábjegyzetben írt magyarázatot, mert a fordító jelenléte eltávolítja az olvasót a művilágától, egyes műfajoknál (színdarab, film stb.) pedig ez az eljárás szóba sem jöhet. A mű végén a glossza, még inkább a fordítói előszó, a színházi programfüzetekbe írt fordítói megjegyzések segíthetnek a két kultúra közötti különbségek áthidalásában.

– A fordító **„láthatósága”** nem azt jelenti, hogy az olvasó folyton érzi a fordító jelenlétét, hanem azt, hogy a fordító felelősségteljesen cselekszik, partnerként vesz részt a folyamatban, és ennek következtében felelős az általa előállított szöveg funkcionális sikeréért. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha tisztában van az ügyfél és a felhasználó igényeivel: A fordítónak **„láthatónak”** kell lennie a tárgyalási folyamatban.

– A fordítások értékelését nem lehet elválasztani az elmélettől és az adott szöveg felhasználási céljától. Ezért a diákokkal meg kell beszélni a **különféle fordítási helyzeteket** és az azoknak megfelelő **értékelési szempontokat**. Nagyon hasznos, ha minél több ilyen szituációt megtapasztalnak a hallgatók.

– A lipcsei egyetem szakfordító szakán a kurzus végi vizsgán nem csupán fordítást kérnek a hallgatóktól, hanem azt is, hogy magyarázzák meg fordítási stratégiájukat. Így a **gyakorlat és a fordításelmélet**, a különféle koncepciók megismerése valóban összekapcsolódik munkájuk során.

4. Válaszok a vitaindító tanulmányra

4.1. Gunilla Anderman és Margaret Rogers (Surrey)

A szerzők Ellis (1994) hibaelemzési lépéseit alkalmazzák az idegennyelv-elsajátítás és a tanfordítások értékelésére, majd táblázatszerűen összevetik a kettőt. A lépések: A hibák felismerése, azonosítása; leírása; magyarázata; értékelése. Javasolják, hogy ez utóbbi két lépést válassza ketté a fordítást oktató tanár is. A funkció szempontjából tudatos, felelősségteljes fordító úgy képezhető, ha nemcsak funkionalista elveket gyakoroltatunk a diákkal.

4.2. Peter Bush (London)

A szépirodalom fordítása szempontjából a fordítóképzés az olvasási, írás-, értelmezési és kutatási készség fejlesztéséről szól. Az értékeléssel az a baj, hogy pontosságot és egyértelműséget igényel, holott a fordítás komplex: a szavak, a kultúrák, az egyéni tudat, a fordítás egysége. Sokkal többről van tehát szó, mint két funkcióról. A fordító komplex egyéniség, nem elég a pszicholingvisztika és a funkcionális egyéniségének fejlesztéséhez. Az értékelést az aktív fordítók munkájához kell közelíteni, a hallgatónak lehetővé kell tenni, hogy figyelemmel kísérhessék a profi fordítók munkafolyamatát: vázlatkészítés, megbeszélések, konfliktusok, nagyfokú önkritika, együttműködési készség.

4.3. Kirsten Malmkjaer (Cambridge)

Hönig cikkében azt írja, hogy meg kell szabadulni a **kontrasztív nyelvészet**től, az általa megállapított szabályoktól és kivételektől. A szerző véleménye szerint azonban egyetlen fordításeleméleti irányzat sem mondhat le az összehasonlító nyelvészetről. Ahhoz, hogy a fordítók számára hasznosabbá tegyék a kontrasztív nyelvészetet, el kell mozdítanunk a mondatok szintjéről, s kontextusba kell helyeznünk.

4.4. Peter Newmark (Surrey)

Newmark frappánsan és találóan bírálja Hönig dolgozatának bizonyos elemeit: Korrigál néhány félreértést, majd megjegyzi, hogy Hönig, dolgozatának második részében több időt szentel az értékelés hatásának és annak, hogy mi *nem* a fordítások értékelése, mint annak, hogy valójában mi. Kétli, hogy a diagnosztikus – terapeutikus felosztás hasznos lenne, főleg egymással szembeállítva. Hasonlóképp **haszontalannak**, ugyanakkor **banálisnak és felszínesnek** tartja Hönig záró megjegyzéseit és tanácsait is. Kifogásolja Hönig gyakori általánosításait. Nem titkolja a „kereskedelmi” célelmélet iránti ellenszenvét. Véleménye szerint a fordítás nemes, igazságkereső tevékenység, melynek pontosnak kell lennie, de ez nem jelenti azt, hogy szó szerint fordítsunk.

4.5. Mark Shuttleworth (Leeds)

Egy fordítás kommunikatív értékét a szerző véleménye szerint nem az határozza meg, hogy szó szerinti vagy szabad fordításról van-e szó, hanem például a következő tényezők: Mennyi tudást feltételez a fordítás az olvasótól? Mennyire invenciózus a fordító? (Vagy megfordítva: Milyen mértékben hagyatkozik a szótárakban található megoldásokra?) Mennyire jól olvasható a fordítás? Milyen mértékben ültette át a fordító az egyes egységeket a célnyelvi kultúrába? Mennyi információt tesz hozzá a fordító a műhöz, és milyen természetűek ezek a magyarázatok? Valóban szükség van olyan rugalmas értékelési rendszerre, mely abszolút szabályok helyett stratégiákra összpontosít, és az elfogadhatóság különböző fokairól beszél, de ez még **nem** jelenti azt, hogy ennek az értékelésnek **kizárólag funkionalista kritériumokon** kell alapulnia. A funkció mellett ugyanis a folyamat, az elkészített munka és a didaktika szempontjai is fontosak. Ami az olvasó reakcióját mint értékelési kritériumot illeti, zavarja a diákokat, ha különböző ügyfelektől, eltérő háttérből érkező reakciókon alapul az értékelés. A forrásnyelvi szöveg detronizálása nem jelenti azt, hogy ne vegyük kellőképpen figyelembe. Az értékelésnek nem kizárólag diagnosztikusnak kell lennie, ahogy Hönig gondolja, hanem terapeutikusnak is.

5. Zárógondolatok

Komplexitás, kontrasztív nyelvészet és fordítóképzés (*Hans Hönig*)

A fordítás komplex folyamat. A tanulónak el kell sajátítania a makroszintű megközelítési módot – végig kell gondolnia a szöveget, mielőtt fordítani kezdene. Ez elsősorban azt jelenti, hogy fel kell mérnie, vajon birtokában van-e valamennyi ismeretnek, ami a szöveg fordításához szükséges, s ha nem, milyen eszközökkel tudja pótolni a felismert hiányosságokat.

A kontrasztív nyelvészet valóban segíti az alapos fordítóképzést, feltéve, hogy releváns szövegek összevetésén alapul. Segítségével megtanítható a hibák észrevétele és meghatározása. Az értékelés kritériumait azonban nem befolyásolhatja.

A fordító nem garantálhatja a megértést, csak az érthető szöveget, ugyanakkor ő maga is szubjektív módon értelmezi a forrásnyelvi szöveget. A képzés során tehát egyaránt fejleszteni kell a hallgatók tudatosságát és önbizalmát is.

A *Current Issues in Language and Society* című folyóirat negyedik évfolyamának első számát ismertettük. Beszámolóinkat zárjuk néhány kritikai megjegyzéssel. E kiadvány erénye, hogy előszavában és a vitaindító tanulmány első részében a szerzők összegzik a hagyományos (nyelvészeti) és a funkionalista fordításelmélet történetét és tartalmát. A fő cél, a fordítások értékelési szempontjainak körüljárása azonban csak a probléma felvetésében sikeres, a vita megreked a funkionalista elvek bírálata-védelme szintjén, a továbblépés igénye éppen csak felvetődik.

Másik kritikai megjegyzésünk, hogy ez az érdekes kezdeményezés – élő vitát

folytatni egy folyóirat keretén belül – gondosabb szerkesztői munkát igényelne. A vita szerkezetének és menetének a tartalomjegyzékben is tükröződnie kellene, és szerkesztői kommentárookra lenne szükség, amelyek tájékoztatják az olvasót, hogy éppen hol tartunk a vita menetében. A rendhagyó folyóirat rendhagyó szerkesztési stratégiákat követelt volna a szerkesztőktől. Erre sajnos nem került sor.

Irodalom

- Catford, J.C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. London: Longman.
- Ellis, R. 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Gutt, E.A. 1991. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Oxford: Blackwell.
- Holz-Mänttari, J. 1984. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Hönig, H.G. 1995. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Hönig, H.G. & Kußmaul, P. 1982, 1991. *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Kiraly, D.C. 1995. *Pathways to Translation: From Process to Pedagogy*. Kent / Ohio: Kent State University Press.
- Kußmaul, P. 1995. *Training the Translator*. Amsterdam: Benjamins.
- Newmark, P. 1991. *About Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Nord, C. 1993. *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen / Basel: Francke.
- Pym, A. 1992. Translation error analysis and the interface with language teaching. In: Dollerup, C. & Loddegard (eds.) *Teaching translation and Interpreting. Training, Talent and Experience*. Amsterdam: Benjamins, 279–90.
- Reiß, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber.
- Reiß, K. & Vermeer, H.J. 1991. (2. kiadás) *Grundlegung einer allgemeinen Translations-theorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Schäffner, C. 1997. Skopos Theory. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Schmitt, P.A. 1986. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (ed.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen: Francke. 252–82.
- Schmitt, P.A. 1987. Fachtextübersetzung und Texttreue: Bemerkung zur Qualität von Ausgangstexten. *Lebende Sprachen* 23, 1–7.
- Sperber, D. & Wilson, D. 1987. Précis of relevance: Communication and cognition. *Behavioural and Brain Sciences* 10, 697–754.
- Vermeer, H.J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* 23, 99–102.

Könyv, Szoftver, Tanfolyamok

Kiraly, Donald C.

Pathways to Translation. Pedagogy and Process

(Kent, Ohio: The Kent State University Press, 1995. 175 pp.)

Varga Anikó

A *Translation Studies* sorozat (szerkesztők: A. Neubert, G. M. Shreve és K. Gommlich) egyes köteteiben a fordítás különböző megközelítéseit mutatja be, egy-egy jelentősebb szerző munkáján keresztül. E sorozat harmadik köteteként jelent meg Donald C. Kiraly munkája, a *Pathways to Translation*, mely gyakorlati és pszicholingvisztikai szemszögből közelítve próbál a fordítóképzés számára is használható modellt felállítani a fordítás folyamatáról. A gyakorlati megközelítés itt azt jelenti, hogy a 70-es évekre oly jellemző, a fordítói gyakorlathoz kevésbé kapcsolódó elméleti fejtegetések helyett Kiraly a fordító gyakorlati tevékenysége – a fordítói viselkedés és a fordítási stratégiák – megfigyelése alapján kísérli meg egy olyan elmélet felvázolását, amely szilárd referencia-alapot nyújthat a fordítóképzésben résztvevő tanárok és diákok számára. A gyakorlati szemszög tehát nem az elmélettel való szembenállást hangsúlyozza, hanem éppen az elmélet és a gyakorlat közelítését, amihez harmadikként a pedagógia kapcsolódik, melynek mind a gyakorlati megközelítésre, mind az elméleti alapokra nagy szüksége van. A pszicholingvisztikai megközelítés ugyanakkor azoknak a láthatatlan kognitív folyamatoknak a nyomon követésére utal, amelyek fordítás közben zajlanak a fordító agyában. Kiraly megközelítése tehát – a 90-es évek tendenciáinak megfelelően – folyamat-központú és leíró jellegű.

A kötet előszavában Gregory M. Shreve éppen ennek a leíró jellegnek a szükség-

ességét hangsúlyozza a fordítás oktatásában, rámutatva arra is, hogy a deskriptivitás egyúttal bizonyos fokú preskriptivitást is jelent; a fordítás folyamatának leírása során ugyanis olyan általános fordítói stratégiákkal találkozhatunk, amelyek követendő példaként állhatnak a fordítással ismerkedő tanulók számára a fordítási készségek kialakítása során. Ez a preskriptivitás ugyanakkor természetesen flexibilis jellegű; egy-egy stratégia alkalmazását/ alkalmazhatóságát mindig az adott fordítási kontextus határozza meg.

A kötet főbb vonalait és céljait bemutató Bevezető (*Introduction*) után az első fejezetben (*The State of Translator Education: Problems of Theory and Practice*) a fordítóképzésben jelentkező problémákról kaphatunk képet. A legnagyobb gondot az jelenti, hogy szilárd elméleti alapok híján a fordítást oktatók nem képesek meghatározni sem a fordítói kurzus során elsajátítandó készségeket, sem azokat a módszereket, amelyekkel a fordítói készségek sikeresen fejleszthetők lennének, sem az értékelés kritériumait. Az egyes kurzusokra az jellemző, hogy elméleti háttérként az oktató kiválaszt egyet a számtalan létező fordítási modell közül. Mivel azonban a létező modellek mindegyike csak egy bizonyos szemszögből vizsgálja a fordítás folyamatát, a modell csak bizonyos típusú fordítási problémákra tér ki, míg másokkal egyáltalán nem foglalkozik. Ezért aztán egy pedagógiai célokra is alkalmas modellt feltétlenül csak interdiszciplináris megközelítéssel lehet létrehozni, melyben helyet kell kapnia a fordítói kompetencia pontos leírásának: a pedagógiai célok kijelöléséhez fel kell tárni a fordítói kompetencia általános összetevőit, vagyis meghatározni azokat a készségeket, amelyek az adott fordítás kontextusától függetlenül megtalálhatók valamilyeni hivatásos fordítónál, hiányoznak viszont a természetes kétnyelvűek reperto-

árjából. Ehhez azonban mindenképp a fordítói viselkedés empirikus leírására van szükség; fel kell tárnunk, milyen folyamatok játszódnak le, miközben a fordító fordít. Erre az empirikus leírásra tesz aztán kísérletet a szerző az ötödik fejezettől kezdve.

Érvényes pedagógiai modell híján, s az ebből következő módszertani alapelvek hiányában még mindig elterjedt az a felfogás, amely szerint a diákokban a fordítói készség ki-, illetve továbbfejlesztése pusztán gyakorlattal érhető el. (Ezt nevezi Ladmiral "performance magistrale"-nak.) A hagyományos, tanárközpontú (tan)fordításórán a tanár kiválaszt egy szöveget, a fordítást kiadja házi feladatnak, majd a szubjektív szemszögből kijavított házi fordításokat kiosztja. Ez a gyakorlat azonban erősíti az olyan téves elgondolásokat, hogy az adott célnyelvi szövegnek létezik egy tökéletes fordítása (a tanaré), s ettől a tökéletes változattól eltérő minden megoldás rossz minőségű. Másrészt passzívvá teszi a diákokat, akik azt várják egy fordítói kurzustól, hogy ott beavatják őket a tökéletes fordítás létrehozásának rejtelmébe, vagyis azt gondolják, hogy ez a tudás egyenesen átadható.

A második fejezetben (*Models for Change in Translation Pedagogy*) Kiraly ezekre a problémákra keres megoldásokat. A fordítás módszertanáról létező irodalmat áttekintve megállapítja, hogy bár egységes módszertan nem, egyéni kísérletek léteznek e hibás gyakorlat kiküszöbölésére. Ladmiraltól kezdve számosan (pl. Holz-Mänttari, Newmark, Sager, Van den Broeck, Toury, Neubert, House, Nord stb.) hangsúlyozták annak fontosságát, hogy a fordítás órán a hangsúly legyen a tanárról a diákra kell kerülnie, mivel a fordítási kurzus elsődleges célja olyan autonóm egyéniségek képzése, akik képesek egyéni döntéseket hozni, s a döntésekért felelősséget is vállalni. Az erre a célra alkalmas tanítási technikák kifejlesztése mellett szükség van arra is, hogy realizti-

kussá tegyünk a fordítási szituációt, növelve ezzel a diákok motivációját, valamint hogy olyan új értékelési módokat vezessünk be, mint pl. a Holz-Mänttari által ajánlott szövegkommentálás. Mivel a fordítás a kommunikatív nyelvhasználat egy speciális formája, Kiraly úgy véli, az idegennyelv-oktatásban felhalmozott tapasztalatok és tudásmennyiség (elsősorban a kommunikatív nyelvtanítás) segítségünkre lehetnek egy új fordításmódszertan kidolgozásában. Különösen figyelemre méltónak tartja az alábbi alkalmazott nyelvészeti terminusok felhasználásának lehetőségét a fordítástanítás keretein belül:

- a Krashen-féle *monitor*: vajon feltételezhető-e egy hasonló monitor létezése a fordítás során is, mely a tanultak alapján felismeri és kijavítja a fordítási hibákat?
- a *tanulás / elsajátítás* dichotómiája érvényes-e a fordítási készségekre is?
- léteznek-e *kontrollált / automatikus* folyamatok a fordításban? Hogyan válik a kontrollált automatikussá? Vannak-e különbségek a kontrollált, illetve az automatikus folyamatok alkalmazásában hivatalos és kezdő fordítók között?
- „*Köztes nyelv*” *elmélet* - létezik-e a fordítási készségek kialakulásának egy természetes folyamata, melybe a képzés csak beavatkozást jelent? Ha igen, hogyan avatkozhatunk be pozitív módon ebbe a folyamatba?

A harmadik fejezetben (*Translation Pedagogy, Translation Process*) Stern idegennyelv-elsajátításra kidolgozott konstrukciójának adaptációjával Kiraly felállít egy elméleti fordításpedagógiai modellt, mely valamennyi eddig említett összetevőt tartalmazza három különböző szinten. Az első szinten a források (*Sources*), azaz a tanításban felhasználható számos tudományág található, pl. nyelvészet, pszichológia, pszicholingvisztika, szociológia, szociolingvisztika, antropológia, idegen-

nyelv-tanítás módszertana, fordításelmélet. Az ezekre a tudományokra épülő második szinten (Alapelvek – *Foundations and Principles*) lehetséges aztán egy átfogó fordítási modell kidolgozása a fordítási folyamat és a fordítói kompetencia vizsgálata alapján, mely aztán a harmadik, gyakorlati szinten (*Practice*) utat nyithat a konkrét módszertani munka számára (pl. kurzusprogram kidolgozása, tanmenet stb.)

Egy lehetséges fordításmódszertani modell kulcsa tehát a fordítás folyamatának alapos vizsgálata, melynek során a fordítási folyamat kognitív aspektusait kell feltárni, ahogyan erre előtte már kísérletet tett Dechert és Sandrock, Gerloff, Lörcher, Krings és Königs is, valamilyen introspekciós módszert használva. Kiraly tisztában van e módszer hátrányaival is (alacsony validitás és reliabilitás), ám úgy véli, ezek nagy része kellő körültekintéssel kiküszöbölhető: a kutató minél inkább vonja ki magát az adatgyűjtésből, az alanyokat fel kell készíteni az introspekciós módszer alkalmazására, és a fordítóknak fordítás közben azonnal be kell számolnia gondolatairól, amint tudatosulnak. Az is nyilvánvaló, hogy ezzel a módszerrel csak azokról a mozzanatokról kaphatunk képet, amelyek a fordítás során tudatosulnak a fordítóban, vagyis a kontrollált mentális folyamatokról (*controlled processes*) Közvetett módon azonban az automatikus, intuitív (*automatic, subconscious, relatively uncontrolled or intuitive processes*) folyamatok jelenlétére is következtethetünk olyan esetekben, amikor a fordító megoldása (vagy a megoldás elfogadhatóságának megítélése) spontán asszociáción alapszik, s látszólag nem kíséri semmiféle szabály alkalmazása. Ennek nyomon követése azért is különösen fontos, mert a szerző szerint a fordítás folyamatában egyformán fontos szerepet játszanak a kontrollált és az intuitív folyamatok, bár alkalmazásuk várhatóan nagy eltérést mutat hivatásos és kezdő fordítók eseté-

ben; előfeltételezése szerint a hivatásos fordítók gyakrabban döntenek intuitíven.

A negyedik fejezet (*Integrating Social and Cognitive Processes*) a fordítási viselkedés szélesebb látókörbe helyezését tűzi ki célul, melyet azzal ér el, hogy a fordítási folyamat társadalmi szempontú és kognitív megközelítését ötvözi. Kiraly a társadalmi megközelítésre a Firth-i nyelvészeti tradíciót tartja alkalmasnak, mely szerint a nyelvhasználat olyan összetett társadalmi jelenség, amelyben az egymással szoros kapcsolatban álló nyelvi és nyelven kívüli tényezők egyaránt szerepet játszanak. A nyelvi megnyilatkozások létrehozásában és megértésében döntő fontosságú az ún. szituációs kontextus (*context of situation*), melyet a következő összetevők alkotnak:

- a kommunikációban résztvevők jellemzői (aktív résztvevő-e, vagy csak jelen van az adott szituációban)
- verbális és non-verbális aktusok
- a kommunikációs helyzethez kötődő tárgyak, személyek és események
- a verbális aktusok hatása

Ezek alapján megállapítható, hogy a lexikai elemek kontextuson kívül csak potenciális jelentéssel rendelkezhetnek, aktuális (szituációs) jelentést csak a kommunikatív interakcióban nyernek. Ezt a felfogást a fordításra vonatkoztatva Kiraly kimutatja, hogy a fordítás során három szituációs kontextus van jelen:

1. A forrásnyelvi szöveg szituációs kontextusa (CS1), mely kiindulópontot nyújt a fordító számára, hogy a szövegbe foglalt jelentéseket felfejtse.

2. A célnyelv szituációs kontextusa (CS2), melybe a lefordított szöveget bele kell helyezni, s mely egyúttal kiindulópontot jelent a célnyelvi olvasó számára, hogy a szövegbe foglalt jelentéseket felfejtse.

3. A fordítás szituációs kontextusa (CS3), melyben a fordító a forrásnyelvi

szöveg értelmezésén keresztül új jelentéseket vetít ki a CS2-be a célnyelv lehetőségeinek felhasználásával.

Lényeges eleme ennek a felfogásnak, hogy a fordító személye kiemeltté válik a fordítás során: az interakció aktív résztvevőjeként annak függvényében hoz létre jelentéseket, hogy a forrás-, illetve a célnyelven milyen nyelvi, szociolingvisztikai, stilisztikai és szövegkompetenciával rendelkezik, mennyire ismeri a témát, milyen személyes érzelmi kötődései vannak a témához stb. Ez megmagyarázza, miért egyedi minden egyes fordítási produktum. Másrésztől a koncepció azt is sugallja, hogy a fordító minél inkább tisztában van saját, fordításban betöltött szerepével, annál inkább képes fordításában figyelembe venni a nyelven kívüli tényezőket is, s következőképpen magas szinten végezni a feladatát.

Rögtön látható is a Firth-i koncepció kapcsolódása a kognitív megközelítéshez: a fordítás folyamán a külső szituációs kontextusok szorosán kapcsolódnak a fordító belső mentális állapotához, illetve mentális folyamataihoz, melyek során a fordító felszínre hozza, elemzi és manipulálja a rendelkezésére álló információkat. A nyelvfeldolgozás pszicholingvisztikai aspektusainak ábrázolásához Bockaert modelljét használja Kiraly, kiegészíti viszont egy alapvető dichotómiával: megkülönbözteti az automatikus és a kontrollált feldolgozási folyamatokat. A distinkció alapja, hogy míg az automatikus folyamatok tanult, de begyakorlott válaszokat hoznak felszínre, a kontrollált folyamatok a folyamatlemek átmeneti aktiválásával jönnek létre. Az utóbbi fontos jellemzője, hogy aktív figyelmet kíván, így egyszerre csak egy információ-egység feldolgozására alkalmas, viszont bármikor könnyen elérhető, és számtalan különböző szituációban felhasználható. Az optimális nyelvi performancia során a beszélő/hallgató mindkét folyamatípust körülbelül azonos arányban használja.

Az ötödik fejezetben (*A Case Study of Psycholinguistic Processes in Translation*)

Kiraly egy kísérletet ír le, melynek során - az eddigi megállapításoknak megfelelően - megpróbálta nyomon követni a fordítás folyamatát. A kísérletben két csoportot vizsgált: 9 fordítást tanuló diákot, valamint 9 hivatásos fordítót. Mindkét csoporthoz tartozók angolul is beszélő német anyanyelvűek, ugyanabban a fordítóképző intézményben tanulnak ill. tanultak, angol anyanyelvi környezetben pedig összesen 12 hónapnál többet egyikük sem töltött. A kísérlet során a résztvevőknek egy utazási iroda Frankfurtot népszerűsítő szórólapját kellett lefordítaniuk németről angolra, miközben verbalizálniuk kellett a fordítás alatt felbukkanó gondolataikat is. (A verbalizálásra a kísérlet lefolytatása előtt röviden felkészítette a kísérletvezető az alanyokat.) A fordítás befejezése után még egy rövid, informális beszélgetés következett a kísérlet vezetőjével, aki azt próbálta kideríteni, hogyan reagáltak a résztvevők a kísérleti szituációra. Az így nyert anyag olyan nagy mennyiségű lett, hogy annak csak kis részét (a lefordított szövegből csak a protokolláris bevezetőt, valamint az utána következő egy bekezdést) használta a szerző részletes elemzésre. A fordítás folyamatának ábrázolására Kiraly a kapott adatoknak megfelelő jelrendszert dolgozott ki, mely segítségével megállapíthatta, mekkora szövegrészletet vettek a résztvevők fordítási egységként, mely egységek jelentettek problémát, a probléma megoldására inkább kontrollált vagy inkább automatikus folyamatok segítségével tettek kísérletet, illetve hogy milyen stratégiákat használtak a fordítók. (Valamennyi célnyelvi szöveg, a hozzájuk tartozó folyamatábrák, valamint az ábrákban megjelenő szövegegységek tagolása megtalálható a Függelékben.) A lefordított szövegeket ugyanakkor két független szakemberrel értékeltette (illetve saját maga is értékelte) a szöveg funkcionális célnyelvi elfogadhatósága szempontjából.

A kísérlet során kapott adatokat elemmezve Kiraly a hatodik fejezetben (*The*

Translation Case Studies: Analysis and Findings) a következőket állapítja meg:

1. Introspekciós kísérlet segítségével jól nyomon követhető, a forrásnyelvi szöveg mely szegmenseire irányul a fordító figyelme egy adott pillanatban, így megállapíthatók a fordítási egységek.

2. A fordítási egységet az esetek nagy részében az egyes szavak, illetve szószervek jelentették, s a fordítók igen ritkán utaltak a szöveg egészére.

3. A problémát jelentő fordítási egységek körülbelül ugyanolyan arányban fordultak elő, mint a problémát nem okozó egységek; az utóbbiak esetében a fordítók azonnal elfogadták saját spontán megoldási javaslatukat, míg az előbbieket esetében tudatos stratégiákat alkalmazva próbáltak alternatívákat találni. Ez ugyanakkor jól mutatja, hogy a fordítás folyamatában mind a kontrollált, mind az automatikus folyamatok egyaránt fontos szerepet játszanak. Az automatikus folyamatok jelenlétére a tudatos stratégiák hiánya esetén következtethetünk.

4. A szövegfeldolgozás alapvetően lineárisan történt: bár minden fordító először végigolvasta a szöveget, csak kevesen fogalmaztak meg fordítási elvárásokat, s csak ritkán kerestek előre alternatívákat, a problémamegoldás így szekvenciálisan történt. Ugyancsak ritkán léptek vissza az alanyok a szövegben, hogy felülvizsgálják valamelyik előzőleg elfogadott megoldásukat, s a szöveg utólagos végigolvasása is csak 3 esetben eredményezett változtatást a végleges szövegváltoztatásban.

5. Valamennyi fordítási egység esetében találhatunk automatikus folyamatokat. A spontán asszociációk elfogadhatóságát ugyanakkor tudatosan ellenőrzik egy feltételezett fordítási monitor segítségével. Ha a spontán asszociációk nem eredményeznek elfogadható megoldást, akkor (és csakis akkor) a fordítók tudatos stratégiákat alkalmaznak. A tudatos stratégiák alkalmazása azonban semmiféle sémát nem mutat, úgy tűnik, szerepe sok-

kal inkább az, hogy kezdeti lökést adjon az automatikus folyamatok számára.

6. A fordítók átlagosan rossz minőségű szövegeket hoztak létre, ami akár azt is mutathatja, hogy a hagyományos tanítási módszerek nincsenek hatással az idegen nyelvre történő fordításra.

7. Meglepő módon semmilyen vonatkozásban nem volt lényeges különbség a hivatásos és a kezdő fordítók között. Elképzelhető azonban, hogy a fordítandó szövegre vonatkozó elvárások – s így a nyelven kívüli tényezők, melyekre szintén ritka az explicit utalás – már a fordítás megkezdése előtt, intuitív módon befolyásolják a fordítót. Ugyanakkor az is valószínű, hogy longitudinális vizsgálatok segítségével könnyebb eltéréseket találni.

8. A kísérletet követő beszélgetésen kiderült, hogy az introspekciós módszer alkalmazása nem jelentett nagy nehézségeket az alanyok számára, s legtöbbször szerint a verbalizált korpusz jól tükrözte gondolataikat.

Végül a hetedik fejezetben (*Implications of the Case Study for Translation Pedagogy*) azt próbálja felvázolni a szerző, hogy a kísérlet milyen tanulságokkal szolgálhat a fordításoktatás módszertana számára. Legfontosabb teendőként Király a fordítói énkép kialakítását tartja. A fordító saját feladatáról, képességeiről és lehetőségeiről kialakított koncepciója befolyásolja ugyanis, hogy a külső társadalmi tényezők, a CS1 és a hosszúlejárátú memória mely elemeit ítéli az adott szöveg szempontjából relevánsnak, s ez alapján milyen stratégiákat fog követni. Ugyanakkor a fordítói énkép kialakítása egyenesen továbbvezet a fordító önálló döntéseinek és felelősségének felvállalásához, ami segíthet ledönteni a fordításról és a fordító feladatáról kialakult téves nézeteket.

Másrészről az oktatás folyamán figyelni kell a fordítás során egyaránt fontos szerepet játszó automatikus és kontrollált folyamatokra is. Mivel azonban az előbbieket közvetlenül nem nyomon követhet-

tők, tanítással is csak közvetetten befolyásolhatók: ehhez azonban fel kell tárni, milyen tudásfajtákat, illetve a fordítói kompetencia mely elemeit tudják a diákok tanítás során internalizálni, hogy ezeket aztán spontán asszociációk során felhasználhassák. A kísérletből úgy tűnik, az automatikus folyamatok megelőzik a kontrolláltakat, így a képzés kezdeti szakaszában is inkább a tanulók spontán interlingvális és intertextuális asszociációs képességét kellene fejleszteni, majd később egyre inkább koncentrálni a tudatos stratégiákra, melyek csak akkor játszanak fontos szerepet, ha az automatikus folyamatok segítségével a fordító nem képes a fordítási problémát megoldani. Kiraly szerint mind a fordítói énkép kialakításában, mind az automatikus, ill. kontrollált folyamatok körének fejlesztésében segíthet a fordítási folyamat tudatosítása a tanulóknban, akár hasonló introspekciós módszerrel, mint amit a kísérletnél láthattunk.

Kiraly írását elsősorban a fordítástudomány kérdéseiben elmélyedt kutatóknak ajánlanám. Ennek oka, hogy a fordítás egyébként igencsak dicséretes és követendő multidiszciplináris megközelítése következtében számtalan olyan kérdést vet fel, illetve próbál megválaszolni a szerző, melyek pontos megértése széles körű szakirodalmi tájékozottságot igényel. Az elmélettel foglalkozók számára lehet érdekesebb az is, ahogy bemutatja az introspekciós kísérleti módszer alkalmazhatóságát a fordítás folyamatának nyomon követésére. A kötet hátrányát jelenthetné ugyanakkor, hogy bár a fordítás módszertanának megreformálására törekszik, a gyakorlati tanácsok helyett következtéseiben nagyon is elméleti szinten marad. Ez azonban érthető, ha figyelembe vesszük, hogy egy új módszertan kidolgozásához átfogó elméleti alapokra is szükség van, melyek lehetővé teszik a fordítás folyamatának minél pontosabb megértését. Kiraly munkája így valójában egy hoszú kutatómunka kezdeti lépését jelenti csupán,

mely során a fordítási folyamat további mentális összetevői mellett azt is fel kell tárni, milyen kapcsolatban van az általános nyelvi kommunikatív kompetencia a fordítói kompetenciával, milyen speciális jellemzőkkel rendelkeznek a sikeres hivatásos fordítók, milyen összetevőkből áll a fordítási kompetencia stb.

Bell, Roger T.

Translation and Translating: Theory and Practice.

(Harlow: Longman, 1991. 298 pp.)

Kiszely Zoltán

Ha a recenzensnek az volna a feladata, hogy fordítsa magyarra Roger T. Bell fordításelméletéről szóló könyvének címét, alaposan át kellene gondolnia mi is lenne a legmegfelelőbb megoldás. Talán a *Fordítás és a fordítás folyamata* volna a helyes magyar változat. Mindenesetre a mű címének fordítási nehézségei is igazolják a könyv létrejöttének kétségtelen hasznosságát; az alcím pedig arra enged következtetni, hogy az elméleti keret felvázolásával nem elégszik meg a szerző, és bemutatja annak gyakorlati megvalósulását is. A Christopher N. Candlin által szerkesztett *Applied Linguistics and Language Study* című sorozatban megjelent kötet nem is okoz csalódást; azt kapja az olvasó, amit a címben a szerző megígért.

Bell abból indul ki, hogy a fordításelmélettel foglalkozók és a nyelvészek eddig különböző módon kezelték a fordítást. A fordítás elméleti szakemberei szisztematikus módon nem vették figyelembe az elmúlt 20 év nyelvészeti kutatásainak eredményeit, míg a nyelvészek az esetek túlnyomó többségében meglehetősen ellenőrzésesen viselkedtek a fordítás elméletének gondolatával szemben. A szerző amellet érvel, hogy ezt a feszültséget meg kell szün-

teni és a fordítási folyamat végtermékének (a lefordított szöveg) szubjektív értékelése helyett át kell térni a fordítás folyamatának objektív leírására és magyarázatára, mert a fordításelmélet csak így nyerheti el helyét az alkalmazott nyelvészet tudományában. Ennek figyelembevételével a könyv célja kettős: egyrészt annak vizsgálata, hogy a fordítói képesség kialakulásához milyen tudásra és képességekre van szükség, másrészt az első pontból kiindulva a fordítási folyamat modelljének felállítása.

A kötet három részre tagolódik. Az első, amely a „Modell” címet viseli, alkalmazott nyelvészeti kontextusba helyezi a fordítást, és vázolja a fordítás folyamatának pszicholingvisztikai alapú modelljét. Ez a rész két fejezetből áll. Az első három kérdésre igyekszik választ keresni: Mi a fordítás? Mi a fordító? Mi a fordításelmélet? A második fejezet is három pont köré szerveződik. Az első a fordítói kompetencia lényegét igyekszik meghatározni, a második a fordítási folyamat modelljét alkotja meg, míg a harmadik részben e modell gyakorlati alkalmazásának bemutatása következik egy francia nyelvű Paul Valéry vers fordítási folyamatának leírása segítségével.

A könyv második, „Jelentés” című része a leghosszabb. Három fejezetet tartalmaz, amelyek közül az elsőben a szerző a jelentést a hagyományos szemantikai szó- és mondatjelentés értelemben elemzi. Ennek során számos fogalmat tisztáz, mint például a denotáció és konnotáció, a propozíció, a mondat és a megnyilatkozás. A második fejezetben a jelentést kiterjeszti a specifikusabb propozíció-, mondat- és megnyilatkozás-jelentésre. A harmadik fejezet pedig a jelentés kommunikatív és pragmatikai értékét veszi szemügyre a beszédaktus, a szöveg, illetve a diskurzus szerkezetének vizsgálatával.

A harmadik rész a „Memória” címet kapta. Az első fejezethez hasonlóan két részből áll, melyek az információ, a memória és a tudás két, a fordítás szempont-

jából alapvető fontosságú aspektusával foglalkoznak. Az első a szövegfeldolgozás problémája. Ezzel kapcsolatosan három alapvető kérdésre keresi a választ Bell: 1. Hogyan ismerhetők fel a szövegtípusok? 2. Milyen tudással és képességekkel kell rendelkezni a szövegek feldolgozóinak ahhoz, hogy szövegeken keresztül jelentést tudjanak átadni? 3. Milyen képességek szükségesek az olvasó és az író számára a szövegfeldolgozáshoz? A második e fejezetben tárgyalt fő téma az információszerezés és tárolás kérdése a humán kommunikáció kontextusában. Ez a fejezet kifejti a humán információfeldolgozás azon folyamatait, amelyeken a könyv második fejezetében ismertetett modell alapszik.

Összefoglalva: Roger T. Bell könyve arra vállalkozik, hogy a fordítási folyamat pszicholingvisztikai modelljét állítsa fel mind a gyakorlati fordítók, mind az elméleti szakemberek számára. Alapját a kognitív tudomány, a szövegfeldolgozás és a nyelvészet biztosítja. A modell szerint, amelyet a szerző a humán információfeldolgozási folyamat általánosabb keretébe helyez, egy szemantikai reprezentáció köti össze a forrásnyelvi szöveg többlépcsős analizését a célnyelvi szöveg többlépcsős szintézisével mindkét nyelv szintaxisának, szemantikájának és pragmatikájának bevonásával.

MULTICONCORD

Balaskó Mária

Napjaink számítógépes technológiájának fejlődése olyan nagymennyiségű nyelvi adat tárolását teszi lehetővé, hogy ezáltal lehetővé válik a langue-dominanciájú nyelvészeti kutatások mellett a parole-ban konkretizálódó nyelv vizsgálata is. A nyelvről alkotott elképzelések igazolására, esetleg újrafogalmazására vállalkozó nyelvészeti irányzatok az elvont elméletalkotás helyett a nagymennyiségű nyelvi adat,

vagyis a korpuszok szolgáltatva nyelvi bizonyítékok elsődlegességét hangsúlyozzák.

Lényeges előrelépést jelentett az ilyen típusú kutatások tekintetében az ún. konkordancia programok megjelenése. A konkordancia programok elektronikus formában tárolt akár több tíz millió szót tartalmazó szövegeket dolgoznak fel meghatározott szempontok alapján (pl. pillanatok alatt megtalálják egy keresett szó összes előfordulási helyét a megadott korpuszban).

A többnyelvű konkordancia programok abban térnek el a korábbi konkordancia programoktól, hogy a keresési műveletet, további programozási technikák alkalmazásával két párhuzamos szövegre terjesztik ki (A nyelvű eredeti és B nyelvű fordítása). A többnyelvű párhuzamos konkordancia programok segítségével forrásnyelvi szavakat, szó szerkezeteket, mondatokat lehet összehasonlítani célnyelvi megfelelőjükkel. A MULTICONCORD egy ilyen többnyelvű konkordancia program, amelyet az EU LINGUA-Program keretében fejlesztett ki néhány nyugat-európai egyetem¹.

Az integrált korpusz múltja és jelene

A MULTICONCORD formailag egymással összeegyeztetett párhuzamos szövegekkel dolgozik. A projekt fejlesztési korszakában a program mellé egy hat nyelvű párhuzamos korpuszt² építettek. A hatnyelvű korpusz a projektben résztvevő hat nyelv mindegyikéből legalább egy eredeti (ti. forrásnyelvi) szöveget tartalmaz, valamint ideális esetben öt nyelvű fordítását. A korpuszt ez a jellegzetesség tette különlegessé és értékessé.

A kiválasztott nyelven elindított keresésre a program megadja az összes találat előfordulási helyét a forrásnyelvi korpuszban, ugyanakkor összekapcsolja ezeket a megjelölt célnyelvi szövegtörzsek megfelelő helyeivel. A program sokféle terüle-

ten használható fel: az idegen nyelv oktatástól kezdve a kontrasztív nyelvészetten keresztül a fordítás kutatásáig és oktatásáig.

A projekt tervezői és kivitelezői a korpuszt úgy állították össze, hogy az különböző stílushoz, regiszterhez tartozó szövegtípust tartalmazzon. Találunk benne irodalmi (regény, novella, szindarab), és nem-irodalmi szövegeket (használati utasítások, újságcikkek, képregények). Angol, dán, francia, görög, német, olasz, vagyis az eredetileg a LINGUA projektben résztvevő nyelvek mellett, a program mára tíz nyelvet tud kezelni (a fentiek kiegészülnek a finn, portugállal, spanyollal és svédvel), de egyéb európai nyelvek sem jelentenek számára akadályt, amint az a szombathelyi Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken történt magyar párhuzamos korpuszsal való bővítés során kiderült.

A szövegek elektronikus változatait a Text Encoding Initiative³ által elfogadott, minimális ún. Standard Generalised Markup Language (SGML)⁴ kóddal vagy indexszel látták el, mely alapján a program párhuzamba állítja az egyazon indexszámmal megjelölt mondatokat, ill. bekezdéseket. Ezen indexálás teszi lehetővé a forrásnyelvben megtalált szöveg célnyelvi megfelelő mondatokkal vagy paragrafusokkal való párhuzamba állítását.

Fejlesztési korszakához képest, amelynek folyamatát alkalmunk volt figyelemmel kísérni, nyilvánvalóan szerzői (kiadói) jogi akadályok miatt, a kereskedelmi forgalomba bocsátott program a fent bemutatott szöveggyűjteményt nem tartalmazza, helyette az Európai Parlament három vitanapjának angol, francia és olasz nyelvű anyagát magába foglaló korpuszsal kapható. Ettől függetlenül, a felhasználók saját korpusz anyagukkal is dolgozhatnak, ha azt a MULTICONCORD segédprogramjával előzőleg feldolgozták.

A program

A szoftver gyakorlatilag ugyanazon elv alapján működik, mint bármely más konkordancia program: szavak, szószervezetek vagy szókapcsolatok kerestethetők meg, a keresési kritériumok meghatározásakor joker karaktereket lehet használni, meghatározható a szöveggörnyezet, ezt alfabetikus sorrendbe lehet rendezni stb. A MULTICONCORD abban különbözik a monolingvális konkordancia-programoktól, hogy a forrásnyelvi találatokat automatikusan összekapcsolja a célnyelvi szavak vagy szerkezetek mondat- vagy paragrafusbeli előfordulásainak várható helyeivel.

Ahhoz, hogy ezt a feladatot a program el tudja végezni, a szöveget előzőleg párhuzamba kell állítani. A nyelvpárok összeegyeztetése Church és Gale⁵ a kétnyelvű szövegek párhuzamba állítására (*text alignment*) vonatkozó munkájából indul ki. Ennek megfelelően a párhuzamba állított két szöveg között felismerhető összefüggésnek kell lennie. Ez csak akkor történik meg, ha mindkettő ugyanannyi bekezdésből áll, és a bekezdések megfelelnek egymásnak. Tehát pl. a forrásnyelvi szöveg negyedik bekezdésének formailag és tartalmilag is meg kell egyeznie a célnyelvi szöveg negyedik bekezdésével. A párhuzamba állításnak – lehetőségek szerint – mondatszinten is érvényesülnie kell, de tekintettel kell lenni az esetleges eltolódásokra, melyek abból adódhatnak, hogy egyetlen forrásnyelvi mondatot két, esetleg három mondattal felelt meg a fordító a célnyelvben vagy fordítva, több forrásnyelvi mondatot a egyetlen mondattal felelt meg a célnyelvben.

A párhuzamba állítást a programhoz tartozó *Minmark* nevű segédprogram végzi el, amely automatikusan látja el a szövegeket megfelelő indexszel vagy kóddal. A 90%-os precízitású párhuzamba állítás szükség szerint manuálisan tovább pontosítható.

Hagyományos konkordancia techni-

kát alkalmazva, a program összegyűjti a keresett szó összes találatát a forrásnyelvi szövegben, ugyanakkor a forrásnyelvi indexek alapján megkeresi a célnyelvben azonos indexszel ellátott mondatokat és bekezdéseket. A célnyelvi szövegben tehát a program mindig azt a pozíciót választja ki, melynek index-száma megegyezik a forrásnyelvi szövegben található indexszámmal.

Működés

A nyitó képernyőn a választható nyelvek (*Languages*) listája található két oszlopban, mint forrás- (*Search*) és célnyelv (*Target*), amelyből a felhasználó megjelöli azt a nyelvpárt, amellyel dolgozni kíván. A nyelvpár meghatározása után, a képernyő egy másik ablakában megjelenik a választott nyelvkombináció függvényében elérhető szövegfájlok listája.

Ezt követően a munka fájlok (maximum 10) kiválasztása történik meg, majd a keresendő szó vagy szókapcsolat beírása a megfelelő párbeszéd-ablakba. A keresendő szó vagy szóösszetétel mellett meghatározható a szöveggörnyezet, mely a paraméterek beállításának megfelelően megjelentethető ugyanazon paragrafuson, mondaton belül, vagy a keresett szótól maximum 6 szónyi távolságra jobbra, balra, esetleg mindkét oldalon. Ezen paraméterek meg(nem)határozásával a keresést szűkíteni vagy bővíteni lehet.

A tulajdonképpeni keresési folyamat ezután kezdődik meg. A program átböngészi az összes fájlt, majd fájlonként és összesítve megadja a találatok számát, mely nem haladhatja meg a 250-et. A keresés után a találatok egy újabb párbeszéd-ablakban jelennek meg, ahol különféle műveletek végezhetőek el: a fölösleges mondatok törölhetőek, mondat (*Sentence*) vagy bekezdés (*Paragraph*) szerint jeleníthetőek meg, és a találatok (*Sort results*) keresett szó (*Key*), jobb- (*Right*) vagy baloldali (*Left*) kontextus szerint rendez-

hetők. A *Left Sort*, ill. *Right Sort* nevű opciók a keresett szó bal és jobb oldali szövegkörnyezetének vizsgálatát teszik lehetővé.

A menüben található egy *Test* nevű opció is, ahol a találatokat több változatban lehet előhívni: forrásnyelven, célnyelven vagy mindkettőn váltakozva (*Interleaved Results*) vagy párhuzamba állítva (*Parallel*). Ezen a ponton az elért eredményt el lehet menteni, és a további vizsgálódást, kutatást szövegszerkesztőben való megnyitás után lehet folytatni. A párhuzamba állított forrás- és célnyelvi szövegek a *Windows* alatt futó szövegszerkesztő segítségével könnyen táblázattá alakíthatók.

Párhuzamos konkordancia programként való használata mellett, a szoftver alkalmas különféle (szókitöltős) tesztek generálására is. Két fő tesztípus készíthető, ezeken belül különböző variációs lehetőségekkel: *a)* a keresett szó kapcsán: teljes kihagyás (*full deletion*), csak kezdőbetű (*first letter shown*), szó fele (*half-word shown*, *C-test*); *b)* a szó-hosszúság alapján: minden szó, ami hosszabb, mint *n* karakter (általában lexikális elemeket segít megtalálni), ill. minden szó, ami rövidebb *n* karakternél (általában a funkcionális szavakat találja meg).

A képernyőn megoldott tesztek esetében, a program interaktivitása jelenik meg azzal, hogy az *Answers* menüpont kiválasztásával a megoldások lehívhatók és ellenőrizhetők. A tesztek szintén kimenthetők, és szükség szerint tovább szerkeszthetők *Word*-ben.

Alkalmazások

Amint az elején is utaltunk rá, a program alkalmazását három különböző területen látjuk lehetségesnek: *a)* a nyelvoktatásban, *b)* a kontrasztív nyelvészetben és *c)* a fordítás kutatásban és oktatásban.

a) A korpusz szövegeinek változatosága és nehézségi fokainak függvényében, a programot különböző nyelvtanulási környezetekben lehet felhasználni: a közép-

haladó szinttől a haladó szintig, egyéni és csoportos munkában egyaránt. A program által kínált lehetőségeknek köszönhetően, a nyelvi tudatosságot fejlesztő foglalkozásokban rendkívül hasznosan alkalmazható nyelvtani, vagy lexikai szerkezetek vizsgálatára, de akár a kettő közti összefüggések megvilágítására is. A program egyaránt használható fentről lefelé (*top down*), és lentől felfelé (*bottom up*). Ezek értelmében a tanuló egy bizonyos elméleti kérdést ellenőrizhet az adatok segítségével, vagy az adatokból kiindulva, megfogalmazhatja saját szabályait (pl. nyelvtani szabályokat). A program az autonóm tanulást is elősegíti.

b) A MULTICONCORD kontrasztív nyelvészeti vizsgálódásokra való alkalmassága már az eddigiekben vázoltakból is nyilvánvaló. A különböző nyelvek grammatikai vagy lexikai szerkezeiteinek összetetésére a program segítségével példákat lehet gyűjteni, vagy hipotéziseket tesztelni.

c) A fordításra vonatkozóan a program segítségével rendkívül gyorsan lehet megfeleltetéseket lehívni, mely által bizonyos terminusok, szerkezetek változatai, alternatívái is megfigyelhetők. A program segítségével lexikai elemek fordításait, de szintaktikai és szemantikai szerkezetek átváltásait is vizsgálni lehet.

Mivel a keresett szó(szerkezet) mindig teljes mondatban, vagyis szöveggörnyezetben jelenik meg a képernyőn, az adott helyzetnek legmegfelelőbb változatot lényegesen könnyebb kiválasztani, mint a szótárból kikeresni. A konkordancia program ily módon kontextualizált szinonimaszótárként is használható, hiszen ugyanazon lexikai elem fordításának megoldására több szinonimikus változatot kínál fel.

A különböző fordítási problémák elemzését hivatásos fordítók megoldásain keresztül vizsgálhatjuk. Így például érdekes és értékes változatokra bukkanhatunk a célnyelvben nem létező szavak megfeleltetésének vizsgálatakor. A fordítás okta-

tásában a program fontos szerepet játszhat azáltal, hogy a rutinos fordítók által alkalmazott megoldások vizsgálatával segíti az ún. fordítói tudatosság (übersetzerische Bewußtheit)⁶ fejlesztését. Az idegen nyelvi órák keretében tartott fordítási gyakorlatokon a többnyelvű párhuzamos konkordancia-program használata során átértékelődhet az egy az egyhez megfeleltetés mítoszának kényszerű alkalmazása.

Pozitívumok és negatívumok

A program pozitívumai: forrás- és célnyelven egymásnak megfeleltetett mondatok, gyorsaság, relatív pontosság, rugalmas keresés, különféle szempontok szerinti csoportosítási lehetőség (*Sorting*) és teszt-szerkesztés.

Negatívumai közé elsőként azt sorolnánk, hogy kereskedelmi forgalomba kerülésekor a projekt kivitelezési korszakában felépített korpuszt a program sajnálatos módon már nem tartalmazza. Lehetőség van ugyan újabb szövegek bevitelére, de sokkal egyszerűbb megoldást jelentett volna a már meglévő többnyelvű korpuszhoz igazítani egy újabb nyelv elektronikus szöveggyűjteményét. Szintén negatívum, a korlátozott találatkezelés, és az, hogy a párhuzamba állításkor néha manuális beavatkozásra van szükség.

Szerkezetileg a program a jól ismert *Windows* környezetnek köszönhetően könnyen kezelhető, a paraméterek legördülő menükben és jól érthető párbeszédablakokban állíthatók be. Szükség esetén a Súgó (*Help*) is lehívható, melyben egyértelmű magyarázatok segítenek az eligazításban.

Jegyzetek

1. Aarhus Universitet, University of Birmingham, University of East Anglia, University of Hull, Université de Nanc, University of Patras, Università degli Studi di Trieste, Università degli Studi di Torino, Universität Wuppertal.

2. Dino Buzzati: *A Tatárpuszta*; Italo Cal-

vino: *Ha egy téli éjszakán egy utazó*; Lewis Carroll: *Alice csodaországban, Alice tükörországban*; Friedrich Dürrenmatt: *Az öreg hölgy látogatása*; Umberto Eco: *A tökéletes nyelv keresése*; Scott F. Fitzgerald: *A nagy Gatsby*; Stephen Hawking: *Az idő rövid története a nagy bumm-tól a fekete lyukakig*; Michel Mollat du Jourdin: *Európa és a tenger*; Opel: *Opel Omega: Kezelés, Biztonság, Karbantartás*; Luigi Pirandello: *Hat szerep keres egy szerzőt*; Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*; képregények: Hergé: *Tintin kalandjai*; Goscinny: *Asterix és Obelix*.

3. A *Text Encoding Initiative* (TEI) egy nemzetközi, interdiszciplináris projekt, melyet a US National Endowment for the Humanities, az Európai Unió Bizottsága, valamint az Andrew W. Mellon Foundation támogat. Célja egy standardizált számítógépes indexálási rendszer kifejlesztése, amely megkönnyíti az elektronikus szövegek csereforgalmát.

4. A TEI rendszerén belül elsőszámú prioritása volt egy nemzetközileg elismert standard indexálási nyelv kidolgozásának, amely ma *Standard Generalised Markup Language* (SGML)-ként elfogadott.

5. Church, K. and Gale, W. (1991): "Concordances for Parallel Texts". *Using Corpora: Proceedings of the Seventh Annual Conference of the UW Centre for the New OED and Text Research*. Oxford: St. Catherine's College.

6. A nyelvi tudatosság analógiájára megfogalmazott fordítói tudatosság „(...) az érintett nyelvek természetéről, és az adott interlingvális transzfer törvényszerűségeiről való reflektáló képesség (...), [amely] mindig konkrétan transzferfüggő.” Kohn, János (1999) „Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban”. *Fordítástudomány* I/1. pp. 67–78. valamint „Computergestützte Untersuchung von Paralleltexen im Übersetzungsunterricht”. *Lebende Sprachen* 1/99. pp. 6–14.

How to use Corpora in Translation Work

Vellano, Olaszország – 1999. június

Pápai Vilma

Ha azt halljuk: 200 milliós szövegbank, Európai Unió támogatás, korpusznyelvészet, számítógépes laboratórium, online korpuszelérhetőség, minden bizonynyal zajos nagyvárosi környezetre, pazar irodákra gondolunk. Ha pedig azt halljuk: napernyők alatt, csendes, meghitt beszélgetés közben elköltött ebéd, erdei séták, vacsora a falusi panzió vendéglőjében, akkor a nagyvilágtól távoli vidék képe jelenik meg előttünk. Hogy mindezen kellékek együtt is jelen lehetnek, arra jó példa a Toszkánában, a Firenze fölötti hegyek között fekvő kis Vellano falu, ahol 1999. június 21. és 27. között a fenti címmel rendezett tanfolyamot a Tuscan Word Centre (TWC).

Ebben az elzárt faluban, amelyet tömegközlekedési eszközzel szinte lehetetlen megközelíteni, egy héti intenzív eszmecsere folyt a nyelvvel foglalkozó és a korpusznyelvészet iránt érdeklődő résztvevők, valamint a tudományágat képviselő szervezők között.

S a szervezők nem voltak mások, mint a nyelvészet egyre inkább megerősödő fiatal ágának, a korpusznyelvészetnek nemzetközi hírű művelői: *John Sinclair*, a tudományterület egyik vezető tudósa, a birminghami egyetem professzora, számos brit és európai szintű lexikográfiai, valamint gépi fordítással foglalkozó projekt vezetője és *Elena Tognini Bonelli*, jelenleg az olaszországi Lecce egyetemének professzora. További előadónak megnyerték *Mona Bakert*, a fordításelmélet és a korpusznyelvészet egyaránt elismert képviselőjét, aki szerteágazó tudományos munkássága mellett szerkeszti a *The Translator* című folyóiratot és vezeti a manchesteri egyetem, a UMIST (University of Manchester, Institute of Science and Tech-

nology) alkalmazott nyelvészeti tan-
székét.

Bár a kurzus 20 résztvevője különböző területekről: a nyelvészet, a nyelvoktatás, a fordítástudomány, a nemzeti korpuszépítés, az informatika, sőt a könyvkiadás területéről s – nem mellékesen – 11 európai országból érkezett, az egy-két főből álló nemzeti csoportok egy jövőbeli Európai Unió szellemében kialakított, soknemzetiségű, de szakmailag homogén munkaközösséget alkottak. Magyarországot Balaskó Máriával (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola) ketten képviseltük.

A Tuscan Word Centre szellemes elnevezés mögött az Európai Unió támogatásával a nyelvtudományi kutatások elősegítésére létrehozott non-profit szervezet húzódik meg, amelynek működéséhez – s különösen egyes szemináriumainak anyagi támogatásához – az olaszországi British Council is hozzájárul. Rövid intenzív tanfolyamok szervezésén kívül tanácsadó és szakértői tevékenységet is végez, konferenciák, szemináriumok, projektek tervezését és lebonyolítását, továbbá nyelvfeldolgozó szoftver minősítését is vállalja.

A TWC tevékenysége alapvetően a korpusznyelvészethez kapcsolódik. A korpusznyelvészet felismerte azt a napjainkban még felmérhetetlen lehetőséget, ami a számítógépen tárolt és számítógéppel kezelhető nagy szövegbankokban rejlik. A nagy terjedelmű szövegek olyan forrást jelentenek, amelyek új szemléletű nyelvelírást tesznek lehetővé. Nevezetesen: a korpusz nyújtotta adatokból autentikusabb és árnyaltabb tudást nyerhetünk a nyelvről, mint a nyelvtanítók intuíción alapuló példamondatokból vagy a szótárakban a jelentés illusztrációjára hozott, ugyancsak többnyire egyetlen nyelvhasználó által megalkotott szótári példamondatokból. A folyamatosan bővített korpuszok másik nagy előnye, hogy a nyelv aktuális állapotát mutatják, következőképpen érzékenyen tükrözik a nyelvi változásokat is.

A korpuszokból nyert és helyesen értelmezett információ segítségével hatékonyabb lesz mindennapi és szakmai kommunikációnk is, legyen szó jogi, kereskedelmi, politikai vagy egyéb szakterületen végzett kommunikációról. Nem véletlen, hogy az Európai Unió már számos projektet (például a PAROLE, TELRI és ELAN) indított többnyelvű vizsgálatok folytatására és többnyelvű adatbankok létrehozására.

A vizsgálatok egyik fő célja a *fordítási folyamat automatizálásának* meggyorsítása, és ezáltal – többek között – az Európai Unióra háruló hatalmas fordítási feladat megkönnyítése. Ez volt az elsődleges célja az 1990-ben elkezdett többnyelvű lexicográfiai projektnek (Council of Europe Multilingual Lexicography Project) is, amelyben John Sinclair és a birminghami egyetem korpusznyelvészeti csoportja vezetésével számos európai egyetem kutatói vettek részt. A vizsgálatban, amelyben hét európai nyelv között a magyar is szerepelt (angol, horvát, magyar, német, olasz, spanyol és svéd), arra a kérdésre kerestek választ, hogy milyen megfelelés áll fenn *A* nyelv egy-egy szavának szöveggörnyezete és *B, C, D* stb. nyelvi ekvivalensének szöveggörnyezete között, és hogyan írható le ez a megfelelés a számítógép számára.

Az ez évi júniusi TWC-tanfolyamon a szöveggörnyezetek felhasználásának másik lehetséges területe állt a vizsgálódás középpontjában: hogyan alkalmazhatók a *korpuszok a fordítás elméletében és gyakorlatában*.

A tanfolyamon naponta hat óra előadást hallgattunk és négy óra gyakorlati foglalkozáson vettünk részt. Az előadások sorát megnyitó Sinclair professzor a korpuszok felhasználásának általános elméleti és módszertani kérdéseiről beszélt. Az előbbi területhez tartoznak például a korpuszok és a nyelvészet kapcsolatáról, a korpuszok típusairól, a tervezésüket vezérlő elvekről, külső és belső kritériumokról szóló előadások. A metodikai kérdé-

sek közül érintette a lekérdező programok témakörét, a korpuszba felvett anyag feldolgozásának, pontosabban feldolgozottságának különbségeit. A kutatás céljától függ, hogy ún. nyers, folyamatos szövegeket gyűjtünk vagy részletes kódrendszerrel ellátott, elemzett korpuszt építünk. Tanácsokat kaptunk olyan problematikus kérdésekben, hogyan lehet a korpuszvizsgálatkor helyes kérdéseket feltenni, hogyan kell a kapott adatokat értelmezni, értékelni és nyelvészeti következtetéseket levonni.

Az elméleti és metodikai kérdések tárgyalása nem különült el a gyakorlattól, ezeket a professzor azonnal gyakorlati példákkal mutatta be. A birminghami központra csatlakozva az angol Cobuild-korpusz, a Bank of English mintegy 200 millió szóból álló készletét használta fel illusztrációként. Számos példán mutatta be, hogyan lehet a korpusz segítségével egy-egy szóról vagy szókapcsolatról nyelvi információt szerezni, pontosabban szólva, hogyan lehet a vizsgált nyelvi egység *tipikus* viselkedését feltárni a kontextus alapján.

A második előadó, Mona Baker kutatói érdeklődése elsősorban a fordított szövegek sajátosságaira irányul. Vizsgálataihoz egy másik korpuszt használ, az úgynevezett TEC-korpuszt (Translational English Corpus). A TEC 5 millió szavas gyűjteménye kizárólag fordítás eredményeként létrejött angol szövegeket tartalmaz, amelyben minden szöveget a manchesteri kutatócsoport igen részletes bibliográfiai információval látott el, például: a fordító nemzetisége, neme, alkalmazási státusa, a forrásnyelvi szöveg, a szerző és a kiadó(k) adatai, a fordítás folyamat jellemzői.

Vitát váltott ki az a kérdés, hogy milyen fordított szövegeket kell felvenni a korpuszba: csak lektorált és professzionális fordító által készített fordításokat vagy kevésbé gyakorlott fordítók munkáit is. Egy reprezentatívnek nevezett gyűjteménynek ugyanis az utóbbiakat is tartal-

maznia kell. Ez a szembeállítás visszavezet bennünket a fordításelmélet klasszikus kérdéséhez: a deskriptív vagy normatív megközelítés szembeállításához. A TEC-ben jelenleg csak nyomtatásban megjelent, a fordító anyanyelvére fordított művek szerepelnek.

Mona Baker bevezetőjében szervesen kapcsolódott Sinclair professzor előadásaihoz. Röviden ismertette, hogy a Bank of English gyűjteményében kimutatott törvényszerűségek kiállják-e a próbát a fordított szövegek korpuszában. Megvizsgálta tehát, hogy az angol nemzeti korpuszból nyert kollokációs mintákat tükrözik-e a fordított szövegek is. Minden alkalommal meg kellett állapítania, hogy a gyors vizsgálat alapján a fordítás eredményeként létrejött angol szövegek nem mutatják azokat a szabályszerűségeket, mint az eredeti szövegek.

Előadásaiban beszélt továbbá a fordítástudományban és -oktatásban felhasználható korpuszok fajtáiról: a kétnyelvű vagy párhuzamos, a többnyelvű és az ún. összehasonlítható egynyelvű korpuszokról. A párhuzamos korpusz egy adott nyelven írt műből és adott célnyelvi fordításából épül fel. A többnyelvű korpuszok (multilingual corpora) olyan két vagy több egynyelvű korpuszt tartalmaznak, amelyek egymásnak nem fordításai, mint például a fentebb említett Council of Europe Multilingual Project korpusza. Összevetésük mégis lehetséges, mert hasonló kritériumok alapján hozták létre őket. Az ún. összehasonlítható (comparable corpora) korpuszok két különböző korpuszból állnak, amelyek azonos nyelvű szövegeket tartalmaznak: míg az egyik az adott nyelven írt eredeti szövegekből, a másik az adott nyelvre fordított szövegekből áll. Mona Baker szerint az összehasonlítható korpuszok tanulmányozásával eljuthatunk azokhoz a tulajdonságokhoz, amelyek minden fordított szövegre jellemzőek. A korpuszok segítségével alátámaszthatjuk vagy megcáfolhatjuk a fordításelméletben élő

hipotéziseket. Példaként említhetjük az explicitációs hipotézist vagy Gideon Toury alábbi állítását is: "in translation, textual relations obtaining in the original are often modified, sometimes to the point of being totally ignored, in favour of (more) habitual options offered by a target repertoire" (Toury 1995: 268).

A különböző korpusztípusok fordítás-tudományi felhasználásáról szólva Mona Baker felhívta figyelmünket több lehetséges kutatási témára is. Nem hallgatta el azonban az egyes korpuszfajták alkalmazásának nehézségeit sem. Bár léteznek kereskedelemben kapható programok, például a párhuzamos szövegek létrehozásához szükséges ún. illesztő programok, mégis az adott kutatás igényei szerinti módosításukhoz, illetve működtetésükhöz jelentős konzultációra van szükség számítógépes szakemberekkel. Magam számára éppen ezt a következtetést vontam le, hogy a korpuszok gyakorlati alkalmazásához jelentős team-munka szükséges, elsősorban a számítástechnikai háttér biztosítása érdekében.

Elena Tognini Bonelli előadásai voltak a leginkább gyakorlat központúak. Újabb kutatási témáit tárta elénk, példákat hozva a korpuszok gyakorlati felhasználásának lehetőségeire. Nagy érdeklődést keltettek az egy-egy szinonima-pár kollokációinak elkülönítésére folytatott vizsgálatai.

A gyakorlati foglalkozásokon kis csoportokban végeztünk korpuszkutatási feladatokat. A feladatok lépésről-lépésre vezettek végig egy-egy szókapcsolat szöveggörnyezete törvényszerűségeinek feltárásában a következtetések levonásáig. Tanulmányosok voltak a résztvevők kutatómunkájáról szóló beszámolók is, amelyek bizonyították, hogy a korpuszépítés valóban jelen van és népszerű Európa egyetemlein. Ahogy Sinclair professzor megjósolta:

"Thirty years ago when this research started it was considered impossible to process texts of several million

words in length. Twenty years ago it was considered marginally possible but lunatic. Ten years ago it was considered quite possible but still lunatic. Today it is very popular". (Sinclair 1991:1)

A Toszkanában töltött egy hét alatt a napi tíz óra munkát kötetlen beszélgetések egészítették ki. Bepillanthattunk a lelkes kutatógárda alkotóműhelyébe, igényes, tanítványokat is nevelő munkájába. Mi több, a két tudományág e kiemelkedő egyéniségeiben szívélyes, önzetlen és nagylelkű embereket ismerhettünk meg. Így a szakmai útravaló mellé ajándékot is kaptunk. Ennek az élménynek a nagyszerűségét.

Irodalom

- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
Sinclair, J. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Bradfordi nyári egyetem tolmácsoknak

Bradford, Anglia, 1999. június 21 – július 16.

Horváth Ildikó

Az Európai Parlament felkérésére a Bradfordi Egyetem Modern Nyelvek Tanszéke 1999. június 21. és július 16. között első ízben szervezett négyhetes nyári kurzust fiatal, frissen végzett tolmácsok számára. A tanfolyamra 5 közép- és kelet-európai országból összesen 25 hallgató (5 lengyel, 4 cseh, 4 észt, 4 lett, 4 szlovén és 4 magyar) érkezett. A kurzus célja a résztvevők angoltudásának intenzív fejlesztése volt.

Ennek érdekében a házigazdák minden tőlük telhetőt megtettek. A kurzus ideje alatt összesen 36 oktató töltött több-kevesebb időt a hallgatókkal: volt, akivel

minden nap találkoztunk, de egyes oktatók csak egy-két alkalommal tartottak előadást. A házigazda szerepét az egyetem tolmácsképző csoportja töltötte be, melynek frissen végzett hallgatói közül többen folyamatosan a külföldiek rendelkezésére álltak. Az ő társaságukban számos vidám és nyelviileg hasznos órát töltöttünk el. A tanfolyamot a tolmácsképző csoport termeiben tartották és az intézmény könyvtárát/mediotékáját is természetesen használhattuk. Ezenkívül szabad bejárásunk volt az egyetem többemeletes könyvtárába és az uszodába is.

A kurzus műszaki felszereltségére az jellemző, hogy minden hallgató minden nap megkapta valamelyik angol napilap aktuális számát, ezen kívül minden nyelvcsoporthoz elláttak a *Financial Times*-szal, a heti rádió és tv műsorral, valamint egy másik napilappal. Mindenkinek rendelkezésére bocsátottak egy rádiós magnót, továbbá két-két hallgató kölcsön kapott egy-egy televíziót videomagnóval.

Az oktatás reggel 8.30-kor kezdődött és általában 17.30-kor fejeződött be. Az esti programokra csak ezt követően került sor, melyek látogatása (közös indiai vacsorák, filmvetítés, pub-látogatás) többnyire fakultatív volt. A reggeli órát a média (sajtó, rádió, tv) tanulmányozásának szentelték a szervezők. Ez lehetőséget adott arra, hogy Nagy-Britannia aktuális politikai és a közvéleményt éppen foglalkoztató eseményeibe betekintést nyerjünk. A formális nyelvórákra csak ezt követően került sor. Órarendünkben a hagyományos nyelvórákon kívül, melyek elsősorban a szókincsfejlesztésre koncentráltak, a következő foglalkozások szerepeltek: előadásmód, tolmácsolás (konszekutív és szinkron), ízelítő az angol nyelv különböző dialektusaiból, az angol, mint világnyelv. A meghívott előadók nagyon változatos témákban tartottak előadást. Halottunk többek között a diplomáciai és a törvényeségi tolmácsolásról, az EU különböző intézményeinek konferenciatolmácsolási

gyakorlatáról, az Európai Unió bővítéséről, a brit felsőoktatási rendszerről.

A nyelvi és a tolmácsolási készségek fejlesztése szempontjából hasznosnak bizonyult még az a három ún. „szimulált konferencia”, melyet a következő témákban rendeztek meg: „Tudás az új évezredben”, „Közlekedésbiztonság Európában”, „Génmanipuláció”. A gyakorlatban minden nyelvcsoport saját országa képviselőiben egy hallgatót delegált a konferenciára. A többiek pedig a tolmácsolást biztosították, mely azon a megállapodáson alapult, hogy a küldött csupán érti, és nem beszél az angol nyelvet, ezért csak az anyanyelvén szólal fel. Ennek értelmében a tolmácsoknak mindössze egy irányban kell dolgozniuk: az anyanyelvükről angolra. Az első konferencián konszekutív, a másik kettőn pedig szinkrontolmácsolást kellett biztosítani. A konferenciát levezető elnök az oktatók köréből került ki. A feladata többek között az volt, hogy gondoskodjon róla, mindenki arányosan jusson szóhoz.

A kurzus tartalmának még azon összevőiről nem beszéltem, melyeket „házon kívül”, azaz a városban szerveztek számunkra. Ilyen volt elsőként a Fényképeszeti, Filmművészeti és Televíziózási Nemzeti Múzeumban tett látogatás. Ezenkívül

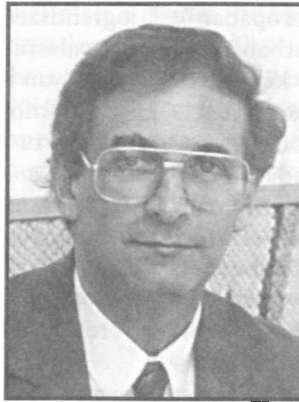
a városházán töltött délután alkalmával, ahol a polgármester-helyettes is fogadott bennünket, betekintést nyerhettünk a helyi képviselőtestület munkájába. Az egyik legérdekesebb élményben azonban talán a bíróságon tett „tanulmányút” alkalmával volt része a csoportnak, amikor is a brit jogrendszerrel tartott előadás után néhány tárgyalásra is bemehettünk, melyek között volt olyan is, ahol tolmácsolás folyt.

A tanfolyam négy hete alatt természetesen arra is adódott alkalom, hogy megnézzük a környék nevezetességeit. Ezek a programok ugyan fakultatívak voltak, mégis érthető módon nagy népszerűségnek örvendtek. Így jutottunk el többek között Yorkba, Haworth-ba (a Brontë nővérek házába), Leeds-be, Whitby-be stb.

A kurzus természetesen elérte célját, hiszen hozzájárult a résztvevők nyelvtudásának fejlesztéséhez. Volt ennél azonban még egy sokkal jelentősebb értéke: olyan, nyelvórán és az anyaországban meg nem szereshető országismereti és kulturális ismereteket nyújtott a résztvevők számára, melyeknek később munkájukban minden bizonnal hasznát látják. Azonkívül, hogy angoltudásomat is tökéletesíthettem, számomra elsősorban a Nagy-Britannia intézményrendszerébe való bepillantás szolgált a legnagyobb tanulsággal.

Krónika

Emlékezés Kohn Jánosra

1941–1999

A *Fordítástudomány* 1999 márciusában megjelent első számát már nem vehette kézbe folyóiratunk egyik alapítója, szerkesztőbizottságának tagja, Kohn János, aki 1999. március 4-én tragikus hirtelenséggel eltávozott közülünk. Dr. Kohn János, a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Filológiai Intézetének igazgatója, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének vezetője, az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának tagja – nemcsak szerkesztője és szerzője, hanem megálmodója és létrehozója is volt az első magyar fordítástudományi folyóiratnak.

Kevesen tudják, hogy amikor 1998 áprilisában, a sikeres szombathelyi alkalmazott nyelvészeti konferencia záróülésén, – elegánsan és röviden – elbúcsúzott a konferencia résztvevőitől, már súlyos beteg volt. Ő maga sem tudta. Betegsége június elején derült ki. Közvetlenül előtte, május 31-én találkoztunk vele Pécsen, ahol Szabari Krisztina és Salánki Ágnes doktori értekezésének opponense volt. Felolvasta a tőle megszokott szakszerűséggel és alapossággal megírt, kritikus, ámde mégis mindvégig jóindulatú bírálatát, részt vett az értékelésben, még koccintottunk a fogadáson, de hangja kissé fakóbb volt, mint máskor, és nagyon fáradtnak látszott. Nyáron Németországba készült, barátjának, Dieter Wolffnak a házában szeretett volna pihenni, könyvet írni. Nem is kerestük nyáron, azt hittük külföldön van, pedig akkor már a gyógyíthatatlan betegséggel küzdött.

Kohn Jánost nagyon sokan ismerték és szerették. Mondhatnám úgy is, akik megismerték, megszerették. Talán a lassúbb léptékű temesvári, nagyváradi élettempó tette mássá, de úgy éreztük, szerényebb, udvariasabb és türelmesebb nálunk. Igazi „békebeli úriember”, mondták róla sokan. És tényleg az volt, meg-

jelenésében, modorában is. Meglepő, mennyi ember érezte őt közeli barátjának, pedig alig tíz évet töltött Magyarországon.

Temesváron született 1941-ben, a temesvári Klasszikus Gimnáziumban érettségizett, majd a Temesvári Egyetem német-román szakos hallgatójaként szerzett diplomát 1965-ben. Nagyváradon kezdett el tanítani német nyelvet különböző gimnáziumokban, majd 1970-ben a Nagyvárad Tanárképző Főiskolán létrejött idegen-nyelvi tanszékcsoport tanára lett. 1980-ban sikeresen megvédte a fordítástudomány kérdéseivel foglalkozó doktori disszertációját a Temesvári Egyetemen. Amikor 1983-ban megszűnt a német nyelv oktatása a Nagyvárad Tanárképző Főiskolán, ő a Nagyvárad Filológiai Liceum német nyelv és irodalom tanáraként helyezkedett el, és ott tanított áttelepüléséig.

1989 augusztusában jött Magyarországra. Sorsa kezdettől nagyon szerencsésen alakult. A szó szoros értelmében az utcáról állított be az ELTE Német Tanszékének vezetőihez Hessky Reginához és Manherz Károlyhoz, hogy állást keressen. Másnap már a Német Tanszék oktatója volt. Akkor az ELTE Német Tanszéke még a Piarista-közi épületben volt, a könyvesbolt felett, ablakai a Váci utcára néztek. Kohn János az akkor elhunyt Juhász János professzor íróasztalát örökölte meg. Mint később többször elmesélte, lenézett a Váci utcára, és alig akarta elhinni, hogy nem álmodik.

Pedig két fő szakterülete a germanisztika és a fordítástudomány közül inkább a fordítástudomány volt az, amely a magyarországi áttelepülést elősegítette. Könyvalakban megjelent doktori disszertációját recenzálta a *Babel* című akkoriban Magyarországon szerkesztett nemzetközi folyóirat, s ennek kapcsán barátság szövődött közte és a folyóirat főszerkesztője Radó György között. A levelezéssel kezdődő barátságot a személyes találkozás annyira elmélyítette, hogy Radó György benne látta meg azt a fiatal tehetséget, akire munkásságának gondozását, kéziratait, könyvtárát örökül hagyhatja.

Az ELTE Német Tanszékének adjunktusaként másodállásban a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Német Tanszékén is oktatott, és ez volt az előzménye annak, hogy 1992-ben felajánlották neki a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola EECALL (East European Computer Assisted Language Learning) központjának vezetését. Leköltözött Szombathelyre és az EECALL élén egycsapásra bekerült a számítógéppel támogatott nyelvoktatással foglalkozó szakemberek nemzetközi csapatába, miközben a germanisztikával és a fordítástudománnyal való foglalkozást sem hagyta abba.

Mámorító érzés volt számára, hogy szakmai és tudományos terveit meg tudja valósítani. A szombathelyi tanárképző főiskola, amely dr. Pusztay János főigazgatója alatt az egyetemi rang elérését tűzte ki célul, élénk nemzetközi kapcsolatokat folytatott. A 90-es évek elején egyébként is a nagy nemzetközi nyitási korszakát éltük, pályázatok révén lehetett már utazni, külföldi konferenciákon részt venni, nemzetközi szakmai kapcsolatokat építeni. Kohn János anyanyelvi szintű német tudása, tökéletes angol tudása és kiváló szervező képességei révén hamarosan olyan pezsgést teremtett a főiskola nemzetközi életében, hogy egyik nemzetközi konferencia a másikat követte, német és angol egyetemekről jártak át oktatók, alkalmazott nyelvészek, számítógépes szakemberek tanítani a szombathelyi főiskolára. Az 1994–95-ös tanévben részt vettem náluk egy olyan két

éves alkalmazott nyelvészeti képzésben, hol én voltam az egyetlen magyar előadó, a többiek, Wuppertalból, Hullból, Birminghamból, Aberdeenből „jártak át” órát tartani, blokkosítva, félvényként kétszer-háromszor. Ez még ma is meglehetősen ritka jelenség a magyar egyetemeken és főiskolákon, nem utolsósorban azért mert roppant szervező munkát igényel.

Kohn János szakmai életének különböző szinterei voltak. A szombathelyi főiskolán kívül 1995-ig tanított az ELTE Német Tanszékén, tanított és vizsgáztatott a BDTF különböző kihelyezett tagozatain: Zalaegerszegen, Csepelen, részt vett a JPTE doktori programjában, nem is beszélve gyakori külföldi utazásairól, hiszen az EUROCALL vezetőségi tagjaként minden konferencián és vezetőségi ülésen részt vett. Tudományos szervező- és kutatómunkájának főbb területei: a germanisztika, az alkalmazott nyelvészet, azon belül is különösen a fordítástudomány és a korpusznyelvészet. Tevékenységének más és más oldalait ismerték a germanisták, a számítógépes nyelvészek vagy szombathelyi közvetlen kollégái. Én most csak a magyar fordítástudomány fejlődésében játszott szerepéről fogok szólni.

Közös munkánk akkor kezdődött, amikor az 1993-1996-os akadémiai ciklusban Kohn János bekapcsolódott az MTA I. Osztály Fordításelméleti Munkabizottságának tevékenységébe. Ennek a következő előzményei voltak. 1991-tavasza Szalai Lajos a BDTF Német Tanszékének vezetője mutatta be nekem Kohn Jánost az ELTE Ajtói Dürer sori épületének büféjében. Azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy mint a Fordításelméleti Munkabizottság vezetője, segísek megszervezni egy nemzetközi konferenciát Radó György 80. születésnapja alkalmából. Erre a kérésre, bevallom, legszívesebben nemet mondtam volna, két okból is. Az egyik ok az volt, hogy magam is régen terveztem egy nemzetközi fordítástudományi konferencia megrendezését, de sosem mertem belevágni, mert túlságosan merész vállalkozásnak tartottam. A másik az volt, hogy Radó Györggyel semmiféle szakmai kapcsolatban nem voltam, sőt bizonyos fokig felelősnek tartottam őt a magyar fordításkutatók elszigeteltségéért, mivel sem a FIT tevékenységébe, sem az akkor Magyarországon szerkesztett *Babel* című nemzetközi folyóirat szerkesztésébe nem igyekezett magyar szakembereket bevonni. Mikor azonban megtudtam, hogy néhány világhírű fordításkutató (pl. Gideon Toury) máris jelezte érdeklődését a konferencia iránt, beleegyeztem.

Az első értekezletet Radó György Petőfi Sándor utcai lakásán tartottuk, valamikor 1991 novemberében. Feleségének, Kormos Mártának halála után Radó György már nem tudta igazán rendben tartani a szép, háromszobás, könyvekkel, kéziratokkal telezsúfolt lakást, amely évekig a *Babel* szerkesztősége is volt. Valahogy mégis leültetett minket – Kohn Jánost, Zöldhelyi Zsuzsát és engem – a félhomályos lakásban, és elkezdtük a nemzetközi konferencia tervezését. Radó György testileg kissé megtörve, de teljes szellemi frissességgel vett részt a munkában, az ő ötlete volt, hogy a konferencia jelszava a *Navigare necesse est* mintájára alkotott *Transfere necesse est* legyen. Elkészültek az angol, német és magyar nyelvű meghívók, és 1992 tavaszán, Szegeden a II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia fordítási szekciójában már toboroztuk a konferenciára a magyar résztvevőket, mivel Radó György nemzetközi ismertsége miatt több volt a külföldi jelentkező mint a magyar.

Az első nemzetközi *Transfere necesse est* ... konferencia végül is 1992 november 13–14-én nagy sikerrel lezajlott. Radó György nemzetközi hírnevének köszönhetően a nemzetközi fordítástudomány sok kiváló képviselője jött el Magyarországra: Ewald Osers (Anglia), Gideon Toury (Izrael), Anthony Pym (Spanyolország), Geoffrey Kingscott (Anglia) és Eugene Nida (USA), a fordítástudomány élő klasszikusa is küldött cikket a konferencia anyagába. És ami talán még ennél is fontosabb volt, ez az angol és német munkanyelvű nemzetközi konferencia hozta össze azokat a magyar kutatókat, akikben megvolt az igény a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásra. Kohn János és a segítőtársa Balaskó Mária nemcsak nagyszerű konferenciaszervezőnek, hanem melegszívű vendéglátónak is bizonyult. Sok fontos szakmai és emberi barátság kötődött ezen a szombathelyi konferencián, ami hozzájárult a magyar fordítástudomány fejlődéséhez, nemzetközi kapcsolatainak kialakulásához.

Kohn János egyik nagy érdeme tehát az volt, hogy az első nemzetközi fordítástudományi konferencia megszervezésével mintegy nemzetközi perspektívát adott a magyar fordításkutatásnak. A szombathelyi konferencia, és Kohn János bekapcsolódása felélénkítette a Fordításelméleti Munkabizottság működését is. Mái is emlékszem, hogy amikor hórihorgas, elegánsan öltözött alakja feltűnt a Nádor utcai épület lépcsőjén, úgy éreztem, érdemes volt a bizottsági ülést összehívni. A munkabizottsági ülések után néhányan, Kohn Jánoson kívül most hirtelenjében Szabari Krisztinára és Valló Zsuzsára emlékszem, még beültünk valamelyik környékbeli kávézóba, és tervezgettük a fordítás-tolmacsolás kutatásának jövőjét.

Az 1993 és 1996 közötti három év a Munkabizottság működésének legaktívabb szakasza volt. A sikeres szombathelyi fordítástudományi konferencia után elhatároztuk, hogy Budapesten megrendezzük a második *Transfere necesse est*... konferenciát. Az 1996 szeptemberében rendezett második nemzetközi fordítástudományi konferencia iránt óriási volt az érdeklődés a világ minden tájáról: 40 országból 400 résztvevő jött el, és a fordítástudomány olyan klaszterikusai voltak a plenáris előadók, mint Eugene Nida, Peter Newmark, Mary Snell-Hornby, Daniel Gile és José Lambert. A szervezésében Kohn János mindvégig aktívan részt vett, pedig ő volt a vendéglátója és szervezője a Szombathelyen egy hónappal korábban 1996 augusztusában megrendezett EURO-CALL'96 konferenciának is. A második *Transfere necesse est* konferencia után együtt szerkesztettük köteté a konferencia anyagát, amely egyedülállóan széles perspektíváját nyújtja a századvég fordításkutatásának.

A fordítástudomány szempontjából Kohn János másik nagy érdeme óriási szakirodalmi tájékozottsága volt. A nemzetközi fordítástudományi szakirodalomhoz Magyarországon nem volt könnyű, és most sem könnyű hozzáférni, ezért még mindig nagyon kevesen vannak, akiknek megvan a kellő tájékozottságuk ahhoz, hogy fiatal kutatók munkáját irányítani tudják. Ő erre messze-menően alkalmas volt, mint ezt a pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programban elkezdett és sajnos tragikusan hirtelenül félbeszakadt tevékenysége is bizonyítja.

Új tudományágban, amelyet egy országban viszonylag kevesen művelnek, az egyik legsúlyosabb probléma, hogy kevés az olyan szakember, aki az elké-

szült doktori értekezéseket érdemben meg tudja ítélni, és véleményét el tudja fogadtatni az ilyen esetekben szükségképpen más szakterületekről verbuválódott bírálóbizottsággal. Kohn János olyan fordításkutató volt, akit a germanisták és az anglisták is elismertek, és ezzel a tulajdonságával még óriási szolgálókat tehetett volna a magyar fordítástudománynak. Talán ezen a területen fogjuk érezni legsúlyosabban hiányát a jövőben.

Ősszel, súlyos betegen még részt vett a *Fordítástudomány* első számának összeállításában. Két levelével szeretném felidézni emlékét, és azt, hogy mennyire bízott a jövőben, a gyógyulásban.

Szombathely, 1998 november 14.

Kedves Kinga

Köszönöm kedves baráti szavaidat és a biztatást, amelyre nagyobb szükségem van mint mostanáig bármikor. Gratulálok a Fordítástudományhoz, és köszönöm a megtisztelő szerkesztőbizottsági tagságot. Kívánom Neked – de főleg magamnak –, hogy még sokáig vedd hasznomat. Jó az a tudat, hogy valahova tartozom.

Ami a tanulmányt illeti, említettem Neked, hogy a Lebende Sprachen most fogja közölni egy viszonylag hosszú cikkemet a párhuzamos korpuszokról. Mivel a cikk kissé hosszú, az a kérésem, hogy válasszátok ki belőle, ami érdekes lehet. Hétfőn postázom a kefelevonatot.

A könyv amivel küszködök németül lesz Linguistische Wege zum literarischen Text. Részben a Pécsen tartott előadások verziója, részben régebbi dolgokat tartalmaz. Elsősorban jegyzetnek szánom.

Még egyszer köszönök mindent. Baráti szeretettel és üdvözlettel:

János

Utolsó, 1999 januárjában írt levele így kezdődik: „*Kedves Kinga, A fordítás igazán kiváló. Kérlek tolmácsolj Krisztának és a két kolléganőnek őszinte elismerésemet és köszönetemet*”. A fordítást gondosan átnézte, a hibákat kijavította. Szinte az utolsó percig dolgozott.

Tudományos munkásságát most nem méltatom, erről művei beszélnek. Ő maga az alábbi oktatási és kutatási területeket érezte magához a legközelebb: alkalmazott nyelvészet, német leíró nyelvtan, fordítástudomány, nyelvi korpuszok alkalmazása a fordításelméletben és a gyakorlatban, irodalmi szövegek nyelvészeti elemzése, nyelvészeti modellek alkalmazása az idegen-nyelv oktatásban. Doktori értekezése a kompenzációról szólt, az áttelepülés után a párhuzamos korpuszok fordításkutatásban való felhasználásával kezdett el foglalkozni. Éveken át építette a fordítási korpuszokat, nemrég kezdte publikálni az első eredményeket. *A Lebende Sprachen*-ben megjelent hosszú cikkének első része magyar fordításban olvasható a *Fordítástudomány* első évfolya-

mának első számában. Második részét a második évfolyam első száma fogja közölni. Rendkívüli módon érdekelte a fordítás nyelvészeti és irodalmi megközelítésének összekapcsolása, és ennek egyedülálló lehetőségét látta korpusz alapú kutatásban. Szinte évente jelent meg egy általa szerkesztett tanulmánygyűjtemény, közvetlenül halála előtt fejezte be a *Fiatal bölcsészek tudományos műhelyét* bemutató kötetet, és a *VIII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak* három kötetes gyűjteményét.

Tudományszervező pályafutásának egyik csúcspontja volt 1998 áprilisában a VIII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia megrendezése Szombathelyen. Az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék csapata, a főiskola lelkes nyelvészhallgatóinak támogatásával az első perctől az utolsóig élvezetessé tette a konferenciát. Pontos szervezés, kiváló tájékoztató anyagok, elegáns fogadás az első estén, közvetlen hangulatú közös vacsora a második estén, az előadások pontosan kezdődtek és végződtek, a technikai segédeszközök működtek. Minden tökéletes volt, és a zárúlése senki nem gondolt arra, hogy a konferencia szervezőjét soha többé nem látja viszont.

Oktatásszervező tevékenységének egyik legfontosabb célja az EECALL központ Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékké való bővítése volt. A tanszék létrejött, s elérte azt is, hogy – elsőként az országban – egy főiskola keretein belül egyetemi szintű szakként akkreditálták az alkalmazott nyelvészetet. Az oktatás 1998 szeptemberében indult, de már nélküle, hiszen az 1998–1999-es tanévet betegsége miatt már nem tudta elkezdni.

Súlyos a veszteség, nehéz bármi vigasztalót mondani. Ha csak nem azt, hogy minden, amibe belekezdett, tovább él. Megmarad az általa létrehozott tanszék, az alkalmazott nyelvészeti szak, a *Fordítástudomány* című folyóirat, megmaradnak könyvei, tanulmányai, a konferenciakötetek, amelyeket szerkesztett, és a franciaországi Besancon-ban 1999 szeptemberében rendezett EUROCALL'99 konferencián létrehozta egy 'János Kohn Memorial Fund'-ot, amely évente lehetővé teszi egy fiatal magyar kutató számára az EUROCALL konferencián való részvételt.

És ami talán még mindezeknél is fontosabb: Kohn János alighanem boldog ember volt. Halála után az szombathelyi főiskola Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke kiállította életének néhány dokumentumát, könyveit, fényképeit. A fényképekről egy boldog ember tekint ránk, aki élvezte az életet, a munkát, szerette kollégáit tanítványait, jól érezte magát velük, közöttük. És tanítványai, kollégái is szemmel láthatólag jól érezték magukat társaságában. Szép, gazdag élete volt, és mi is mindannyian gazdagabbak lettünk attól, hogy ismerhettük őt.

Klaudy Kinga

Kohn János műveinek bibliográfiája

Önálló kötetek, szerkesztések és szöveggyűjtemények

1. Német szakszövegek és gyakorlatok a tanárképző főiskolák kémia szakos hallgatói számára. Nagyvárad. 1972.

2. A román nyelv kompenzáló értékei a műfordításban. A kompenzáció elmélete és a műfordítás stilisztikája (Virtutile compensatorii ale limbii române. Ön traducere). Temesvár: Facla. 1983.

3. Nyelvészeti alapfogalmak és irányzatok (Begriffe und Richtungen der Linguistik. Eine Einführung mit Arbeitsvorschlägen zusammengestellt von J. Kohn und J. Tóth). Szombathely. 1991.

4. Új tendenciák a tanmenet-fejlesztésben (Neue Tendenzen in der Curriculum-Entwicklung. János Kohn/ Dieter Wolff (Hrsg.). Szombathely. 1993.

5. *Transferre necesse est...* (A fordítás aktuális kérdései/Aktuelle Fragen der Übersetzung) Klaudy Kinga, Kohn János et. al. (eds.). Szombathely. 1993.

6. Új módszerek az idegennyelv oktatásban és tanulásban (Neue Methoden im Fremdsprachenunterricht) János Kohn/ Dieter Wolff (Hrsg.) Szombathely. 1994.

7. A németoktatás a gyakorlat és a kutatás közötti feszültségmezőben (Der DaF-Unterricht im Spannungsfeld zwischen Forschung und Praxis). Gert Henrici/ János Kohn (Hrsg.) Szombathely. 1997.

8. *Transferre necesse est...* (Proceedings of the 2nd international conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting, 5-7 September 1996 Budapest, Hungary). Kinga Klaudy/János Kohn (eds.) Budapest: Scholastica. 1997.

9. Új utak a számítógéppel támogatott nyelvvoktatásban (New Horizons in CALL. Proceedings of the International EUROCALL 96 Conference, 29-31. August 1996 Szombathely, Hungary). János Kohn/Bernd Rüschoff/Dieter Wolff (eds.) Szombathely. 1997.

10. *Studienbuch Dependenz-Verb-Grammatik für ungarische DaF-Lehrende und -Lernende*) János Kohn/Reiner Schmidt. Szombathely. 1997.

11. *Fiatol bölcsészek tudományos műhelye. A Filológiai Intézet Szakmai Napja.* Szombathely. 1998.

12. *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása, 1998. április 16–18. Szombathely. Balaskó Mária/Kohn János (szerk.) Szombathely. 1999.*

Tanulmányok és cikkek

13. *A német, mint idegennyelv oktatásának néhány kérdése (Citeva aspecte ale predarii limbii germane), Revista invatamintului profesional si tehnic. Bucuresti, 1970.*

14. *A tanár-diák kapcsolata a nyelvelsajátítás folyamatában (Relatia profesor-elev in procesul de insusire a limbilor moderne). Revista Casei Corpului Didactic. Oradea. 1973.*

15. *A fordítás Igen és Nem között (Traducerea intre Nu si Da), Familia 8. 1973.*

16. A német oktatása mint szaknyelv (Predarea germanei ca limba de specialitate), Studii de Limba si Literatura. Institutul Pedagogic Oradea. 1975.
17. A hangok átültetéséről (Transferul expresivitatii sunetelor), Revista Casei Corpului Didactic. Oradea. 1975.
18. A fordítás esztétikai kérdései (Probleme estetice ale traducerii), Familia 10. 1976.
19. A szavak kompenzáló ereje a fordításban I. *Vágy* (Virtutile compensatorii ale cuvintului in traducere *Dor*), Familia 3. 1977.
20. A szavak kompenzáló ereje a fordításban II. *Szellem* (Virtutile compensatorii ale cuvintului in traducere *Duh*), Familia 5. 1977.
21. A szavak kompenzáló ereje a fordításban III. *Szó* (Virtutile compensatorii ale cuvintului in traducere *Cuvint*), Familia 11. 1977.
22. A nyelvtanulás néhány aspektusa (Citeva aspecte ale invatarii limbilor moderne), Revista de Pedagogie 7. Bucuresti. 1977.
23. A realiák fordítása (Traducere si culoare locala), Familia 8. 1978.
24. A választás, mint öndefiníálás a fordításban (Optiunea ca autodefinire in traducere), Familia 4. 1979.
25. Eminescu helye a világirodalomban (Locul lui Eminescu in literatura universală), Familia 6. 1979.
26. A műfordítás, mint a szellem kalandja (Traducerea ca aventura a spiritului uman), Familia 5. 1980.
27. Jelentős momentumok a magyar-román kulturális kapcsolatok történelmi múltjából. A kölcsönös fordítások szerepe (Momente semnificative din istoria relatiilor romano-maghiare. Rolul traducerilor reciproce), Editura Episcopiei Ortodoxe Oradea. 1980.
28. A személynevek fordításáról (Traducerea numelor proprii), Familia 5. 1981.
29. A metafora funkciói. Goga fordítások Petőfi, Ady és Madách költészetéből. (Funcțiile metaforei in traducere. Traducerile lui Goga din Petőfi, Ady si Madách), Familia 11. 1982.
30. Műfordítás *Pro* és *Kontra* (Traducerea *pro si contra*), Orizont 9. Timisoara. 1982.
31. A csúcok káprázata. Egy új román Faust. (Fascinatia piscurilor. Un nou „Faust” romanesc. 150 de ani de la moartea lui Goethe), Familia 5. Oradea. 1982.
32. Jelentős momentumok a román fordítás történetéből (Momente semnificative din istoria traducerii in romaneste), Familia 4. Oradea. 1984.
33. Tudor Argezi angolul (Tudor Argezi in versiune engleza), Familia 5. Oradea. 1984.
34. Kortárs német költészet (Sensibilitate si angajare), Familia 11. Oradea. 1984.
35. Eminescu Petőfi nyelvén (Eminescu in limba lui Petőfi), Familia 1. Oradea. 1985.
36. Állomás a végtelenben.... (Popas in durata) Az új román Rilke. Familia 5. Oradea. 1985.

37. Néhány javaslat a műfordítások alkalmazásához a nyelvtanításban (Citeva sugestii pentru folosirea traducerilor la orele de limbi moderne), Studii de Limba si Literatura. Editura Universitatii Timisoara. 1987.
38. A fordítás-alkotás-interferencia Eminescu költészetében. Megjegyzések egy korai fordításhoz (Interferente traducere-creatie la M. Eminescu. Insemnari pe marginea unei traducerii timpurii), Limba si Literatura 3. Bucuresti. 1988.
39. A gondolat határtalansága. Eminescu centenárium. (Catre nemargini de gindire...), Familia 3. Oradea. 1989.
40. A költői világnézet integráló ereje. Eminescu fordításai a német költészetből (Viziune integratoare. Traducerile lui Eminescu din poezia germana), Editura Universitatii Timisoara. 1989.
41. A műfordítás és a nyelvek sajátosságos kifejező ereje (Rolul traducerilor literare in revelarea resurselor expresive specifice), Limbile Moderne in Scoala 2. Bucuresti. 1989.
42. A hűség, mint teljesítmény (Fidelitatea ca performanta). St. Aug. Doinas fordításai, Familia 4. Oradea. 1989.
43. Az irodalmi szövegek fordítása a nyelvtanításban (Rolul traducerilor artistice in invatarea limbilor straine), Limbile Moderne in Scoala 1. Bucuresti. 1990.
44. Német nyelvi aktualitások (Aktuelles aus der Sprachszene: das Wort *Strecke* im heutigen Deutsch), DUfU 2. Budapest. 1991.
45. Rolf Zimmer: Francia-német ekvivalenciák (Äquivalenzen zwischen Französisch und Deutsch), Tübingen: Niemeyer, 1990 (Recenzió/Buchbeprechung), Babel 38. 1992/2.
46. Egy német-német korpuszkezdeményezés (Eine deutsch-deutsche Korpusz-initiative. Ein Wörterbuch der Wende), DUfU 3. Budapest. 1993.
47. Néhány divatos többszám-képző (Über Feuchties, Grillies, Zündis und andere blühkräftige Formen), DUfU 2. Budapest. 1992.
48. Linke, Angelika et al.: Studienbuch Linguistik, Tübingen: Niemeyer, 1991. (Recenzió/Buchbesprechung), Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1992. Budapest.
49. Impavidum... Megjegyzések egy Radó-fordítás kapcsán (Randbemerkungen zu einer Gy. Radó-Übersetzung). In: Klaudy Kinga et. al (Hg.): Aktuelle Fragen der Übersetzung. Szombathely. 1993.
50. A megszólaltatott nyelv. A határozószavak funkciója egy Borchert elbeszélésben. (Die zum Klingen gebrachte Sprache. Funktionen der Abtönungspartikeln in einer Kurzgeschichte Wolfgang Borcherts). In: Jahresheft der Internationalen Wolfgang Borchert-Gesellschaft. 1993/5. Hamburg.
51. Egy kognitív grammatika szerepe a tanárképzésben. (Stellung einer kognitiven Grammatik in der Lehrerausbildung). In: Kohn János/Wolff Dieter (eds.): New Tendencies in curriculum-development/Neue Tendenzen in der Curriculum-Entwicklung. Szombathely. 1992.
52. A *konkordancia* számítógépes program mint segédeszköz a nyelvészet és az irodalomtudomány integratív oktatásában. (Konkordanzen als Hilfsmittel eines integrativen Studiums von Sprache und Literatur). In: Kohn János/ Wolff Dieter (eds.): New Methodologies in Foreign Language Learning and Teaching /Neue Methoden im Fremdsprachenunterricht. Szombathely. 1994.

53. A megütközés nyelvéről (Über die Sprache der Betroffenheit), DUFU 4. 1994.
54. Szükségünk van-e egy stilisztikai grammatikára? (Brauchen wir eine Stilistische Grammatik?) In: Ágel Vilmos/Brdar-Szabó, Rita (Hrsg.): Grammatik und deutsche Grammatiken. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Linguistische Arbeiten 330). 1995.
55. A romániai fordítás története. (The Romanian Tradition). In: Mona Baker (ed.) Encyclopedia of Translation Studies. London-New York: Routledge. 1998.
56. Klaudy, Kinga/Salánki Ágnes: Német-magyar fordítástechnika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995 (Recenzió), Nyelv Infó. 1995/3.
57. A korpusz-nyelvészet szerepe a fordításban (What can Corpus-Linguistics Do for Translation?). In: Klaudy, Kinga/Lambert, Jose/Sohár Anikó (eds.), Translation Studies in Hungary. Budapest: Scholastica. 1996.
58. János Kohn/Gordon Burgess: A párhuzamos konkordancia alkalmazása az irodalmi és a nyelvészeti elemzésben (The use of parallel concordancing for literary and linguistic text analysis). In: Ana Gimeno (ed.): Proceedings of the Valencia EUROCALL 95-Conference. Technology Enhanced Language Learning: Focus on Integration. Universidad Politécnica de Valencia. 1996.
59. Teljes tüdővel lélegezni. A nyelvészet és az irodalom integrált stúdiumáról (Mit den beiden Lungenflügeln atmen... Computergestützte Analyse literarischer Texte). In: Henrici, Gert/Kohn, János (Hg.): Der DaF-Unterricht im Spannungsfeld zwischen Theorie und Praxis. Szombathely. 1997.
60. A belső realitás kifejező eszközei. Az *und* kötőszó multifunkcionalitásáról Borchert *A pityang* című elbeszélésében (Ausdrucksformen der inneren Wirklichkeit bei Wolfgang Borchert. Die Multivalenz von *und* in der Erzählung *Die Hundebäume*). In: Burgess, Gordon/Winter, Hans-Gerd (Hg.): Pack das Leben bei den Haaren. Wolfgang Borchert in neuer Sicht. Hamburg: Dölling und Galitz Verlag. 1996.
61. Túl a nyelvtanon... (Dincolo de gramatica...) In: Király, F. et al. (Hg.): G. I. Tohaneanu 70. Timisoara: Amfora. 1995.
62. Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata (Recenzió), Modern Nyelvoktatás 1996/2.
63. Uzonyi Pál: Rendszeres német nyelvtan, Budapest: Aula (Recenzió), Modern Nyelvoktatás 1997/1–2.
64. Bericht über die 27. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik (GAL) Erfurt, 23–25 September 1996. DUFU, 1997/I.
65. Förderung der Sprachbewußtheit durch computergestützten Sprachvergleich. Nyelv Infó. 1997.
66. Computergestützte Analyse von Paralleltextrn (Stilistische Aspekte). In: Nubert, Roxana (Hrsg.) Temesvarer Beiträge zur Germanistik. Timisoara: Mirton Verlag. 1997.
67. Balaskó Mária/Kohn János: Megjegyzések a többnyelvű párhuzamos konkordanciák fordításelméleti és -gyakorlati hozamáról, VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Külkereskedelmi Főiskola, április 3–5. (Szerkesztette: Polyák Ildikó), Budapest. 1997.
68. Rüschoff, Bernd/Schmitz, Ulrich (Hrsg.): Kommunikation und Lernen mit alten und neuen Medien, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1996 (Recenzió). DUFU, 1997/II.

69. Zalán, Péter: Német fordítóiskola. Fordítás magyarról németre, Corvina, 1997 (Recenzió), *Modern Nyelvoktatás*. 1998/1.

70. Computergestützte Untersuchung von Paralleltexten im Übersetzungsunterricht. *Lebende Sprachen* 1/1999.

71. Analyse von Paralleltexten (am Beispiel der ungarischen Übersetzung einer Böll-Erzählung). *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*. 1999/30.

72. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás oktatásában (I.). *Fordítástudomány* 1999/1.

73. Computerunterstützte Analyse von Paralleltexten. Balaskó Mária/Kohn János (szerk.) *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása*. 1998. április 16–18. Szombathely, 1999.

KONFERENCIANAPTÁR

2000. FEBRUÁR 17–19.

International Colloquium on Legal Translation

Színhely: Genf, Svájc

Szervező: The School of Translation and Interpretation of Geneva and the Swiss Translators, Terminologists and Interpreters Association

Központi téma: The History of Legal Translation, Theory/ies of Legal Translation, Legal Translation in Practice

Információ: University of Geneva, Fax: +41-22-705.87.39; e-mail: grejut@eti.unige.

2000. FEBRUÁR 17–18.

IV. Conference on Translation. The Translator and the New Technologies: Redefining the Translator's Task

Színhely: Madrid, Spanyolország

Szervező: The Department of Modern Philology at the University of Alcalá de Henares, Madrid.

Információ: Carmen Valero-Garces, Universidad de Alcalá, Departamento de Filología Moderna. C/ Trinidad, 5. E-28801 Alcalá de Henares, Madrid, Spain.

Fax: +34-91 885 44 45; e-mail: fmcvg@filmo.alcala.es

2000. MÁRCIUS 19–21.

Conference of the American Association of Applied Linguistics

Színhely: Vancouver, Canada

Információ: AAAL. P.O.Box 21 686. Fax: 1 612 431 8404, e-mail aaloffic@aal.org.

2000. ÁPRILIS 7–8.

7th Symposium of the German Terminology Society

Színhely: Cologne, Germany

Szervező: John. D. Graham

Információ: e-mail: johndgraham@t-online; Fax: 49 2066 370999; Tel: 49 2066 33318

2000. ÁPRILIS 26–29.

The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on "Translation and meaning" (first colloquium)

Színhely: Maastricht, Hollandia

Szervező: Drs. Marcel Thelen

Központi téma: Translation and meaning, practical aspects

Információ: Drs. Marcel Thelen, Chairman and Secretary, Department of English, Hogeschool Maastricht. School of Translation and Interpreting.

P.O. Box: 964.6200 AZ Maastricht, The Netherlands, Tel/fax: 31 346 6649, e-mail: m.m.g.j.thelen@ftv.hsm

2000. ÁPRILIS 28–30.***“Research Models in Translation Studies” Conference****Színhely:* Manchester, Anglia*Szervező:* Prof. Mona Baker (UMIST), Prof. Theo Hermans (UCL), Maeve Olohan (UMIST)*Információ:* Maeve Olohan, Centre for Translation Studies, Dept. of Language Engineering, UMIST, P.O.Box 88, Manchester, M60 1QD, UK:

Fax: +44 161 200 3099. Maeve@ccl.umist.ac.uk

2000. JÚNIUS 15–17.***Transadapt 2000: International Colloquium****Színhely:* Turku, Finnország*Szervező:* Prof. Yves Gambier*Központi téma:* Transadaptation and Pedagogical Challenges*Információ:* Transadapt 2000. Centre for Translation and Interpreting, Tykistökatu 4.

F-20520 Turku, Finland. Fax: 358 2 333 87 30; e-mail: yves.gambier@utu.fi

2000. JÚLIUS 31–AUGUSZTUS 4.***COLING 2000: 18th International Conference on Computational Linguistics****Színhely:* Luxemburg*Információ:* www.coling.dkfi.de**2000. AUGUSZTUS 13–19.*****Two translation workshops at the ICLA World Congress****Színhely:* UNISA, Pretoria, South Africa*Szervező:* The Translation Committee of ICLA (International Comparative Literature Association)*Központi téma:* 1. The Legacy of Descriptive Translation Studies,
2. Encounters with Otherness: New Context Formation by Translations and Translators.*Információ:* 1. Ohsawa Yoshihiro, University of Tokyo at Komaba, 3-8-1 Komaba, Meguro-ku, Tokyo 153-8902, Japan, Fax: +81-3-5454-4325;

e-mail: GHB01144@nifty.ne.jp

2. John Milton, Universidade de Sao Paulo, DLM, FFLCH, USP, CP8105, 05508-900 Sao Paulo, Brazil, Fax: +55-11-818-5041; e-mail:

jmilton@usp.br

2000. SZEPTEMBER 20–24.***39th American Translators' Association (ATA) Annual Conference.****Színhely:* Orlando, Florida, USA*Információ:* www.atanet.org. e-mail: conference@atanet.org. Fax: 1 703 683 6122,

Tel: 1 703 683 6100

2000. SZEPTEMBER 21–24.***The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on “Translation and meaning” (second Colloquium)***

Színhely: Lodz, Lengyelország

Szervező: Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk

Központi téma: Translation and meaning, theoretical aspects

Információ: Prof. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Dept of English Language.

University of Lodz, Al Koszciuski 65. P-90514 Lodz, Poland, fax: 48 42 36 63 37,

e-mail: duoduo@ksya.uni.lodz.pl

2001. OKTÓBER 31–NOVEMBER 4.***40th American Translators’ Association (ATA) Annual Conference.***

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www. atanet.org. e-mail: conference@atanet.org. Fax: 1 703 683 6122,

Tel: 1 703 683 6100

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 3000–5000 szó.
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia beszámolók kívánatos terjedelme: 1000–2000 szó.
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold),
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a *Fordítástudomány* számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964)
- ha szó szerinti idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- megj: a szerző neve után nem kell vessző,
- megj: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) CSAK AZOKAT A SZERZŐKET tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt **Ajánlott irodalom** címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források** címszó alatt);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (**NEM KELL SZÁMOZNI**);

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a. Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies*.

Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233-250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Ami Emily Dickinson-fordításaiban* In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klauzy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról. Elhangzott: A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb).
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** című szó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

SZABARI KRISZTINA

TOLMÁCSOLÁS

**BEVEZETÉS A TOLMÁCSOLÁS
ELMÉLETÉBE ÉS GYAKORLATÁBA**

ELSŐ RÉSZ

A tolmácsolás története

MÁSODIK RÉSZ

A tolmácsolás elmélete

HARMADIK RÉSZ

A tolmácsolás tipologizálása

NEGYEDIK RÉSZ

**A tolmács személyisége és teljesítményének
értékelése**

ÖTÖDIK RÉSZ

**A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban,
és a tolmácsolás jelenlegi gyakorlata**

A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ VAGY MEGRENDELHETŐ:

CORVINA KÖNYVKLUB

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. Tel: 317-5185

ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ CSOPORT

Budapest, 1145 Columbus u. 87.

Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

ISBN 963 85912 8 5

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Balaskó Mária	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely
Bendik József	konferenciatorlmács
Heltai Pál	ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest
Horváth Ildikó	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Dróth Júlia	Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Gödöllő
Klaudy Kinga	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Képes Júlia	Tankönyvkiadó, Budapest
Kiszeli Zoltán	Kodolányi jános Főiskola, Székesfehérvár
Kusztor Mónika	ELTE Germanisztikai Intézet
Kohn János	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely
Lendvai Endre	Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Márta Anette	Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Pápai Vilma	Széchenyi István Főiskola, Győr
Reha László	Magyar Fordítóirodák Egyesülete, Budapest
S. Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Miskolc
Szabari Krisztina	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Varga Anikó	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely

ISSN 1419 7480

FORDÍTÁSTUDOMÁNY 1999. I. évfolyam, 2. szám

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv

1999. évi évkönyv